

MASSA COMMUNICATIE

VIII/5

1980

Inhoud nr. 5, jaargang 8, 1980

STAKINGSRECHT VOOR JOURNALISTEN

Drs. P. van Asseldonk	Stakingsrecht voor journalisten (p. 178)
P. den Boer	Is staken geen werk . . . voor journalisten? (p. 181)
Mr. B. A. Schmitz	Tòch moraliseren! (p. 185)
Mr. G. Schuijt	De juridische en journalistiek-ethische bezwaren tegen stakingen van journalisten ontleed en weersproken (p. 189)
Drs. M. L. Snijders	Geen beperking bij wet, wel terughoudendheid uit beroepsethiek (p. 208)
Drs. K. J. van der Zande	Zweedse pre-stakingsregeling logisch model (p. 211)
Drs. F. van Vree	
De vooroorlogse pers als machtsinstrument (p. 214)	
Drs. R. A. H. Vos	
Bevordering van het pershistorisch onderzoek in Nederland (p. 241)	
Drs. Th. Snijders/Drs. A. Heuvelman	
Een bekeken (?) jeugdjournaal (p. 249)	

MASSACOMMUNICATIE

wordt uitgegeven door de

STICHTING ONDERZOEK MASSACOMMUNICATIE (SOM)

---

onder redactie van:

prof. dr. E. de Bens, prof. dr. E. Diemer,
prof. dr. G. Fauconnier, drs. P. M. Hendriksen *,
dr. H. van den Heuvel *, prof. dr. G. van Parys *,
drs. H. J. Smets, prof. dr. J. G. Stappers *,
drs. J. Wieten, drs. C. J. van Woerkum

* leden kernredactie

---

sekretariaat:

drs. A. D. Reijnders
postbus 258, 6500 AG Nijmegen, tel. 080-512372

---

administratie en druk:

Drukkerij-Uitgeverij H. Gianotten bv
Bredaseweg 61 5038 NA Tilburg, tel. 013-425050, giro 1085553
Opgave van nieuwe abonneementen en adreswijzigingen uitsluitend te
richten aan dit adres

---

abonneementen:

gewoon abonneement	: f 48,—
buitenland	: f 65,—
studentenabonneement	: f 30,—
los nummer	: f 10,—
dubbelnummer	: f 20,—

---

advertenties:

Over advertenties neme men contact op met het sekretariaat
prijzen: 1/1 pag.: f 250,—; 1/2 pag. f 135,—; drukspiegel 10³/₄x18³/₄ cm;
korting bij herhaalde plaatsing

STAKINGSRECHT EN PERSVRIJHEID

"Op 4 maart 1980 beleefde de NVJ de grootste sociale aktie uit haar geschiedenis en voorwaar, het is niet onopgemerkt gebeven". Dat schreef de toenmalige voorzitter van de journalistenvakbond in De Journalist van 13 maart van dit jaar. Inderdaad, die aktie is in meerdere opzichten niet onopgemerkt voorbijgegaan, omdat het geen "gewone" sociale aktie was, zoals een staking of werkonderbreking die op het eigen arbeidsvoorwaardenbeleid gericht is of dient ter betuiging van solidariteit met de positie van anderen. Stakingen en werkonderbrekingen, daarover bestaat in ons land vrijwel geen verschil van mening meer, zijn middelen die ook journalisten ten dienste staan om te trachten daarmee bepaalde doelstellingen te verwezenlijken, ook als daarvoor impliciet het functioneren van de massamedia aan die akties ondergeschikt wordt. Maar in maart van dit jaar werden de massamedia zelf doelbewust in de akties betrokken, doordat uitsluitend informatie over de door een vakbond (FNV) georganiseerde, tegen de loonwet gerichte, landelijke stakingsaktie gepubliceerd werd. Zo werd het NOS-journaal beëindigd op het moment waarop het nieuws over de FNV-akties was uitgezonden en verschenen er kranten met een beperkte editie waarin alleen nieuws van het stakingsfront was opgenomen. Een soortgelijke aktie deed zich op 20 maart voor, toen de VARA zich met de FNV tegen het loonbeleid van het kabinet solidair verklaarde en dat uitte door geen radio- en tv-programma's uit te zenden.

Een principiële discussie ontstond: werd hier de vrijheid van meningsuiting geweld aangedaan, kunnen de journalisten het wapen van de staking niet beter in de strijd werpen als de persvrijheid in het geding is, kunnen de massamedia als constitutief element in onze democratische staat wel voorwerp van een partiële aktie zijn? Ook was de vraag aan de orde of de akties in strijd waren met het redactiestatuut dat immers in het leven is geroepen om de redactie het brengen van onafhankelijke informatie in overeenstemming met de beginselen en de redactionele doelstellingen van een blad te garanderen. Tenslotte was hier ook een grondrecht van de burgers in het geding, in zoverre dat de akties van de journalisten rechtstreeks het recht op informatie raakten.

Nu er enige afstand genomen kan worden tot de gebeurtenissen van maart 1980, heeft de redactie van Massacommunicatie een gedeelte van dit nummer ingeruimd voor beschouwingen over het dienstbaar maken van de massamedia aan andere doeleinden dan aan het algemeen belang van de vrijheid van meningsuiting.

Daarmee pretendeert zij niet het laatste woord te laten klinken. Wel is het de bedoeling te trachten de meer principiële kanten van het stakingsrecht van journalisten voor het voetlicht te brengen, waarbij er naar gestreefd is inhoudelijk zoveel mogelijk een enigszins uitgebalanceerd scala van meningen en standpunten te presenteren.

STAKINGSRECHT VOOR JOURNALISTEN

Nu Nederland het *Europees Sociaal Handvest* na lang talmen heeft geratificeerd, is er in ons land een wettelijke basis voor het recht op werkstaking. Journalisten zijn gewone werknemers en hebben dus de vrijheid en het recht te staken. De zaak lijkt zo helder als maar mogelijk, maar is dat in de praktijk niet. Zodra er journalisten staken, wordt er immers van verschillende kanten - ook van de zijde der journalisten zelf - gewezen op het gevaar dat als gevolg van zo'n staking de informatiestroom kan opdrogen. Daarmee zou dan het voor onze parlementaire democratie zo belangrijke recht op informatie in het gedrang komen. Dat recht op informatie van de burgers moet in dit verband verstaan worden als "enerzijds een recht op informatie over het doen en laten van de overheid, een recht op openbaarheid dus en anderzijds een recht op een mediabeleid dat diversiteit in het informatieaanbod waarborgt". ¹⁾ En bij het realiseren van die waarborgen kan een volledige, ongelimiteerde stakingsvrijheid voor journalisten spelbreker zijn.

Sprekend over stakingsrecht voor journalisten zijn er twee uiterste mogelijkheden. De ene noemden we al: journalisten hebben hetzelfde stakingsrecht als alle andere werknemers in ons land. De andere uiterste mogelijkheid is het afwijzen van elk recht op staking voor journalisten. Dat laatste is niet vol te houden, nu de regering zelfs haar ambtenaren niet langer in alle gevallen het stakingsrecht wenst te ontzeggen. ²⁾ Blijft als tussenstandpunt de mogelijkheid over om journalisten een geclausuleerd stakingsrecht te geven.

Als reden om journalisten niet hetzelfde stakingsrecht te geven als andere werknemers, wordt, zoals we al even zagen, veelal genoemd de bijzondere taak van de journalist om binnen onze samenleving een onbelemmerde, vrije en continue informatiestroom te realiseren en te garanderen. In verheven termen wordt dan de verantwoordelijkheid van de journalist geschetst als bewerkster en bewaker van het zo vitale democratische grondrecht op vrije informatie en vrije meningsuiting. Dergelijke geluiden vielen ook weer volop te beluisteren rond 4 en 20 maart jongstleden, toen de *FNV* actie voerde tegen het sociaal-economisch beleid van het kabinet-Van Agt en in het kader daarvan ook journalisten naar het (protest)middel van de werkstaking grepen. De vraag naar het stakingsrecht voor journalisten stelde zich weer.

In het geval men, met het oog op de zojuist zeer globaal aangeduide speciale verantwoordelijkheid van de journalist diens recht om te staken wil clausuleren, dan kan men dat vanzelfsprekend in meer of mindere mate en op verschillende manieren doen. Het zal daarbij evenwel in alle gevallen gaan om een afweging tussen de maatschappelijke waarde van het recht op werkstaking ook voor journalisten aan de ene kant en de maatschappelijke waarde een vrije informatiestroom op gang te houden aan de andere kant. Dit zou per keer een proces van afwegen eisen dat niet goed te vangen is in vooraf op te stellen, inhoudelijk

getinte regels. Niettemin zou te denken zijn aan een globale regulering van het stakingsrecht voor journalisten.

Los van de al dan niet vermeende speciale positie van de journalist wordt er overigens volop gestudeerd op het opstellen van stakings-spelregels voor alle werknemers in ons land.³⁾ Daarbij denke men onder meer aan het tijdig aankondigen van stakingen en het respecteren van werkwilligen. Het is natuurlijk denkbaar om zulke spelregelsovereenkomsten voor stakingen voor journalisten uit te breiden met een regeling, die erop gericht is tijdens stakingen het recht op vrije informatie van de burgers zoveel mogelijk onaangetaast te laten. Eveneens is het denkbaar dat er zo'n regeling of afspraak, hoe die er inhoudelijk dan ook precies zou moeten uitzien, wordt opgenomen in CAO's waarbij journalisten betrokken zijn. Tenslotte zou te denken zijn aan een speciale rol voor de journalistenorganisatie *NVJ*, als het gaat om de oplossing van gerezen arbeidsgeschillen en het hanteren van het stakingswapen, met alle gevaren voor informatie-vrijheid van dien, daarbij. In de concrete Nederlandse situatie van dit ogenblik zien we daartoe nauwelijks echte mogelijkheden. Vooral omdat de positie van de *NVJ* gaandeweg een tweeslachtige is geworden. Aan de ene kant heeft de *NVJ* elementen van een standsorganisatie, die de waardigheid en status van het journalistieke beroep bewaakt in ethische zowel als financiële zin, maar aan de andere kant is diezelfde *NVJ* een gewone vakbond, aangesloten bij de *FNV*, met vooral oog voor de materiële belangenbehartiging van de aangesloten leden tegenover de werkgevers. Deze tweesporigheid van de *NVJ* als (deftige) standsorganisatie enerzijds en (militante) vakbond anderzijds laat vooralsnog niet toe een clausulering c.q. regulering van het stakingsrecht voor journalisten in de boezem van deze organisatie te regelen.

Ons standpunt is het dat journalisten hetzelfde stakingsrecht hebben en dienen te hebben als alle overige werknemers in ons land. De concentratie van bedrijven in de wereld der media schiep grote ondernemingen, waarbinnen journalisten hun beroep zagen proletariseren. De journalist was een mijnheer, maar werd een werknemer, zoals de arbeider ook een werknemer of medewerker werd. Het realiseren van een vrije informatiestroom binnen onze samenleving wordt meer bedreigd door de economische eisen van de bedrijven die informatie produceren en verkopen dan door het stakingsrecht van de journalistieke medewerkers van die bedrijven. Stakingsvrijheid voor journalisten dus en geen de-solidariserend onderscheid tussen journalistieke en andere werknemers bij de media-ondernemingen. Stakingsvrijheid bijvoorbeeld ook om actie te kunnen voeren tegen het laten prevaleren door de werkgever van economische eisen van winstmaximalisering boven journalistieke eisen van pluriforme informatieverstrekking. Met dit pleidooi voor stakingsvrijheid voor journalisten willen we ons geen tegenstander noemen van een voor alle werknemers geldende stakingsregulering, die bijvoorbeeld de rechten van werkwilligen onderstreept. Zeker bij een journalistenstaking zouden werkwilligen gerespecteerd dienen te worden.

Tot slot nog een opmerking over de actie bij het *ANP* op 4 maart jongstleden. Journalisten bij het *ANP* besloten toen in het kader van de *FNV*-vakbondsactie

alleen nieuws over die actie te verspreiden. Een selectieve staking dus. Alom is die afgekeurd. Het is ons standpunt dat men in beginsel ook naar het wapen van de selectieve staking mag grijpen, nu zulks via een spelregels-overeenkomst t.a.v. stakingen tussen werkgevers en werknemers niet uitgesloten is. De journalisten bij het ANP stonden op 4 maart dus in hun recht maar dat stond evengoed de directie, toen die vanuit haar verantwoordelijkheid de telexen stop zette, omdat er vanwege de journalistenstaking geen volledig product geleverd kon worden. Als bij een autofabriek een selectieve staking leidt tot een onaf product, wordt dat door de directie uiteindelijk ook niet naar de showrooms afgevoerd. Het is de verantwoordelijkheid van de bedrijfsleiding te zorgen voor goede eindproducten en het is de verantwoordelijkheid en plicht van de werknemers het hen opgedragen werk naar behoren te verrichten. In geval van staking verzaken de werknemers hun plicht en kan de directie vanuit eigen verantwoordelijkheid op die situatie reageren. Maar dat stakingsrecht als uiterste middel moet er voor de werknemers en dus voor journalisten zijn.

Noten:

1. De Meij, J. M., *De vrijheid en de verantwoordelijkheid van de pers, een onderzoek naar de betekenis van de raad voor de journalistiek in het kader van de informatievrijheid*, Utrecht, 1975.
2. Rapport van de Commissie van advies inzake de regeling van voorzieningen bij collectieve arbeidsgeschillen in de openbare dienst, 's-Gravenhage, 1 mei 1980.
3. Rood, Mr. M. G., *Naar een stakingswet?*, Deventer, 1978.

IS STAKEN GEEN WERK . . . VOOR JOURNALISTEN?

Nederland is bepaald niet een land waar gemakkelijk-weg wordt gestaakt. Vele jaren achtereen hadden we nauwelijks arbeidsconflicten van betekenis. In de afgelopen jaren zijn er weliswaar wat meer rimpels van arbeidsonrust in onze nogal rustige vijver te ontwaren, maar gemeten in verloren arbeidsdagen loopt het allemaal nog wel los.

Collectieve arbeidsovereenkomsten bepalen de belangrijkste arbeidsvoorwaarden van jaar tot jaar. Het is voornamelijk bij de onderhandelingen over de cao-vernieuwing dat spanningen zich voordoen en soms ook flink oplaaieren. In goede of slechte tijden: werknemers vragen te veel, werkgevers bieden te weinig. In dat krachtenspel móet overeenstemming worden bereikt, willen althans niet allerlei belangrijke arbeidsvoorwaarden en -rechten van honderdduizenden werknemers op de tocht komen. Daarbij ontstaat wel eens grote boosheid. Het komt voor dat onderhandelaars kwaad weglopen om zich te beraden met hun achterban. Die dan vuistschuddend laat weten dat . . .

Slechts zelden vindt men uiteindelijk niet tóch overeenstemming . . . en komt er actie van. Nog minder wordt door de vakbonden het uiterste actiemiddel, de collectieve werkstaking, gehanteerd. Dat danken we vooral aan de bestaande overlegstructuren - in de ene bedrijfstak meer en beter ontwikkeld dan in de andere - waardoor vrijwel altijd wel weer een draad valt op te nemen die partijen bijeen houdt of opnieuw om de tafel brengt. Daar komt bij een behoedzaam vakbondsbeleid met betrekking tot de staking. Enerzijds omdat men elkaar bij wijze van spreken morgen weer ontmoet over bedrijfsbelangen, arbeidsomstandigheden, sociale verzekering enz. Anderzijds omdat de werknemers pas stakingsbereidheid plegen te vertonen als er echt iets móet gebeuren. Staken doe je niet zo-maar.

Niet zelden komen we de gedachte tegen dat staken er eigenlijk niet bij hoort, iets onfatsoenlijks is. De oorzaak daarvan ligt waarschijnlijk in onze sociale historie. De werkstaking is evenwel *onlosmakelijk* verbonden met vrije onderhandelingen over de arbeidsvoorwaarden en -rechten van de vele honderdduizenden werknemers die ons land telt. Wegnemen van de *mogelijkheid* tot staking treft de achillespees van de werknemers en hun bonden. In uiterste consequentie biedt een stakingsverbod aan de ondernemers(bonden) de mogelijkheid om zelfs in 't geheel niet te onderhandelen. Met alléén vriendelijke woorden wordt het niet gemaakt.

De werkstaking is een machtsmiddel op de achtergrond. Bij aanwending moet door het niet-verrichten van de arbeid een allengs toenemende schade de ondernemers noodzaken aan bepaalde eisen tegemoet te komen. Ofwel een dreigende verslechtering afwenden, zoals in het conflict over de automatische prijscompensatie in 1977. Staking heeft tot gevolg dat de verhoudingen tussen ondernemingsleiding en werknemers onder zware druk komen te staan. Ook de

werkrelaties tussen leidinggevend kader en uitvoerenden worden op de proef gesteld. Staking brengt eveneens schade voor de betrokken werknemers met zich. De gebruikelijke stakingsuitkeringen liggen zeer aanzienlijk onder het loonniveau. Van de vakbonden vergen de financiële lasten van een staking een hoge prijs. Welke bezwaren, kosten en risico's worden aanvaard, hangt dan ook af van het belang dat bij het conflict op het spel staat.

Zien we van hieruit naar de krant en de nieuwsvoorziening. Een dagbladonderneming of ander publiciteitsmedium heeft lieden in loondienst die voor de redactionele inhoud zorgen: journalisten, tekstbewerkers, makers van nieuws en allerlei interessante (of minder interessante) publikaties. Daarnaast heeft zo'n onderneming wervers van advertenties en abonnees en de nodige administratieve en commerciële medewerkers op de loonlijst. En ook een aantal lieden die tekst en advertenties technisch voorbereiden, zetten, opmaken, drukken, verspreiden enz.

De vraag is nu of het produkt krant, of nieuws, dat een dergelijke onderneming - in de regel op commerciële basis - produceert, van een dusdanig belang is in onze samenleving dat aan journalisten het stakingsrecht zou moeten worden ontzegd? Of wellicht aan bijzondere regels gebonden? Aanleiding tot die vraagstelling is, dat bij stakingsacties in de laatste tijd journalisten zich niet alleen betrokken toonden, maar in een aantal gevallen ook heel duidelijk de pen neerlegden. Dat heeft niet alleen discussie teweeggebracht, zoals overigens bij elke staking het geval is, maar ook (o.a. in een bekend ondernemersblad) indringende kreten als: plicht aan vrijheid van meningsuiting verzaakt - strijdig met dienstbaarheid aan lezers en democratie - verkrachting van vrijheid van meningsuiting - regelrechte aanslag op identiteit en integriteit . . .

Het ontmoet zeker geen tegenspraak dat een goede nieuwsvoorziening en informatie wezenlijk belangrijk zijn. In een democratisch bestel moeten mensen zo veel mogelijk weten en begrijpen wat er gaande is. Dat we echter geen dag buiten krant en nieuws kunnen, is een aardige slagzin, maar beslist sterk overtrokken. Heel wat respectabele mensen vinden het zelfs een opluchting om die voortdurende 'dram' - vooral radionieuws op alle mogelijke tijden, maar ook de vaak breed uitgemeten ellende en zwaarigheid van de krant - eens even kwijt te zijn. De eerste weken van de vakantie bijvoorbeeld. En bij staking blijken verreweg de meeste lezers waarachtig niet zo geschokt als ze hun krant een paar dagen niet krijgen. Dat heeft o.a. het onderzoek in 1977 bij *De Gelderlander* geleerd.

Zelfs een wat langere stagnatie brengt toch zeker niet de democratie meteen in de grootste gevaren. Wij hebben niet zo veel conservatieve kolonels rap klaarstaan voor een staatsgreep. Evenmin wordt de gemeenschap in een paar weken (?) door onbetrouwbare ambtenaren, politici of kwalijk manipulerende figuren gelicht. Bij stakingsacties zijn energie, voedselvoorziening, ziekenhuizen, vervoer en politiediensten beslist crucialer; de huisvuilophaaldienst zou dan best meer essentieel kunnen zijn dan de krant en het nieuws.

Het ongerief van uitgebreide stakingsacties kan heel groot zijn, een werkelijke bedreiging voor de samenleving komt er niet uit voort. Het *Europees Handvest*

erkent het recht op vrije onderhandelingen én het recht tot werkstaking. Wij zijn al bijna vijftig jaar doende met het formuleren van wetsregels voor het stakingsrecht. De geldende rechtsopvattingen gaan niettemin uit van motieven van werknemers tot een collectief tijdelijk niet-verrichten van de bedongen arbeid, zonder dat daarmee wordt beoogd de arbeidsovereenkomst te verbreken.

Verzaken nu stakende journalisten hun plicht aan de vrijheid van meningsuiting? Is hun handelen strijdig met de democratie? In het licht van het voorgaande moet zo'n benadering met nadruk worden afgewezen. Met begrip dat ondernemers staking niet leuk vinden, ook niet een beperkte proteststaking als op 4 maart jl., men moet m.i. zorgvuldiger zijn met zo verdragend geschut. Bovendien, als een en ander werkelijk zou gelden, dan óók voor de drukkers die hun persen stilzetten en alle overigen die in de communicatiewereld een taak vervullen.

Meer nog dan tegen niet-verschijnen richtte zich een bijna heilige verontwaardiging tegen een aantal nooduitgaven. Uiteraard is in een dergelijke uitgave de berichtgeving naar keuze en inhoud beperkt en anders dan gewoonlijk. Tot zelfs alleen gebeurtenissen en opvattingen rond acties toe. De bereidheid echter om een beperkte uitgave te maken, kan ook worden gezien als een aanzienlijke concessie aan de onderneming. Die behoeft daardoor niet geheel in gebreke te blijven bij het lezerspubliek. Een poging dus om protest en ondernemingsbelang beide te dienen. Het komt mij voor dat een dergelijke 'verzachting' van de actie zeker niet in elke hoog oplopende conflictsituatie is toe te passen.

Een soort heiligverklaring van de communicatiemedia en derzelve beroepsbeoefenaren wil er bij mij overigens niet in. Journalisten zijn over het algemeen redelijk verantwoordelijke lieden. Onze nieuwsvoorziening mag betrouwbaar worden genoemd, kranten geven in de regel een behoorlijk beeld, de leugen sec komt er niet aan te pas. Niettemin is de vraag het overdenken waard in hoeverre selectie en bewerking in de krant soms aan de dierbare lezers slechts zicht op de halve waarheid bieden? Wij spreken meestal van goede en minder goede, eenzijdige en meer genuanceerde kranten. Neen, ik vermag geen redenen te zien waarom journalisten - ingeval hun positie als werknemers en vrije burgers daartoe aanleiding geeft - niet tegen hun werkgever in verzet zouden komen en eventueel zelfs collectief het werk neerleggen. Dat zo veel mensen dan hun krant en nieuws missen, is niet dusdanig kritisch dat het niet kán en mág.

Waar wel rekening mee is te houden - praktisch - is de mate van schade die bij met name de krant ontstaat. Het geldt namelijk elke dag een nieuw en volledig produkt. Geleden verlies laat zich niet of nauwelijks inhalen. Maar dat is minstens zozeer een overweging voor de ondernemers die een conflictsituatie zo ver laten komen.

Dan nog de toegevoegde vraag of voor pers en nieuwsvoorziening bijzondere regels zouden moeten gelden, die uitbreken van een open conflict uitsluitend of nagenoeg uitsluiten. Ik vermag op dezelfde overwegingen ook geen motieven te zien om journalisten - noch anderen - in een uitzonderingspositie te plaatsen

die een belemmering vormt om zich als werknemers te laten gelden indien dat geboden is.
Blijft over om wederzijds goed overleg hoog in het vaandel te blijven voeren.

TÓCH MORALISEREN!

Heb ik onder de indruk van het gebeurde op 4 maart eigenlijk niet wat te spontaan gereageerd op de uitnodiging van *Massacommunicatie* om enige kanttekeningen te plaatsen bij het thema "het stakingsrecht van de journalist"? Ik herinner me, dat ik door andere dingen in beslag genomen en niet ten volle geïnteresseerd in het verloop der acties, ineens het gevoel kreeg van door een wesp gestoken te worden toen ik uit de middag-nieuwsuitzending opving dat uitgerekend de ANP-redactie had willen overgaan tot "selectieve nieuwsgaring" of "partiële staking" als actievorm. Op dat moment kwamen oude journalistieke emoties weer boven.

Maar wat valt er te reageren? Waarom zou een journalist niet kunnen staken? Stelde commentator Joop Bartman (in *de Journalist* van 27 maart) niet vergezocht vast, dat met het volledig aanvaarden van het stakingsrecht van journalisten het jarenlange "gemoraliseer" over dat onderwerp - "een typisch Nederlands verschijnsel" - zowat opgehouden is? "In andere, evenzeer democratische landen gaat men in dat opzicht minder onder gewetensconflicten gebukt". Het lijkt moeilijk te loochenen. Onlangs heeft Maris (*SMA*, januari '80) nog eens de bepalingen van het *Europees Sociaal Handvest* en het *Internationaal Verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten* en de daarmee verband houdende wetgevende arbeid in ons land op een rij gezet. Het stakingsrecht is als sociaal grondrecht erkend. Mede daardoor zien we zelfs een doorbraak in het denken over het staken door ambtenaren, die dat nu nog niet mogen omdat hun arbeidsverhouding naar publiekrecht is ingericht. Dan kan en mag er toch geen twijfel over bestaan dat journalisten, wier arbeidsverhouding van doodgewoon privaatrechtelijke aard is, stakingsrecht hebben. Voeg daarbij dat naar veler oordeel de FNV-acties rechtens niet ontoelaatbaar waren - men leze Rood's gedetailleerde en heldere analyse van alle gegevens in *SMA* van mei '80 - en de kous is af. Hoogstens zou men wat kanttekeningen kunnen plaatsen bij het selectieve gedoe van ANP-redacteuren en anderen.

Toch komt dan de twijfel. Zelfs in vakbondskring. Een paar jaar geleden heeft de journalistenorganisatie NVJ vanuit de zekerheid het stakingsrecht te hebben al conclusies geformuleerd over de toch niet te ontkennen samenhang tussen dat recht en de informatieplicht. Ook voor Van Cortenberghe (die als voorzitter van de NVJ die organisatie, het moet gezegd, knap heeft behoed voor tweespalt over de maart-acties) staat het vast dat die discussie hernomen moet worden (*de Journalist*, 12 maart).

Dat zou, zeker uit het oogpunt van beroepsethiek wenselijk zijn, maar mogelijk zijn er ook juridische aspecten. En misschien ligt het één zelfs wel in het verlengde van het ander. Tóch gemoraliseer dus en nog wel op juridische grondslag.

Uitgaande van het *Sociaal Handvest* heeft Roethof in een commentaar op het wetsontwerp, dat het stakingsrecht voor ambtenaren wil regelen, eens gesteld

dat het niet meer de vraag is of sommige categorieën van werknemers uitgezonderd moeten worden van het stakingsrecht, maar of bepaalde stakingen onder bepaalde omstandigheden met het oog op de maatschappelijke repercussies rechtmatig zijn. Met de vaststelling, dat je stakingsrecht hebt, ben je er dus nog niet uit, ook juridisch niet. Maris (zie boven) stelt, dat het stakingsrecht wel een grondrecht is, maar niet het enige. "Er zijn andere grondrechten, zoals het recht op arbeid, het recht op medezeggenschap, de vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van vakverenigingen. Al deze grondrechten zal men tegen elkaar moeten afwegen en afgrenzen teneinde tot een rechtvaardige beantwoording te geraken van de vragen, die bij staking rijzen". Aan het feit, dat Maris de vrijheid van meningsuiting noemt, wil ik in dit verband geen bijzondere betekenis hechten. Hij doelt hier immers primair op de vrijheid zich te uiten bij de besluitvorming over staking en niet zozeer op die vrijheid in algemeen maatschappelijke zin. Wèl is het van belang dat Maris zo uitdrukkelijk wijst op de noodzaak van weging van de verschillende aan de orde zijnde elementen. Tegen die achtergrond komt de vaststelling dat de journalist als ieder ander het stakingsrecht toekomt in een ander licht. Die vaststelling is naar mijn smaak beroepsethisch en juridisch te generaliserend. Enerzijds moet er genuanceerd worden in het begrip "het recht van staken" en anderzijds kan ook het begrip "de journalist" onder de loupe worden gelegd.

Om met het eerste te beginnen. In sommiger ogen mag dan de vraag of een arbeidsverhouding naar publiek- of naar privaatrecht is aangegaan niet meer relevant zijn, wel van belang blijft het of er sprake is van vitale publieke taken, waarvan de uitvoering niet mag stagneren.

Nu in de uitoefening van de journalistieke functie elementen steken die van wezenlijk belang moeten worden geacht voor het functioneren van de democratie zijn er stellig situaties denkbaar waarin stakingen van informatieverstrekkers in de sfeer van het ontoelaatbare komen. Of zo'n ontoelaatbaarheid bij rechterlijk vonnis kan worden vastgesteld lijkt me overigens twijfelachtig. In een kort geding zal de president gemakkelijker tot de slotsom kunnen komen dat bijvoorbeeld de overlegprocedures niet naar behoren zijn afgewerkt of dat er sprake is van bedreiging, hinder of intimidatie en deswege de staking (nog) niet rechtmatig is dan tot de conclusie, dat het functioneren van de maatschappij door het wegvallen van de informatiestroom ontoelaatbaar op de tocht staat. Trouwens wie zou met die stelling als eiser kunnen optreden? Maar het feit, dat de vraag van het afdwingbaar-zijn moeilijk oplosbaar is, neemt niet weg dat het wegvallen of verminkt doorkomen van informatie een wezenlijk gegeven blijft voor de beoordeling van rechtmatigheid en toelaatbaarheid.

Als we het over het wegvallen van vitale functies hebben lijkt het ook niet zonder belang, dat in een aantal casusposities de overheid als stakingsbreekster kan en mag optreden: openbaar vervoer, brandweer. Het moet, dunkt me, de journalistieke beroepsbeoefenaren te denken geven dat de overheid niet bij machte is in journalistieke conflicten als zodanig op te treden, om welke vitale affaires het ook gaat. (Ware dit wel het geval dan zou de democratie al helemaal in de gevarenzone verkeren).

Ook het begrip "dé journalist" behoeft nuancering. Die bestaat niet. Althans niet als het om deze materie gaat. Het behoeft nauwelijks toelichting, dat journalisten op verschillende plaatsen een verschillende betekenis hebben in een informatieproces dat ondanks een conflict minimaal op gang dient te blijven. Uit dien hoofde ben ik geneigd het stakingsrecht eerder te gunnen aan de tv-documentarist dan aan de Journaalredacteur. In de discussies over dergelijke afwegingen zou een organisatie als de *NVJ* "het voortouw moeten nemen". Begrijpelijk maar desondanks jammer is het, dat in de verdediging van haar beleid de *NVJ* tot op heden meer als werknemers- dan als beroepsorganisatie is opgetreden. Het is in dit verband tekenend, dat er in journalistenkring deining is geweest over de door het *NVJ*-bestuur gebezigde kwalificatie "zinvol", nog wel uitgerekend ten aanzien van de zogenaamde "partiële acties" (die dunkt me op grond van dezelfde soort overwegingen nog éérder voor afwijzing in aanmerking komen). De verklaring, dat het bestuur deze kwalificatie "niet heeft bedoeld als een uitnodiging tot nieuwe soortgelijke acties" maar slechts heeft "willen aangeven dat tegen dergelijke acties uit vakbondsoogpunt geen bezwaar bestaat" tekent het ontoereikende van nadenken alleen van vakbondsoogpunt uit. Het lijkt in het beroep gemeengoed, dat journalisten werknemers zijn als anderen, derhalve kunnen en mogen staken en, als ze dat doen, net als anderen hun economische of sociaal-economische positie of politieke opvattingen laten prevaleren boven hun dagelijkse taak waartoe ze zich contractueel verbonden hebben. Dit beeld heeft de charme van eenvoud en pretentieloosheid. Maar in dit opzicht zouden informatieverstrekkers toch wat meer pretenties mogen hebben. In onze samenleving bestaat de informatie door journalisten in allerlei media grosso modo uit een systeem van *checks and balances*. Niemand geeft het hele beeld. Iedere journalist heeft zijn vooroordelen. Maar uit dat alles moet er toch een beeld kunnen ontstaan, met behulp waarvan het maatschappelijk- en politiek gebeuren gevolgd en beoordeeld kan worden. Juist op cruciale momenten - en daaronder reken ik zo'n actiedag als 4 maart - kunnen althans de voornaamste trekken van dat beeld "geen dag gemist worden". Ik ben dan ook geneigd te denken, dat een journalist alleen dan zijn medium stakenderwijs tot volledig stoppen of sluiten moet willen dwingen, als hij in zijn recht of mogelijkheden om informatie te verstrekken wordt aangetast.

Ik begon met een persoonlijke herinnering, ik eindig er ook mee. Toen kortgeleden collega's tv-maker Jan van Hillo naar het graf begeleidden, herinnerde één hunner eraan dat Van Hillo, in najaar 1961 nog maar enkele dagen bij de *NCRV* in dienst, betrokken werd bij de eerste en enige volledige staking van programmakers, die toen wilden protesteren tegen de hun inziens onmogelijke situatie waarin in Nederland televisie gemaakt moest worden.

Van Hillo's eerste werk bij de televisie was staken. Hij was er dóódongelukkig mee. Peter Koen en Ab van Roon (tv-pioniers, inmiddels ook gestorven) namen hem toen onder de arm met de woorden: "Meedoen, Jan, we doen het om de televisie". Toen heb ik met 72 anderen meegestaakt. Ik denk nog steeds dat Peter Koen's rechtvaardiging destijds een aanvaardbare was. Maar nu ik dit geschreven heb, vraag ik me toch af of we in die twee stakingsdagen het *NTS*-journaal (maar dan niet alléén over de staking) aan het woord hadden

moeten laten. Op voorwaarde natuurlijk, dat de staking daarna niet gebroken zou blijken. En als ik dat laatste weer overdenk krijg ik gelijk weer een beetje compassie met het geplaagde NVJ-bestuur.

DE JURIDISCHE EN JOURNALISTIEK-ETHISCHE BEZWAREN TEGEN STAKINGEN VAN JOURNALISTEN ONTLEED EN WEERSPROKEN

Een staking van werknemers is in beginsel geoorloofd. Slechts bepaalde omstandigheden, zoals bijv. doeleinden, vormen, gevolgde procedures, kunnen een staking onrechtmatig maken. Wanneer een staking is georganiseerd door een vakorganisatie, levert zij geen reden op voor sancties van de werkgever tegen stakende werknemers. Zo kan men, heel summier en dus grof, het thans in Nederland geldende recht terzake van de werkstaking omschrijven. Geldt dit óók voor journalisten-werknemers of zijn er in het recht uitzonderingen gemaakt op het stakingsrecht van journalisten, zoals er bijv. voor ambtenaren (nog) een stakingsverbod heerst? Wij zullen tot de conclusie komen dat dat niet het geval is. Tevens zullen we de vraag aan de orde stellen of door de journalistieke ethiek grenzen gesteld worden aan het stakingsrecht voor journalisten. Ook dat, zullen wij constateren, is niet het geval. ¹⁾

– STAKING EN STAKINGSRECHT –

Een staking is het gemeenschappelijk neerleggen van het werk door werknemers als pressiemiddel met de bedoeling het werk te hervatten zodra het beoogde doel is bereikt. Ik gebruik de begripsomschrijving van M. G. Rood. ²⁾ Staking is een maatschappelijk verschijnsel: het gebeurt. Het recht regelt slechts de gevolgen. Bijvoorbeeld: Kunnen de stakers met een dwangsom aan het werk gestuurd worden? Kunnen zij op staande voet ontslagen worden? Kan de bond op straffe van een dwangsom veroordeeld worden de staking af te gelasten? Welke procedures moet een bond in acht nemen om een dergelijke veroordeling te ontlopen?

Het recht kan echter een staking niet verhinderen. De bond kan - vanwege een opgelegde dwangsom - het stakingsparool intrekken, het rechterlijk vonnis kan aanleiding zijn voor de betrokken werknemers de staking uit te breiden, dan maar als wilde staking zoals gebeurde in de metaalindustrie in 1972. Wilde stakers kunnen op straffe van een dwangsom naar het werk gestuurd worden, het vermag de staking niet te breken. Een voorbeeld daarvan: de havenstaking in Rotterdam in 1979. Staken geschiedt óók in landen waar het verboden is. Bolivia, Zuid-Afrika, Polen, Nederland in februari 1941.

Het is goed er op te wijzen dat staking een feitelijk gehanteerd machtsmiddel is, wat ook het recht ervan moge zeggen. Dat betekent niet dat elke staking per definitie gerechtvaardigd, juist, geoorloofd of ethisch verantwoord is. Daarover kan ieder zo zijn eigen opvatting hebben. Het betekent wel dat de rol van het recht terzake van stakingen een beperkte is. Het regelt rechtmatigheid en onrechtmatigheid, het regelt gevolgen, het regelt procedures. Het recht kan stakingen niet voorkomen, zelfs niet ongeoorloofde, zoals het Wetboek van Strafrecht moord en doodslag niet voorkomt en een Grondwet een staatsgreep niet uitsluit.

Een enkel woord nog over politieke stakingen. Rood noemt het begrip zelf te vaag om als criterium voor geoorloofdheid of ongeoorloofdheid te kunnen dienen. ³⁾ Hij onderscheidt een aantal vormen van politieke staking. Niet ongeoorloofd acht hij de politieke staking die gericht is op afweer van machtsgrepen van derden of de overheid zelf. Voorts acht hij geoorloofd de politieke staking waarbij van de overheid maatregelen worden afgedwongen die de belangen van werknemers aangaan en tenslotte de politieke proteststaking van korte duur.

Slechts de politieke staking die van de overheid maatregelen afdwingt die niet de belangen van de werknemers betreffen acht hij niet geoorloofd. In het vervolg van dit artikel sluit ik mij hierbij aan, zodat, wanneer ik over geoorloofde staking spreek daarbij inbegrepen de door Rood geoorloofd geachte "politieke" staking.

Behoeft het stakingsrecht in Nederland nog veel toelichting? Ik kan er kort over zijn. Grondwet en wet zwijgen over een stakingsrecht. In het *Europees Sociaal Handvest*, dat op 18 oktober 1961 in Turijn werd ondertekend en ten lange leste ook door Nederland is geratificeerd op 22 april 1980, erkennen de verdragssluitende landen het recht van werknemers op collectieve actie, inclusief het recht om te staken in het kader van onderhandelingen over arbeidsvoorwaarden. ⁴⁾ Dan is er nog het uit 1966 daterende *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights* dat het recht op werkstaking erkent zonder het te beperken tot het kader van de onderhandelingen over de arbeidsvoorwaarden zoals het *Europees Sociaal Handvest* doet. ⁵⁾

Het beruchte wetsontwerp dat in Nederland de staking zou moeten regelen is onlangs als gevolg van de ratificatie van het *ESH* ingetrokken. ⁶⁾ Nu de verdragen niet veel méér doen dan het recht erkennen is in Nederland het stakingsrecht voornamelijk jurisprudentierecht. Voor een analyse van die jurisprudentie verwijs ik naar het reeds vermelde proefschrift van Rood. ⁷⁾ Voor ons doel is slechts van belang dat de wanprestatie-leer die in het *Panhonlibco*-arrest van de H.R. nog werd gehuldigd, is verlaten. In *Panhonlibco* was staking wanprestatie van de individuele werknemers; het oproepen tot wanprestatie door een bond was een onrechtmatige daad tegenover de werkgever. ⁸⁾ De ommekeer kwam in 1972.

De president van de rechtbank in Amsterdam had de staking van de *Industriebond NVV* bij *Rijn-Schelde-Verolme* nog verboden op grond van de *Panhonlibco*-formule. Maar in hoger beroep oordeelde het Hof van Amsterdam anders: een oproep tot staking is niet onrechtmatig door het enkele feit dat de staking wanprestatie uitlokt. Niettemin kunnen bijkomende omstandigheden de stakingsoproep tot een onrechtmatige daad bestempelen. In casu was dat niet het geval. Het hof vernietigde het vonnis van de president. ⁹⁾

Uit zijn analyse van de latere jurisprudentie zou volgens Rood volgen dat, mits geen procedurefouten gemaakt worden, een staking niet te snel op een verbod zal stuiten. ¹⁰⁾

Van belang acht ik nog twee vonnissen van de kantonrechter te Bergen op Zoom naar aanleiding van de staking bij het vervoersbedrijf *Meeus*. ¹¹⁾ *Meeus* had de stakende werknemers op staande voet ontslagen en voor alle zekerheid ontbinding van de arbeidsovereenkomst wegens gewichtige redenen

gevraagd. De kantonrechter vernietigde het ontslag op staande voet en wei-gerde het verzoek tot ontbinding wegens gewichtige redenen. Hij overwoog dat het geldende recht de mogelijkheid erkent dat een werkstaking niet in strijd is met de verplichtingen van de werknemer uit hoofde van zijn arbeidsovereen-komst.

Wat zijn nu de omstandigheden die een in beginsel geoorloofde staking on-rechtmatig maken? Staken is geen pretje, noch voor de stakers, noch voor de "bestaakten", noch voor derden die er hinder en soms zelfs schade van onder-vinden.

Het is een uiterst middel. De rechter beproeft daarom of partijen in de onder-handelingen tot het uiterste zijn gegaan. Zijn de mogelijkheden het doel in verdere onderhandelingen te bereiken inderdaad uitgeput? Zo niet dan stuurt de rechter partijen weer naar de onderhandelingstafel.

In de tweede plaats toetst de rechter, zij het marginaal, de afweging van doel en middelen. Konden de bonden in redelijkheid voor dit doel naar het stakingswap-en grijpen? Bij de afweging van doel en middelen komt uiteraard ook het gevolg van de staking aan de orde. Interessant is daarvoor het conflict in de zuivelindustrie in 1977. De zuivelproducenten opperden dat bij staking de melk in de sloten geloosd zou moeten worden en dat zij daardoor in strijd zouden komen met de wet verontreiniging oppervlaktewater. Zij stelden dat daarom de staking niet was toegestaan.

Zowel de president als het Hof in hoger beroep verwierpen deze stelling. De consequentie ervan zou zijn dat in de zuivelsector geen stakingsrecht zou bestaan en dat kwam deze rechters niet aanvaardbaar voor. De president had overigens geoordeeld dat te vroeg naar het stakingswapen was gegrepen en het Hof oordeelde dat, hoewel de bonden aangeboden hadden de melk tot poeder te doen verwerken, het overleg daarover *niet voldoende* was ge-weest.¹²⁾

Het rechtsoordeel over de omstandigheden die een staking onrechtmatig ma-ken is nog lang niet uitgekristalliseerd. Dat maakt elke uitspraak weer tot een verrassing en voor stakers nogal eens teleurstellend.

Toch kan men niet meer volhouden dat in Nederland geen stakingsrecht be-staat. Een door een werknemersorganisatie georganiseerde staking is in be-ginsel rechtmatig. Uiteraard kan een vakbond van dit recht om te staken (tijdelijk) afzien door een zgn. vredesplichtclausule overeen te komen. Derge-lijke clausules zijn echter veelal zeer beperkt van strekking.

– JOURNALISTEN –

Nu ik het over stakingsrecht van journalisten ga hebben, herinner ik nog eens aan een opmerking aan het begin van dit artikel: een staking is een maatschap-pelijk verschijnsel: het gebeurt. Ook journalisten staken, zij het dat zij in Neder-land nog maar spaarzaam van dit aktiemiddel gebruik maakten. Ik herinner aan de oproep van het dagelijks bestuur van de *Nederlandse Vereniging van Journalisten* om op 15 december 1970 één uur het werk neer te leggen als protest tegen de door de regering aangekondigde loonmaatregel. Aan die

oproep gaf - voor die tijd - een redelijk aantal journalisten gevolg.¹³⁾ Journalisten bij het *Limburgs Dagblad* stakten in augustus 1972 één dag uit protest tegen de overname van hun bedrijf door de *Holdingmaatschappij De Telegraaf*. Enkele stakingsbrekers brachten een noodkrant uit. De journalisten van het weekblad de *Haagse Post* stakten in juli 1973 een hele week uit protest tegen de benoeming zonder enig overleg van een hun onwelgevallige hoofdredacteur. De *Haagse Post* kwam wel uit, dankzij de inspanningen van de nieuwe hoofdredacteur die daarmee zijn journalistieke bekwaamheid én zijn opvattingen over collegialiteit en solidariteit etaleerde.

In 1975 stakten de journalisten van het *Dagblad van het Oosten* één dag als protest tegen de overname van hun blad door *Uitgeversmaatschappij Van der Loeff*, die van hun krant een kopblad van *Tubantia* wilde maken. Mede onder druk van de grafische vakbonden kwam een door de directie met enkele handlangers vervaardigde noodeditie uit.

Bij de grote stakingsgolf in 1977 hebben de journalisten niet gestaakt, eenvoudig omdat de *NVJ* met de werkgeversorganisaties nog niet uitgeonderhandeld was en om die reden - zie de hiervoor besproken jurisprudentie - kon rekenen op een stakingsverbod van de rechter. De stakingsbereidheid was echter bij veel journalisten aanwezig, evenals in september 1979 toen de dagbladjournalisten het onderhandelingsresultaat verwierpen.

In 1980 werd op 4 en 20 maart door een groot aantal journalisten op enigerlei wijze actie gevoerd. Ik kom hier verderop nog op terug.

Dus: ook journalisten staken. De *NVJ* heeft sinds 1958 een stakingskas met een reglement voor het doen van uitkeringen bij arbeidsconflicten. De *NVJ* heeft in 1977 in een nota over de doelstellingen van het financiële beleid voor een reeks van jaren vastgesteld met hoeveel procent van de contributie-inkomsten de stakingskas zal moeten groeien en hoeveel geld er minimaal in de stakingskas voorradig moet zijn.

Het is duidelijk dat de *NVJ* als organisatie noch juridische (waaronder begrepen statutaire) bezwaren noch journalistiek-ethische bezwaren tegen stakingen van journalisten heeft.

Dit alles is uiteraard geen bewijs voor mijn stelling dat journalisten evenals andere werknemers het recht hebben te staken. Het relativiseert ook hier de mogelijkheden van het recht, zelfs als wij in het hiernavolgende aanknopingspunten zouden vinden voor een beperking van het stakingsrecht van journalisten. Het relativiseert uiteraard nog meer het journalistiek-ethische oordeel over het staken van journalisten.

– JURIDISCHE BEPERKINGEN AAN HET STAKINGSRECHT VAN JOURNALISTEN? –

Een uitdrukkelijk stakingsverbod voor journalisten, zoals dat voor ambtenaren (nog) geldt is nergens in de wet of in verdragen te vinden. De jurisprudentie heeft zich over stakingen van journalisten nooit uitgesproken. Ook aan de bedrijfsrechtspraakcolleges is nimmer een staking van journalisten voorgelegd. De juridische bezwaren die veelal tegen een stakingsrecht van journalisten worden ingebracht betreffen de persvrijheid, het recht op informatie, de statuten van de *NVJ* en het redactiestatuut. Ik zal deze achtereenvolgens nagaan.¹⁴⁾

Persvrijheid

Persvrijheid is de uitingsvrijheid door gebruikmaking van de gedrukte, de audiotieve en de visuele massamedia. Uitingsvrijheid is de vrijheid informatie, inlichtingen, meningen en kritiek te vergaren, te verspreiden en te ontvangen. Tegen ingrepen van de overheid zijn deze vrijheden gewaarborgd door artikel 7 van de Grondwet, artikel 10 van het *Verdrag van Rome* en artikel 19 van het *Internationale Verdrag inzake de Burgerlijke en Politieke Rechten*.

Artikel 7 van de Grondwet houdt een censuurverbod in, spreekt slechts over "gedachten of gevoelens" en noemt slechts "de drukpers" als medium. Of ook informatie onder de grondwettelijke vrijheid valt is - gezien de jurisprudentie - onduidelijk.¹⁵⁾ Het nog niet van kracht zijnde nieuwe grondwetsartikel 1.7. bevat in het eerste lid de formulering van het huidige artikel 7. Dat daar ook informatie onder valt mogen we slechts afleiden uit de Memorie van Antwoord bij de behandeling van het wetsontwerp.¹⁶⁾ In lid 2 wordt het voorafgaand toezicht op de inhoud van radio- en televisie-uitzendingen uitgesloten.

Artikel 10 van het *Verdrag van Rome* omvat méér dan ons grondwetsartikel. Het omvat de vrijheid een mening te koesteren, en de vrijheid om inlichtingen of denkbeelden te ontvangen of door te geven zonder inmenging van overheidswege en ongeacht grenzen.

Het *Internationaal Verdrag inzake de Burgerlijke en Politieke Rechten* garandeert ook de vrijheid inlichtingen en denkbeelden op te sporen (te vergaren).

Ik ga hier voorbij aan de mogelijkheden die Grondwet en beide verdragen bieden om beperkingen te stellen aan deze vrijheden, zoals bijv. ten aanzien van radio en televisie en film- en andere vertoningen.

De uitingsvrijheid waarvan de massamedia enerzijds gebruik maken door te garen en te verspreiden en de burgers anderzijds door te ontvangen, is een gegarandeerde vrijheid tegen overheidsinmenging. Niets meer en niets minder. Het houdt uiteraard ook de vrijheid in om informatie en meningen niet te garen en te verspreiden, hetgeen dagelijks gebeurt wanneer journalisten in hun selectie informatie in de prullebak doen verdwijnen. Hetgeen ook gebeurt wanneer een onderneming het uitgeven van een krant of tijdschrift staakt omdat het niet rendabel genoeg voor haar is.

De uitingsvrijheid schept dus geen plicht voor journalisten tot het verstrekken van informatie.

Men kan echter stellen dat de achtergrond van deze fundamentele vrijheid is dat de burgers geïnformeerd dienen te zijn om aan de (politieke) discussie te kunnen deelnemen en op grond van die informatie en discussie tot oordeelsvorming en dus politieke beslissingen te kunnen komen. Het gebruik dat de pers maakt van de uitingsvrijheid draagt bij tot een democratische besluitvorming. Dat is bijv. erkend in de nota over het massamedia-beleid van de minister van CRM Van Doorn, in het kabinet-Den Uyl. Pers en omroep zijn van bijzondere betekenis voor het werkelijk functioneren van een democratische maatschappij. Op grond daarvan komt de minister met een beroep op Rooij, Boukema, Van Norden en de *Staatscommissie van advies inzake de Grondwet en de Kieswet* tot de conclusie dat de primaire betekenis van het grondrecht van vrije meningsuiting is: bescherming te bieden tegen inbreuken op de uitoefening van dat

recht.

De minister laat weliswaar in het midden of daarnaast uit dit grondrecht een afdwingbare rechtsplicht voor de overheid voortvloeit om door een actief beleid het funktionieren van het grondrecht te waarborgen. Maar de minister komt niettemin tot de conclusie dat een zódanig beleid gevoerd moet worden dat de uitoefening van het grondrecht niet op losse schroeven komt te staan. ¹⁷⁾ Alweer, zo men al van een afdwingbare rechtsplicht kan spreken - de minister laat dit in het midden - dan nog zou het gaan om een rechtsplicht van de overheid, niet van de massamedia of van de journalisten.

Daarbij zal men moeten bedenken dat de informatievoorziening waarover wij hier spreken en die terecht van zo groot belang geacht wordt voor het funktionieren van de democratie ook een economisch produkt is, koopwaar dus, met alle gevolgen van dien.

Voor de informatie wordt een contraprestatie verlangd. Uitgevers verlangen een contraprestatie van hun abonnees en adverteerders. Journalisten verlangen een contraprestatie in de vorm van loon en andere arbeidsvoorwaarden.

Wanneer de contraprestatie onvoldoende wordt geacht zal het produkt niet of in verminderde kwaliteit op de markt worden gebracht.

Dan doen stakende journalisten evenals uitgevers, die voor een bepaalde prijs (loon, rendement) niet langer bereid zijn hun informerende taak te vervullen, afbreuk aan het funktionieren van het grondrecht. Daar kan men niet omheen. Elke staking brengt last en hinder en vaak schade mee, ook voor derden. Elke staking is per definitie echter tijdelijk, immers beoogd wordt het werk weer te hervatten wanneer het doel is bereikt. Wanneer een staking van journalisten al te lang zou duren en algemeen zou zijn, zou hooguit een rechtsplicht voor de overheid kunnen ontstaan om het feitelijk funktionieren van het grondrecht te verwezenlijken. De Meij heeft tijdens het symposium in Amersfoort de suggestie gedaan dat de overheid dan zendtijd zou vorderen. F. W. Grosheide acht het denkbaar een plicht van de overheid te construeren, inhoudende dat bij het wegvallen van de private communicatiemedia door de overheid geld en materiaal ter beschikking moeten worden gesteld om in de optredende leemte te voorzien. ¹⁸⁾ Voor ons is belangrijk dat beide auteurs enerzijds de betekenis van de pers voor het funktionieren van het grondrecht erkennen doch daaruit anderzijds géén stakingsverbod voor de journalisten afleiden.

De suggestie van De Meij vind ik minder aanbevelenswaardig dan die van Grosheide. Wanneer ik hem goed begrijp zegt de laatste dat de overheid de voorwaarden moet scheppen voor het instandhouden van de informatievoorziening zonder zelf de informatievoorziening ter hand te nemen. Zoals de overheid door een mediabeleid te voeren ook voorwaardenscheppend dient op te treden. De Meij's suggestie, ook al lijkt het een goedbedoelde maatregel, komt mij gevaarlijker voor dan wanneer de informatievoorziening enige tijd stilstaat.

Allereerst zal een algemene journalistenstaking van betrekkelijk korte duur zijn, tenzij de staking is gericht tegen de afschaffing van de persvrijheid. De enige kans die Nederlandse journalisten daartoe hebben gehad, in mei 1940, hebben

zij - als collectief tenminste - voorbij laten gaan. Bij een korte en/of niet algemene staking zal de schade aan de informatievoorziening, en dus aan het democratisch functioneren van onze maatschappij, beperkt zijn en snel worden ingehaald. Men moet het belang van een ononderbroken nieuwsvoorziening niet overdrijven. Op zondagen, op nationale en christelijke feestdagen verschijnen er in het algemeen geen kranten. Ook tijdens een staking zal belangrijk nieuws zijn weg wel gaan door middel van buitenlandse radio- en TV-stations, vlugschriften e.d.

Aardiger suggestie vind ik het treffen van noodmaatregelen door journalisten zelf. Te denken valt aan het in eigen beheer uitgeven van noodkranten en aan het maken van noodkranten met het belangrijkste nieuws maar zonder advertenties. Het laatste stelt de werkgever op dubbele wijze voor het blok. Gaat zijn verzet tegen de staking om zijn inkomstenderving of gaat het hem echt om de informatievoorziening aan de lezers. In de Bondsrepubliek Duitsland heeft daarover enkele jaren geleden een discussie plaats gehad en ook tijdens het symposium in Amersfoort is de suggestie gedaan.¹⁹⁾

Bij de *Twentse Courant* hebben journalisten en grafische werknemers op 4 maart 1980 over zo'n krant zonder advertenties onderhandeld met de directie. Die wilde er echter niets van weten. Er kwam wel een noodkrant uit (omdat er zo lang vergaderd was), maar met advertenties.

Over het belang van de informatievoorziening nog dit. Wanneer journalisten staken doen zij dat omdat de werkgevers of de overheid niet aan naar hun mening gerechtvaardigde verlangens tegemoet komen. Zo er al van een informatieplicht gesproken kan worden, *quod non*, het gaat niet aan in een dergelijk conflict uitsluitend die plicht te leggen bij de stakende journalisten.

Hebben dan de werkgevers c.q. de overheid niet de plicht om het de journalisten mogelijk te maken hun informerende taak weer op zich te nemen?^{19A)}

Tenslotte, het is een overschatting van de journalisten en onderschatting van zettters, drukkers, chauffeurs, arbeiders in de papierindustrie, zeevarenden en Noorse houthakkers om uit de persvrijheid uitsluitend een stakingsverbod af te leiden voor journalisten. Voor al deze categorieën (dus inclusief journalisten) zou ik willen aansluiten bij de overweging van president en Hof in Amsterdam naar aanleiding van de staking in de zuivel in 1977. De consequentie dat er in deze sector geen stakingsrecht zou bestaan, komt niet aanvaardbaar voor.¹²⁾

Het recht op informatie van de burgers

In de hiervoor beschreven uitingsvrijheid zit ook besloten het recht op informatie van de burgers. In de juridische literatuur is uitvoerig gediscussieerd over de vraag of uit deze teksten (van Grondwet en verdragen) een informatieplicht van de overheid voortvloeit. De vraag is door de meeste auteurs ontkennend beantwoord.²⁰⁾ Het recht op informatie ligt bijv. vast in de grondwettelijke openbaarheid van de vergaderingen van het parlement en van de rechtspraak. Het recht op informatie is voorts vastgelegd in de *Wet Openbaarheid van Bestuur* die op 1 mei 1980 is ingevoerd, maar de in Grondwet en verdragen vastgelegde uitingsvrijheid schept geen rechtsplicht voor de overheid informatie te verschaffen. Het recht op informatie schept evenmin een plicht voor

journalisten. Het betekent niets meer en niets minder dan dat de burgers het recht hebben "sich aus allgemein zugänglichen Quellen ungehindert zu unterrichten".²¹⁾ Dus slechts een recht om van het produkt van de binnen- en buitenlandse communicatiemediën kennis te nemen.

Ook het recht op informatie van de burgers staat een stakingsrecht van journalisten (en andere werknemers in de bedrijfstak) niet in de weg. Wil men ook hier uitgaan van een ruimere opvatting van het begrip - dus de verantwoordelijkheid voor de verwezenlijking van het recht - dan geldt hetzelfde als hiervoor is betoogd ten aanzien van de verwezenlijking van de uitingsvrijheid in het algemeen. Geen plicht van de overheid, wél goed beleid. Geen plicht van journalisten, wel verantwoordelijke en belangrijke functie.

De statuten van de NVJ

De statuten van de *Nederlandse Vereniging van Journalisten* zijn slechts bindend voor de leden van die vereniging. De vereniging stelt zich o.a. ten doel nationaal en internationaal te waken en waar nodig te strijden voor de persvrijheid en het recht op informatie van de burgers, welke vrijheid en welk recht zij beschouwt als haar wezenlijke grondslagen. Onder persvrijheid verstaat de vereniging het recht informatie en inlichtingen te vergaren en te verspreiden, meningen en kritiek te uiten en zowel het een als het ander te verspreiden, dit mede ter verwezenlijking van het recht op informatie van de burgers. Zijn deze bepalingen voor het bestuur van de vereniging een beletsel om een staking te proclameren en voor de leden om tot staking over te gaan?

De overheid rekent het zich niet tot een plicht om zorg te dragen voor de verwezenlijking van de uitingsvrijheid (waaronder begrepen het recht op informatie). De *NVJ* heeft zichzelf deze plicht wel gesteld. De *NVJ* heeft zich echter ook verplicht andere doeleinden na te streven, o.a. de belangen van de leden te behartigen door het afsluiten van collectieve arbeidsovereenkomsten.²²⁾ Rood fundeert het stakingsrecht in het recht om te onderhandelen over collectieve arbeidsovereenkomsten, welk recht is vastgelegd in de wet op de collectieve arbeidsovereenkomst.

Onderhandelingen kunnen slechts dan op voet van gelijkheid plaats hebben als vakorganisaties het stakingswapen achter de hand hebben.²³⁾ Met Rood zou ik het (statutaire) stakingsrecht gegrond willen zien in de uitdrukkelijke vermelding van het sluiten van collectieve arbeidsovereenkomsten als middel van de *NVJ* om de gestelde doeleinden te bereiken.

Wanneer de *NVJ* het nodig acht tot staking op te roepen stelt zij óf deze materiële belangenbehartiging korte tijd hoger dan de ideële doelstellingen óf stelt zij het bereiken van de materiële doeleinden in het licht van een verbetering van de informatievoorziening. In de inleiding tot de allereerste journalisten-CAO is dit verband gelegd tussen de materiële verlangens en de bevordering van de ideële eisen "n.l. verheffing van het journalistieke beroep en van de vakbekwaamheid van zijn beoefenaren, waaruit een verbetering van het Nederlandse volk moet voortvloeien".

Maar, gesteld al dat er een tegenstrijdigheid zou zijn tussen de materiële belangenbehartiging en de ideële doelstelling, een rechter zal niet treden in het

vrije beleid van de organisatie. Wanneer hem aan de hand van de statuten een oordeel zal worden gevraagd over de rechtmatigheid van een door de *NVJ* georganiseerde staking, zal hij zich slechts afvragen of de vereniging in redelijkheid tot het oordeel kan zijn gekomen dat een staking voor dit doel noodzakelijk was. Eenzelfde marginale toetsing als de rechter pleegt te doen bij een door elke andere vakbond geleide staking.

Het redactiestatuut

Hèt redactiestatuut bestaat niet. Toch wordt het veelal aangevoerd als een juridische belemmering voor journalisten om te staken. Er bestaan redactiestatuten per krant en per tijdschrift en bij het *ANP*. Voorts bestaan er tussen de *NVJ* en de *Vereniging De Nederlandse Dagbladpers* en tussen de *NVJ* en de *Nederlandse Organisatie van Tijdschriftuitgevers* overeengekomen modellen voor resp. dagbladen, opinieweekbladen en publiekstijdschriften. Juridisch zijn deze modellen niet bindend. In de CAO staat slechts de verplichting dat er per krant en per tijdschrift een redactiestatuut moet worden overeengekomen. In feite werkten de modellen veelal - maar niet altijd - als een minimumregeling. ²⁴⁾ Er was tussen de organisaties al zo lang over onderhandeld dat partijen in de bedrijven deze onderhandelingen niet nog eens dunnetjes over gingen doen. De considerans van het voor de dagbladen overeengekomen model legt de relatie vast tussen het functioneren van de massacommunicatiemiddelen en dus van de dagbladen en het functioneren van de democratie. ²⁵⁾ Na alles wat hierboven reeds over deze relatie is gezegd, kan men aan deze bepaling van het modelredactiestatuut geen argument ontleenen om journalisten het stakingsrecht te ontzeggen. Deze inleidende tekst bevat een van de overwegingen om tot invoering van een redactiestatuut over te gaan. De werkgeversorganisaties hadden daar aanvankelijk helemaal geen behoefte aan. Het benadrukken van de ideële kant van het produkt moest de invoering rechtvaardigen. Maar de werkgeversorganisaties hechtten eraan dat in dezelfde considerans óók werd opgenomen dat een dagblad tevens een advertentiemedium is en een gewoon industrieel produkt waarbij kosten en baten elkaar moeten dekken. Noch uit de geschiedenis van de totstandkoming, noch uit de bedoeling van deze considerans kan men afleiden dat het hier een vredesplichtclausule zou betreffen. Juist de benadrukking van het karakter van industrieel produkt door de werkgevers dient er op te duiden dat zij ook de daarmee verbonden risico's, waaronder een staking van werknemers, hebben aanvaard. ^{25A)}

Ander beroep op het redactiestatuut is dat aan de door de journalisten per krant of tijdschrift onderschreven doelstelling bij een staking afbreuk wordt gedaan. Het redactiestatuut is krachtens CAO-bepaling onderdeel van de arbeidsovereenkomst. In die doelstellingen staat veelal - in vele variaties - dat de lezers zo veelzijdig, volledig, objectief, betrouwbaar mogelijk e.d. worden geïnformeerd. Bij een staking komen de journalisten deze overeengekomen doelstelling niet na. Dat is juist, maar het is géén wanprestatie als de staking rechtmatig is, of beter geformuleerd: bij een rechtmatige werkstaking zijn de verplichtingen uit de arbeidsovereenkomst opgeschort.

Tenslotte, in het model en in nagenoeg alle redactiestatuten staat dat de

redactie haar informatieverwervende en -verstreckende taak dient te kunnen uitvoeren zonder rechtstreekse beïnvloeding door wie dan ook. ²⁶⁾

Tegenstanders van het stakingsrecht voor journalisten voeren aan dat stakende journalisten door hun vakbond en/of de vakcentrale zijn beïnvloed. Ik wijs er echter op dat een staking nimmer door een vakbond wordt opgelegd.

Het zijn de stakende werknemers die zelf beslissen of zij wèl of niet in staking gaan. Een vakbond roept zijn leden slechts op, meestal nadat het de bereidheid om te staken heeft gepeild. Elke bond heeft zijn procedureregels daarvoor. Wanneer journalisten besluiten te staken doen zij dat in volle vrijheid. Maar zelfs al laten zij zich bij hun beslissing door hun vakbond overtuigen van de noodzaak, dan houdt dat nog niet in dat zij zich bij hun informatieverstreckende taak door hun bond laten beïnvloeden, anders dan dat zij die taak enige tijd opschorten.

Ik kom tot de conclusie dat er geen juridische belemmering is voor journalisten om te staken. Elk beroep op de persvrijheid, op het recht op informatie, op de statuten van de *NVJ* en op het redactiestatuut faalt. Dat impliceert niet dat elke staking van journalisten geoorloofd is. Wel dat een door de *NVJ* georganiseerde staking in beginsel geoorloofd is. Wanneer een rechter gevraagd zal worden om een oordeel over een dergelijke staking zal hij, als bij elke andere staking nagaan, of de procedureregels in acht zijn genomen, bijv. of niet te vroeg naar het stakingswapen is gegrepen. Ook zal hij, marginaal toetsend, nagaan of de bond gezien het met de staking beoogde doel en het schadelijke effect in redelijkheid tot de staking heeft kunnen oproepen. Misschien zal hij daarbij ook de bijzondere rol van de pers voor het functioneren van de democratie betrekken, zoals hij bij een staking van brandweerlieden, van verplegend personeel, van werknemers in de zuivel, van grafische werknemers ook hun functie in de maatschappij in overweging zal kunnen nemen. Hij zal het onaanvaardbaar vinden deze werknemers vanwege hun functie het stakingsrecht te ontzeggen. Hooguit zal hij daarbij nagaan of er voldoende overleg heeft plaats gehad over te nemen noodmaatregelen. ^{26A)} Maar in beginsel zal hij, naar de huidige stand van de jurisprudentie, de staking geoorloofd vinden.

– JOURNALISTIEKE ETHIEK –

Ik ben mij ervan bewust dat dit juridische betoog velen niet zal aanspreken. Zij zullen zeggen: dat mag juridisch allemaal wel waar zijn, maar toch vinden wij dat journalisten niet behoren te staken. We zijn dan niet meer op juridisch terrein, maar in de sfeer van de journalistieke ethiek en dat maakt het discussiëren heel wat moeilijker. Een ethische discussie leidt niet gauw tot gemeenschappelijke conclusies. Het staken van journalisten benaderen vanuit de journalistieke ethiek is een hachelijke zaak. De ethiek en dus ook de journalistieke ethiek is voortdurend in ontwikkeling. Maar dat niet alleen, bij de beoordeling van stakingen in het algemeen en van journalisten in het bijzonder spelen ook politieke argumenten mee. Hoofdredacteuren bijvoorbeeld vinden dat journalisten eigenlijk slechts bij héél hoge uitzondering zouden mogen staken, ²⁷⁾ maar leest men dagbladcommentaren op welke staking dan ook, bijna steeds is de staking

"prematuur", "slecht voor de economie", "een gevaar voor de werkgelegenheid" e.d. En het is niet toevallig dat een krant als *Het Vrije Volk*, dat krachtens zijn doelstelling en verleden nauw verbonden is met de arbeidersbeweging, geen moeite heeft met een staking van journalisten. ²⁸⁾

Dus overtuigd van de subjectiviteit van mijn ethische waardeoordelen en van de mogelijkheid dat deze ook een politieke stellingname verraden, waag ik het enkele bezwaren te bespreken die vanuit de journalistieke ethiek tegen het staken van journalisten ingebracht plegen te worden.

Men kan deze bezwaren globaal aldus samenvatten:

- a. het is in strijd met de journalistieke verantwoordelijkheid voor de informatievoorziening;
- b. het is in strijd met de vereiste onafhankelijke opstelling wanneer journalisten door te staken zo duidelijk partij kiezen;
- c. het tast het vertrouwen van het publiek aan in de betrouwbaarheid, de onafhankelijkheid en de geloofwaardigheid van de journalisten;
- d. het is in strijd met de waardigheid van de stand der journalisten.

Voor een bespreking van deze bezwaren hebben wij slechts houvast aan de geschreven en ongeschreven regels van de journalistieke ethiek. Voor wat betreft de geschreven regels geldt dan de zgn. *Code van Bordeaux*. ²⁹⁾ Voor wat betreft de ongeschreven regels hebben wij enig houvast aan de uitspraken van de *Raad voor de Journalistiek*. Tenslotte meen ik dat het standpunt van de *NVJ*, waarbij 80% van de Nederlandse journalisten is aangesloten, niet van belang ontbloomt is als het er om gaat gangbare opvattingen over de journalistieke ethiek te vinden.

Journalistieke verantwoordelijkheid

Journalisten hebben door het beroep te kiezen inderdaad een verantwoordelijkheid op zich genomen voor de informatievoorziening. Het is echter een zelfgekozen verantwoordelijkheid, die zij op elk moment weer van zich kunnen afleggen. Bijvoorbeeld door een ander beroep te kiezen. Ton Planken liet na zijn vertrek bij *Den Haag Vandaag* een ernstige leemte achter in de informatievoorziening over het parlementaire en politieke gebeuren. Niemand zal hem ethisch iets kwalijk kunnen nemen. Is dat nu anders wanneer journalisten collectief, maar tijdelijk, hun zelfgekozen verantwoordelijkheid voor de informatievoorziening ten achter stellen bij andere belangen?

Er is een uitspraak van de *Raad voor de Journalistiek* die weliswaar niet betrekking had op een staking van journalisten, maar wel op het achterhouden van een bericht dat voor de lezers van het desbetreffende blad i.c. *Trouw*, van belang was. Dat belang werd door de Raad onderkend. Toch nam de Raad het de hoofdredactie van *Trouw* niet kwalijk dat zij dat bericht opzettelijk aan de lezers had onthouden. De hoofdredactie had namelijk het belang van publicatie afgewogen tegen de schade die het bericht het eigen blad zou kunnen berokkenen. De hoofdredactie mocht deze belangenafweging maken en de hoofdredactie kon in redelijkheid tot deze beslissing komen, alsdus de Raad. ³⁰⁾

Deze relativering van de informatieplicht door de *Raad voor de Journalistiek* kan worden doorgetrokken naar het geval dat journalisten, hun zelfgekozen

informatieplicht afwegend tegen andere belangen, tot het inzicht komen dat staken noodzakelijk is.

Ik meen dat journalisten in die afweging niet licht mogen tillen aan hun verantwoordelijkheid voor de informatievoorziening. Journalistiek-ethisch mag mijns inziens echter geen andere eis worden gesteld dan dat die belangenafweging plaats vindt. Dan komt men ethisch tot dezelfde benadering als de juridische: kunnen deze journalisten na afweging van de verschillende belangen in redelijkheid tot het oordeel komen dat zij moeten staken. Een dergelijke benadering heeft bovendien het voordeel dat zij ruimte biedt aan een ander - ook ethisch - beginsel, t.w. de tolerantie. In de ethische beoordeling van andermans gedragingen dient men tolerantie op te brengen voor andere ethische en maatschappelijke waarden. Ook al zal men zelf voor een bepaald doel niet tot staking overgaan, men zou moeten kunnen billijken dat andere journalisten wèl tot deze beslissing kunnen komen.

Journalistieke onafhankelijkheid

Journalistieke onafhankelijkheid betekent mijns inziens dat journalisten selecteren, berichten en commentariëren op grond van eigen waarneming, kennis en overtuiging, zonder door anderen te worden gedwongen anders te schrijven of om te roepen dan zij op grond van hun waarneming, kennis en overtuiging noodzakelijk achten.

Journalistieke onafhankelijkheid betekent mijns inziens per se niet dat journalisten niet tot een stellingname zouden kunnen komen. Journalisten hebben ook een kritische en commentariërende functie. In de kritieken en commentaren wordt wel degelijk stelling genomen. Ook in de berichtgeving - hoewel vaak minder expliciet - wordt stellinggenomen. Zelfs mag men in de berichtgeving expliciet partijdig of geengageerd zijn. Er zijn mij zeker vier uitspraken van de *Raad voor de Journalistiek* bekend waarin de duidelijke stellingname van de journalist hem journalistiek-ethisch niet kwalijk werd genomen, mits hij de feiten maar geen geweld had aangedaan en niet onnodig krenkend of beledigend was geweest.³¹⁾ Partij kiezen is dus noch op zichzelf ethisch ongeoorloofd, noch in strijd met de journalistieke onafhankelijkheid. Het zou trouwens merkwaardig zijn als het anders was. Grond voor de persvrijheid is immers dat alle partijen, standpunten en meningen aan bod komen en niet voor niets komt de *NVJ* op voor de verscheidenheid van de informatievoorziening en meningsuiting. Wanneer "partijdige" journalistiek ethisch niet behoorlijk zou zijn, zouden op slag de journalisten bij *De Waarheid*, bij alle vakbondsperiodieken, bij alle partijperiodieken als een inferieur soort beschouwd moeten worden. Nog minder is het in strijd met de journalistieke ethiek of met de onafhankelijkheid om lid te zijn van een politieke partij of een vakbond.

Welnu, bij een staking kiezen journalisten inderdaad partij. Zij komen op voor de belangen van henzelf en andere werknemers. Ik kan na het voorgaande niet inzien dat dat journalistiek-ethisch ongeoorloofd zou zijn. Ook kan ik niet inzien dat journalisten in de aan een staking voorafgaande besluitvorming niet even onafhankelijk zouden zijn als in hun onafhankelijke beroepsopstelling. Het bezwaar dat staken in strijd zou zijn met de journalistieke onafhankelijkheid

komt mijns inziens dan ook voort uit de verkeerde veronderstelling dat vakbonden bevelen geven en dat de leden die opvolgen. Zo is het echter niet. Een vakbond gaat niet over tot een stakingsoproep als hij niet overtuigd is van een grote mate van bereidheid onder zijn leden. Vaker nog zijn het de leden zelf die de vakbond tot actie aanzetten.³²⁾ Journalisten kunnen zelf zeer wel in onafhankelijkheid tot de conclusie komen dat een staking noodzakelijk is.

Het vertrouwen van het publiek

Door zo duidelijk partij te kiezen in een sociaal conflict tasten journalisten het vertrouwen aan dat het publiek in hen stelt, aldus het derde bezwaar. Bedoeld wordt dan meestal het vertrouwen in de onafhankelijkheid, in de betrouwbaarheid en in de geloofwaardigheid.

Hiervoor is reeds gezegd dat onafhankelijkheid niet betekent dat journalisten geen stelling zouden kunnen nemen. Wanneer dit bezwaar gegrond was, dan zouden journalisten niet alleen niet mogen staken, maar ook in hun krantekolommen zich niet voor of tegen een staking mogen uitspreken.

Elke, ook onafhankelijke, krant neemt dagelijks stelling in politieke, maatschappelijke, religieuze en andere conflicten. Dat tast het vertrouwen in hun onafhankelijkheid niet aan.

Journalisten dienen zich het vertrouwen van het publiek te verwerven door de kwaliteit van hun berichtgeving en door hun onafhankelijkheid en consistente oordelen. Niet door zich quasi a-politiek of neutraal op te stellen.

Het redactiestatuut is o.m. bedoeld om de journalisten zelf en hun publiek expliciet te maken volgens welke normen en waarden de journalisten bij een krant selecteren, berichten en oordelen. Het is niet de bedoeling van het redactiestatuut deze normen te verdoezelen achter vage omschrijvingen van "objectiviteit" en "neutraliteit", terwijl wel degelijk normen en waarden gehanteerd blijken te worden. Ook het publiek is bij duidelijkheid gebaat. Het publiek behoeft niet in de waan gelaten te worden dat bij een zgn. neutrale krant allemaal a-politieke wezens werken, dat bij een "rechtse" krant alleen maar journalisten werken die met hun hoofdredacteur het gebruik van het stakingswapen veroordelen, dat bij een "linkse" krant alleen maar journalisten werken die bij elke staking voorop lopen. Zo gezien komt het de geloofwaardigheid van de journalisten eerder ten goede wanneer journalisten bij een staking duidelijk partij kiezen, hetgeen zij overigens ook doen wanneer zij aan een stakingsoproep géén gehoor geven. In feite erken ik hiermee dat het image van een krant bij een staking kan worden aangetast. Ik vind dat echter geen bezwaar, omdat ik juist voor duidelijkheid pleit.

Tenslotte behoeft het feit dat journalisten bij een staking partij hebben gekozen de betrouwbaarheid van hun berichtgeving niet in gevaar te brengen. Als wij ervan uit gaan dat geen enkele journalist een a-politiek, waardenvrij wezen is, dan is òf zijn berichtgeving desalniettemin betrouwbaar (en dan doet een staking er niet toe of af) òf de berichtgeving is niet betrouwbaar, althans zal men haar steeds met de nodige argwaan voor impliciete waarde-oordelen moeten lezen. In dat geval zullen stakende journalisten de lezer slechts waakzamer maken.

De geloofwaardigheid van de journalisten is er mijns inziens mee gediend dat

zij, wanneer zij gaan staken, hun publiek duidelijk maken waarom zij dat doen. Hoofdredacteuren en uitgevers moeten hen daartoe in de gelegenheid stellen. Na de staking zou het goed zijn het publiek nog eens te verklaren hoe de journalisten zich voorstellen weer verder te gaan, m.a.w. het is goed om het publiek regelmatig nog eens expliciet te maken op basis van welke normen en waarden de journalistiek bij deze krant, dit tijdschrift of deze omroep wordt bedreven. Een staking kan zo'n moment zijn. Zo kan grotere duidelijkheid geschapen worden. Journalistiek-ethisch lijkt mij dat meer te waarderen dan het instandhouden van de waan van onpartijdigheid. Het lijkt mij ook meer in overeenstemming met de eerste regel van de *Code van Bordeaux*: "Eerbied voor de waarheid en voor het recht van het publiek op waarheid is de eerste plicht van de journalist".

Dat staken schadelijk is voor de waardigheid van de stand der journalisten komt mij als een achterhaald bezwaar voor. Vroeger oordeelde de *Raad voor de Journalistiek* inderdaad aan de hand van deze norm over journalistieke gedragingen.

Sinds 1972 echter heeft de Raad deze norm niet meer gehanteerd. Thans oordeelt de Raad aan de hand van de journalistieke verantwoordelijkheid ten opzichte van de maatschappij.

Ook een staking van journalisten moet men aan die verantwoordelijkheid meten, niet aan de vraag of het de waardigheid en het aanzien van de eigen stand al dan niet schade toebrengt.

Het nogal eens gehoorde bezwaar dat journalisten niet moeten staken omdat zij over de staking moeten berichten, heeft niets met de journalistieke ethiek te maken. Immers, ofwel men is tegen de staking en dan is het een hypocriete smoes om aan de staking te ontkomen, ofwel men is vóór de staking en dan is het een praktisch argument. Immers een staking is een pressiemiddel waarmee ook beoogd wordt de publieke opinie te mobiliseren. Het publicitaire effect valt weg als journalisten uit solidariteit en/of eigen belang mee gaan staken. Stakende journalisten doen dan afbreuk aan het doel van de staking. De journalisten bij de VARA werd bijv. dit verwijt gemaakt toen zij op 20 maart 1980 geen uitzending verzorgden op een dag dat er een grote landelijke demonstratie van de FNV was. Juist de met de vakbeweging zo verbonden VARA had de berichtgeving niet uitsluitend aan de NOS en de TROS mogen overlaten.³³⁾ Zo werd gesteld.

Een haast vanzelfsprekende gevolgtrekking is nu dat journalisten op hun eigen specifieke wijze een staking kunnen ondersteunen door gebruik te maken van hun specifieke bekwaamheden, zoals stakende musici vóór het concertgebouw de aandacht van het publiek kunnen trekken door te musiceren!

Voor journalisten zijn er verschillende mogelijkheden:

1. Zij schrijven ten behoeve van de actie pamfletten waarin het doel van de actie wordt uiteengezet;
2. zij maken in eigen beheer of met medewerking van de vakbond noodkranten, waarin uiteraard ook het doel van de actie wordt uiteengezet.

Tegen beide vormen lijken mij noch juridische noch journalistiek-ethische bezwaren te bestaan. De journalisten zullen inderdaad partijdige journalistiek bedrijven, maar dat mag, heb ik hierboven gesteld. Zij zullen wel de gebruikelijke normen van civiel- en strafrecht en de journalistieke ethiek in acht moeten nemen. Dus bijv. niet beledigen, de feiten geen geweld aandoen. Een praktisch bezwaar is dat journalisten niet de (o.a. financiële) mogelijkheden hebben deze produkten op grote schaal te verspreiden.

3. De journalisten maken een noodkrant met het belangrijkste nieuws zonder dat advertenties worden opgenomen;
4. de journalisten gaan in staking, doch maken een uitzondering voor de berichtgeving over alles wat - in de ruimste zin - met de staking verband houdt.

– PARTIËLE STAKING –

Hiermee zijn we bij de gebeurtenissen op 4 maart 1980 die zoveel emoties hebben losgewoeld. Ik wijs er allereerst op dat de mogelijkheden 3. en 4. door journalisten wel kunnen worden nagestreefd, maar dat zij voor de verwezenlijking ervan de medewerking van de werkgever nodig hebben.

Bij de *Twentsche Courant* zagen we reeds dat de werkgever een noodkrant zonder advertenties niet wenste uit te geven. Bij het *Algemeen Dagblad* wensten de hoofdredactie en directie het journalistieke resultaat van de onder 4. genoemde mogelijkheid niet uit te geven. Bij het *ANP* zette de directie na anderhalf uur de berichtgeving volgens mogelijkheid 4. stop. Bij *Het Vrije Volk* namen hoofdredactie en directie ieder vanuit haar eigen verantwoordelijkheid wél het journalistieke produkt voor hun rekening.

De feitelijke toedracht van wat op 4 maart is gebeurd ligt nogal genuanceerd. Veel krantelzers zijn daarover volstrekt onvolledig en vaak onjuist geïnformeerd. *Algemeen Dagblad*, *NRC/Handelsblad* en *Het Vrije Volk* worden bij een en dezelfde drukkerij, t.w. van de *NDU*, technisch vervaardigd. Het grafisch personeel aldaar was aanvankelijk weinig geneigd om aan de oproep van hun bond gehoor te geven. De journalisten bij het *Algemeen Dagblad* besloten op 4 maart uitsluitend sociaal-economische berichtgeving te verzorgen - in de ruimste zin en volgens de normen van het redactiestatuut van het *Algemeen Dagblad*.

Ze zouden dus bijvoorbeeld ook tegenstanders van de staking aan het woord laten, standpunten van werkgeversorganisaties, politieke partijen e.d. weergeven. De journalisten van het *Algemeen Dagblad* wisten de grafische werknemers voor dit idee te winnen, die toen op hun beurt eenzelfde gedragslijn tegenover *NRC/Handelsblad* en *Het Vrije Volk* wensten te hanteren. Redactie, hoofdredactie en directie van *NRC/Handelsblad* wensten een dergelijke beperkte krant niet te maken, met het gevolg dat de krant in het geheel niet uitkwam. De hoofdredactie en directie van het *Algemeen Dagblad* wensten het journalistieke produkt dat de journalisten en grafische werknemers bereid waren te maken niet op de markt te brengen. De redactie van *Het Vrije Volk* dat van plan was een krant met erg veel sociaal-economisch nieuws te maken, maar het belangrijkste andere nieuws ook mee te nemen, kwam voor de keuze te staan

om óf helemaal niet te verschijnen óf het andere nieuws dat men toch al wilde beperken ook weg te laten. De hoofdredactie van deze krant koos voor het laatste. De directie bracht de krant uit. De journalisten bij het ANP besloten tot een gelijksoortige actie als bij het *Algemeen Dagblad*, de directie maakte er een eind aan door de telexen stop te zetten en toen hervatten de journalisten de normale berichtgeving. *De Waarheid* bevatte op 4 maart uitsluitend nieuws en commentaren over en omtrent de FNV-akties en wat daarmee samenhang. De VARA-radio-uitzending op Hilversum 3 op 4 maart bevatte hetzelfde. ³⁴⁾

Benadrukt dient te worden dat bij deze akties van journalisten gewerkt werd volgens voor deze kranten c.q. het persbureau geldende, in het redactiestatuut vastgelegde, normen. De berichtgeving was weliswaar beperkt tot één onderwerp maar dat onderwerp werd behandeld volgens de eigen normen. Bij *Het Vrije Volk* anders dan bij het *Algemeen Dagblad*, bij *De Waarheid* anders dan bij het ANP. De berichtgeving was dus duidelijk niet beperkt tot één standpunt i.c. het FNV-standpunt. Het was dus geen propaganda. Er werd met het nieuws niet gemanipuleerd.

Het publiek was duidelijk gemaakt dat het journalistieke produkt anders zou zijn dan op andere dagen, m.a.w. het voor die dag geldende selectie criterium was expliciet gemaakt. Dat deze journalistiek pamflettisme was geworden kan door niemand die serieus van de inhoud heeft kennisgenomen worden volgehouden. De juridische vorm van deze staking zou men een omgekeerde *Panthonlibco* kunnen noemen. Bij *Panthonlibco* weigerde het havenpersoneel uit solidariteit bepaalde schepen te lossen. Hier waren journalisten - en bij *NDU* de grafici - slechts bereid bepaalde werkzaamheden te doen. Een selectieve staking kan men het niet noemen. Daaronder verstaat men een speerpuntactie in bepaalde bedrijven of bedrijfsonderdelen. ³⁵⁾ Het was niet zo dat alle redactieafdelingen behalve de sociaal-economische staakten. Journalisten van andere afdelingen hebben immers meegewerkt aan de sociaal-economische berichtgeving. Ook dient men het geen selectieve staking te noemen, op grond van het selectieve karakter van de *berichtgeving*. De berichtgeving is elke dag selectief. Elke dag wordt er geselecteerd. Op 4 maart werd slechts een ander selectie criterium gehanteerd dan gebruikelijk. De *NVJ* heeft voor deze aktievorm de term *partiële staking* gehanteerd.

Ik ben zelf de uitvinder van het woord en ook nu de hitte van de strijd is bekoeld kan ik geen betere benaming vinden.

Juridisch lijkt mij een dergelijke staking gewaardeerd te moeten worden als elke andere staking naar de huidige stand van de jurisprudentie beoordeeld zou worden.

Er is tegen deze *partiële staking* ingebracht dat juist het produkt zou veranderen c.q. beschadigen. De onzinnelijke vergelijkingen die in sommige bladen zijn gemaakt, laat ik buiten beschouwing. ³⁶⁾ Hinder en schade die derden van een staking ondervinden zijn op zichzelf geen beletsel voor de rechtmatigheid van een staking. Ook de schade zal marginaal getoetst worden. Daarbij zal de rechter mijns inziens in de beschouwingen moeten betrekken dat de werkgever het zelf in de hand heeft of hij het als gevolg van een partiële staking aangeboden journalistieke produkt op de markt brengt of niet. Doet hij het niet, dan is de schade niet anders dan bij een volledige staking. Doet hij het wel, dan neemt hij

uiteindelijk het produkt mede voor zijn verantwoording, de hoofdredacteur voor wat betreft de inhoud, de directie voor wat betreft het drukken en verspreiden.

Voor juridische bezwaren die gegrond zijn op de persvrijheid, het recht op informatie, de statuten van de *NVJ* en het redactiestatuut verwijs ik naar wat ik daarover heb gezegd bij een volledige staking.

De journalistiek-ethische bezwaren stoelen voor een groot deel op feitelijke onjuistheden. De verwijten van pamflettisme en manipulatie met het nieuws berusten op onwil om van het journalistieke produkt van de aktievoerende journalisten serieus kennis te nemen.

Dat bij een partiële staking de berichtgeving selectief is, kan geen verwijt zijn, omdat elke berichtgeving na selectie tot stand komt. De journalisten hadden het selectie criterium van die dag duidelijk gemaakt c.q. duidelijk willen maken. Wanneer men de bezwaren tegen de partiële staking ontleedt zal men ontdekken dat het wederom de vrees is voor aantasting van het image van de krant c.q. het persbureau als onafhankelijke, onpartijdig en objectieve berichtgever. Dan geldt hetgeen ik hiervoor over de ethische bezwaren tegen stakingen in het algemeen van journalisten heb aangegeven. De enige eis die men ook hier vanuit de journalistieke ethiek kan stellen is dat de journalisten die tot een dergelijke aktie overgaan hun publiek uiteenzetten waarom zij tot deze aktie hebben besloten, wat voor journalistiek produkt het publiek die dag kan verwachten en op grond van welke selectiecriteria het journalistieke produkt tot stand is gekomen.

Staken is een hard pressiemiddel. Staken is ook een demonstratie. Stakende werknemers willen de publieke opinie mobiliseren en voor zich winnen. Staken is daarom in zekere zin ook gebruik maken van de uitingsvrijheid, in elk geval erop gericht dat de aandacht wordt getrokken van degenen die gebruik maken van de uitingsvrijheid: de journalisten door te vergaren en te verspreiden, de burgers door te ontvangen.

Ook journalisten mogen van de uitingsvrijheid gebruik maken om voor hun belangen op te komen, zowel door zelf te staken als door een staking van anderen - mede in hun eigen belang - te ondersteunen.

Een stakingsverbod voor journalisten of dat nu juridisch of ethisch gegrond is, staat op gespannen voet met de uitingsvrijheid.

Voetnoten

1. Voor het schrijven van een bijdrage aan dit nummer werden ook uitgenodigd mr. J. M. de Meij en A. C. van Cortenberghe. Toen zij ervan afzagen heb ik met hun instemming, dankbaar gebruik gemaakt van hun inleidingen op het symposium *Stakingsrecht en Informatieplicht* dat op 15 februari 1978 in Amersfoort werd gehouden. Die inleidingen zijn niet gepubliceerd. Wel verscheen een verslag in *De Journalist* van 2 maart 1978 pag. 20. De verantwoordelijkheid van dit artikel berust uiteraard bij de auteur.
2. M. G. Rood, *Naar een stakingswet?* Kluwer, Deventer 1978, pag. 20.
3. M. G. Rood, a.w., pag. 81.
4. Artikel 6, lid 4 luidt: "With a view to ensuring the effective exercise of the right to bargain collectively, the Contracting Parties undertake to recognise the right of workers and employees to collective action in cases of conflict of interest, including the right to strike, subject to obligations that might arise out of collective agreements previously entered into".

5. Artikel 8d luidt: "The States Parties to the present Covenant undertake to ensure the right to strike, provided that it is exercised in conformity with the laws of the particular country".
6. Ingediend 29 april 1969, zitting 68/69 nr. 10111; ingetrokken 79/80, 10111 nr. 5.
7. M. G. Rood, a.w., pag. 50 e.v.
8. H. R. 15-1-1960. NJ 1960, 84.
9. President Rechtbank Amsterdam 3-2-1972. NJ 1972, 87. Hof Amsterdam 13-4-1972. NJ 1972, 192.
10. M. G. Rood, a.w., pag. 76.
11. Kantonrechter Bergen op Zoom 26-2-1975. NJ 351 en 352.
12. Voor deze materie is van belang het niet gepubliceerde arrest van het Hof Amsterdam 17-11-1977. Rood, a.w., pag. 73 en 74.
13. Uit een summierre enquête onder de redactiecommissies van dagbladen bleek dat bij 16 dagbladen de helft of meer van de journalisten het werk had neergelegd. Bij 36 dagbladen had niemand of een minderheid aan de oproep van het dagelijks bestuur gehoor gegeven. Jaarverslag NVJ 1970, pag. 28. Zie ook *De Journalist* 1 februari 1971.
14. Voor discussies over stakingsrecht van journalisten en de daarbij aangevoerde argumenten verwijs ik naar de jaargangen van *De Journalist*. M.n. *De Journalist* 15-1-'71 en 1-2-'71; 24-2-1977, 10-3-1977, 2-3-'78, 13-3-'80 en 27-3-'80.
15. J. M. de Meij, *Tijdschrift voor Overheidsadministratie*, jrg. 2 nr. 13, 1976 pag. 251 e.v.
16. Tweede Kamer '76/'77 nr. 13872 en 7 pag. 26.
Zie ook De Meij, Inleiding in Amersfoort en *NJB* 1980 nr. 19, pag. 413 e.v.
17. Staatsuitgeverij 1975 pag. 7 en 12.
Voor een vergelijkbare benadering van het grondrecht zie ook T. Koopmans, die in verband met het verschoningsrecht van journalisten stelt dat de vrijheid van meningsuiting de vrijheid van nieuwsgaring impliceert, redenerend vanuit de functie van de pers. *Preadvies Ned. Ver. van Rechtsvergelijking*, Kluwer-Deventer 1978, pag. 20 e.v.
18. F. W. Grosheide, Recht op (welk) nieuws? *NJB* 1980 nr. 23 pag. 546.
19. *De Groene Amsterdammer* 1-3-1978, pag. 17. *De Journalist* 2-3-1978, pag. 22.
H. A. Christern, toen voorzitter van de NDP stelde tijdens het symposium in Amersfoort dat op grond van de bijzondere functie van de pers een afzonderlijke regeling van het stakingsrecht bij de media noodzakelijk was.
- 19A. *De Volkskrant* van 11-7-1980 meldt dat Griekenland de vierde week zonder kranten ingaat omdat na enkele 48-uursstakingen de dagbladuitgevers tot uitsluiting zijn overgegaan.
20. Zie o.a. De Meij, *NJB* 1980 nr. 19, pag. 413 e.v. en "Wat is toch vrijheid van nieuwsgaring?" in *Selectiviteit in de massacommunicatie*, Deventer, Van Loghem Slaterus 1971, pag. 228 e.v.
M. Rooij en J. Nieuwenhuis, *Gemeentelijke voorlichting in 's-Gravenhage*, VUGA-boekerij, pag. 92.
21. Artikel 5.1. van de Grondwet van de Duitse Bondsrepubliek. Zie ook De Meij, het reeds aangehaalde "Wat is toch vrijheid van nieuwsgaring?" pag. 230.
22. Artikelen 2, 3 en 4 van de statuten van de NVJ.
23. Rood, a.w., pag. 48.
24. In de cao voor publiekstijdschriftjournalisten is echter bepaald dat het model geldt zolang per tijdschrift nog geen eigen statuut is overeengekomen.
25. Ik beperk mij nu verder tot het model redactiestatuut voor dagbladen, omdat dat voor een belangrijk deel model heeft gestaan voor de andere modellen.
- 25A. De tekst van de preambule luidt:
"Het dagblad onderscheidt zich van andere industriële producten:
– doordat het gestalte geeft aan het in Nederland geldende grondrecht van vrijheid van meningsuiting, informatieverwerving, -vermeningvuldiging en -verstrekking, zoals vastgelegd in onder meer artikel 7 van de Grondwet en artikel 10 van het *Verdrag van Rome*;
– doordat het, door de algemene aard van zijn informatie in woord en beeld, aan vele duizenden over het maatschappelijk leven, de publieke functie vervult van massacommunicatiemiddel en aldus het functioneren van de democratie mogelijk maakt;
– doordat zijn informatie elke dag opnieuw een inhoud en vorm krijgt;
– doordat het, als massacommunicatiemiddel, geheel onafhankelijk van vorenbedoelde eigen informatie tevens medium is voor het tegen betaling overbrengen van mededelingen (advertenties) van particulieren, bedrijfsleven en overheden aan zijn publiek.
Het dagblad heeft, doordat het als massacommunicatiemiddel voldoet aan de behoefte aan

- informatie van de lezers, met andere industriële producten gemeen dat het mede afhankelijk is van de behoefte van het lezerspubliek en voorts van een situatie waarbij de inkomsten, verbonden aan het uitgeven van dat produkt, minstens de daaraan verbonden kosten blijvend dekken".
26. Artikel 3.1. luidt:
 "De bijzondere aard van het dagblad stelt bijzondere eisen aan de structuur van de organen die bij het produceren van de redactionele inhoud van het dagblad zijn betrokken. De redactie dient haar informatieverwervende en -verstreckende taak binnen het kader van hetgeen in de beginselverklaring is vastgelegd, te kunnen uitvoeren zonder rechtstreekse beïnvloeding door wie dan ook, noch van buitenaf noch van binnenuit, anders dan op de wijze als in dit statuut wordt geregeld".
- 26A. Zie noot 12.
27. Brief *Nederlands Genootschap van Hoofdredacteuren* aan de NVJ d.d. 13-3-1980: "Het bestuur van het Genootschap is van mening, dat slechts om zeer zwaarwegende redenen journalisten hun taak tot het verstrekken van informatie aan het publiek mogen neerleggen. Ofschoon het het recht om te staken door journalisten evenzeer opeist als voor iedere andere werknemer, meent het, dat dit recht alleen dient te worden toegepast bij aantasting van de vrijheid voor journalisten hun beroep onbelemmerd uit te oefenen, of bij het ontstaan van zodanige materiële of immateriële omstandigheden dat in gemoede van journalisten niet meer kan worden gevraagd hun taak te vervullen".
28. *Het Vrije Volk* d.d. 4 maart 1980 en 11 maart 1980 waarin een uitvoerige verantwoording werd gegeven.
29. Voor een Nederlandse vertaling: E. Diemer, Pers en Ethiek, in *Cahier over Massacommunicatie nr. 1*, Amsterdam. Wetensch. uitgeverij 1970, pag. 73.
30. *Raad voor de Journalistiek*. NVJ contra hoofdredactie *Trouw*, 10-5-'72. *De Journalist* d.d. 15-8-'72, pag. 38.
31. *Bijv. Raad voor de Journalistiek*: 20-3-'74 *De Journalist* 15-6-'74 pag. 60; 6-11-'74 *De Journalist* 15-1-'75 pag. 54; 5-5-'77 *De Journalist* 1-12-'77 pag. 40; 15-5-'79 *De Journalist* 9-10-'79 pag. 58.
32. In september 1979 verwierpen de dagbladjournalisten het onderhandelingsresultaat dat door het bestuur van de NVJ aanvaardbaar was en besloten actie te voeren als er geen beter onderhandelingsresultaat uit de bus zou komen. *De Journalist* 27-9-'79.
33. Ph. van Tijn. *Het Vrije Volk* 8-3-1980 en 22-3-1980.
34. *De Journalist* 27-3-1980 i.h.b. pag. 38. Notitie van het bestuur van de NVJ inzake de akties op 4 maart.
35. M. G. Rood, a.w., pag. 22.
36. *Bijv. M. L. Snijders*, in *Utrechts Nieuwsblad* d.d. 5-3-1980, vergeleek de aktie met een arts die als blijk van solidariteit met een stakingsaktie wel een operatie verricht maar opzettelijk een tampon in de wond achterlaat. *De NDP*, in een brief aan de NVJ d.d. 13-3-1980, vergeleek het met een aktie van werknemers in een farmaceutische fabriek die in de verpakking van aspirine een ander geneesmiddel doen.

GEEN BEPERKING BIJ WET, WEL TERUGHOUDENDHEID UIT BEROEPSETHIEK

Voor journalisten - maar misschien wel voor iedereen - heeft het recht op staking een wettelijk en een ethisch aspect. Het een omvat de regels, gemaakt door de samenleving, het ander de voor een belangrijk deel zelf-gemaakte regels van het beroep. Maar de scheiding is veel minder scherp dan door die woorden wordt aangegeven, want de regels van het beroep zijn gemaakt met het oog op de rol die de journalist vindt dat hij in de samenleving dient te vervullen en vanuit de verantwoordelijkheid die hij voor de samenleving ervaart. Wat de regels betreft die de samenleving maakt: zij mogen niet bij de wet of jurisprudentie het recht op staking van de journalist méér beperken dan zij dat doen voor andere beroepsbeoefenaars. Want dat zou de wetgever - en de werkgever - een macht geven over de arbeidsomstandigheden van de journalist, die diens onafhankelijkheid teveel zou kunnen beperken.

De journalist dient, zo goed als iedere werknemer, het wettig stakingsrecht te hebben om zich in het uiterste geval te kunnen keren tegen omstandigheden die hij niet aanvaardt wil. De specifieke beperkingen van het journalistieke stakingsrecht liggen daarom uitsluitend bij de beroepsethiek.

De journalist heeft op zich genomen nieuws te verzorgen. Niet omdat het een economisch goed is, maar omdat hij daarmee voldoet aan de behoefte van de burger zodanig geïnformeerd te zijn over datgene wat er in zijn onmiddellijke en verder verwijderde omgeving gebeurt, dat hij - die burger - daarin zo goed mogelijk kan functioneren.

Voor een democratische samenleving mag en moet aan die definitie nog worden toegevoegd: het voldoen aan de behoefte van de burger om zodanig geïnformeerd te zijn, dat hij de keuzen over zijn bestuurders kan maken waartoe hij het recht heeft. Een democratie kan immers niet adequaat functioneren zonder een redelijke mate van geïnformeerd-zijn van de burger over de staatszaken en over de manier waarop die door de regeerders worden behandeld. Daaruit komt het vereiste van onafhankelijkheid voor de beroepsbeoefenaren voort van andere invloeden dan waarvoor zij zelf hebben gekozen. En ook het vereiste van objectiviteit in berichtgeving en van strikte scheiding van nieuws en commentaar.

Ook, al wordt dat wel eens vergeten - voornamelijk, lijkt me, omdat het onder normale omstandigheden zo vanzelfsprekend is - de eis van volledigheid. Wie op zich heeft genomen de burgers te informeren en dat doet met achterlating van een deel van de relevante feiten, doet tekort aan zijn zelf-aanvaarde opdracht en verzaakt zijn beroepsplicht. Het gevolg zal zijn, dat hij zijn geloofwaardigheid verliest.

Dat geldt natuurlijk in het bijzonder wanneer een dergelijk tekortschieten plaats vindt ter behartiging van een strikt eigen belang. Vandaar dat het voor iedere journalist die zijn vak hoog acht, zo verwerpelijk is dat onder stilzwijgende

goedkeuring vooraf en uitdrukkelijk goedpraten door de *Nederlandse Vereniging van Journalisten* achteraf, op 4 maart van dit jaar, stakingsacties werden uitgevoerd die ten doel hadden alleen nieuws te geven over de die dag uitgevoerde acties van de *Federatie Nederlandse Vakbeweging*.

Inmiddels heeft ook de *NVJ*, zij het op mistige wijze, laten merken dat ze het beter vindt voortaan dit soort door haar voor deze gelegenheid "selectief" genoemde stakingen, niet meer te voeren. En hopelijk zal de *Raad voor de Journalistiek*, op verzoek van het *Nederlands Genootschap van Hoofdredacteuren*, nog uitspreken dat dit niet een opportunistisch standpunt behoort te zijn, maar een principieel.

Blijft de vraag of de journalistieke ethiek volledige stakingen, waarbij dus in het geheel geen nieuws wordt verstrekt, toestaat.

Staking is voor de beroepsbeoefenaar een *ultimum remedium*. Dat wil in mijn optiek zeggen, dat het als middel in reserve wordt gehouden voor de allerernstigste gevallen van aantasting van het vakbelang.

Staking is echter voor de vakbondsbestuurder iets heel anders: een tactisch middel in de strijd. Een staking die bij het publiek als hinderlijk - doch niet echt onverantwoord-gevaarlijk - wordt ervaren, is de vakbondsleider daarom lief. Dus: geen ziekenhuisstaking, maar wel een staking van het openbaar vervoer - met een keurige regeling voor ziekenvervoer in dringende gevallen. Dat valt meer op dan staking op een verafgelegen fabrieksterrein. En daarom ook graag staking van de media. Want natuurlijk kan iedereen best een avond zonder nieuws op het scherm of een dag zonder zijn krant, maar opvallend is het wel.

Ook na een week is de schade aan de democratie nog niet onherstelbaar. Wel na een niet te definiëren langere termijn overigens, want dan kan het medium wel eens te gronde zijn gegaan, zoals bij stakingen in de Verenigde Staten een aantal malen is gebeurd.

Daarom gebruikt de vakbondsleider de journalisten graag om de impact van een stakingsactie te vergroten. (Althans sinds de *NVJ* is aangesloten bij de *FNV*; daarvóór is dat nooit gebeurd). In maart jl. was deelneming van de media aan de staking bovendien uiterst belangrijk omdat het een politieke actie betrof en de "impact" tegenover het publiek en de regering dus van grote betekenis werd geacht.

Zijn voor de journalist deze vakbondsoverwegingen samen met de materiële omstandigheden die bij een "gewone" staking in het geding zijn, zwaarwegend genoeg om er zijn taak als nieuwsbrenger voor neer te leggen?

Hier komen we op het terrein van de persoonlijke opvattingen: ik vind van niet. De materiële arbeidsomstandigheden die in het geding zijn, moeten journalisten al in uiterst onredelijke positie brengen, willen zij van voldoende gewicht zijn om te staken.

Dat daarmee de journalist een deel van zijn vakbondsmacht uit handen geeft - omdat hij de dreiging van staking eigenlijk in arbeidsconflicten niet kan gebruiken - is onjuist. Het kan in een onderhandelingssituatie zelfs een heel sterk argument zijn om de werkgever voor te houden, dat hij moet voorkomen, dat hem misbruik van die omstandigheid kan worden verweten. In ieder geval zijn de arbeidsvoorwaarden van de Nederlandse journalisten, sinds hun vakbewe-

ging zich niet meer zelfstandig beweegt, maar zich heeft aangesloten bij de *FNV*, niet zo opmerkelijk verbeterd, dat de vroegere ethiek van het niet-staken materiële nadelen blijkt te hebben opgeleverd.

Dus: het is principieel, vanuit de beroepsethiek niet juist om het stakingswapen te gemakkelijk te gebruiken in conflicten rondom arbeidsvoorwaarden en het is uit pragmatische overwegingen niet eens nodig.

Wie deze lijn volgt, houdt de staking van de journalist in reserve voor de strijd in wezenlijker zaken. Zoals de Italiaanse journalisten die eerder dit jaar staakten uit protest tegen de veroordeling van Fabio Isman, politieverslaggever van het Romeinse dagblad // *Messaggero* tot anderhalf jaar wegens het publiceren van geheime documenten over de Rode Brigades.

Degenen die de noodzaak van deze uit beroepsethiek geboren terughoudendheid ten aanzien van het *gebruik* van het stakingsrecht afwijzen, ontkennen de specifieke betekenis van het beroep dat zij uitoefenen. Althans voor het functioneren van de democratie. En misschien is dat wel hun voornaamste probleem.

ZWEEDSE PRE-STAKINGSREGELING LOGISCH MODEL

De dagbladuitgevers - of de krantendirecteuren zoals zij in journalistieke kring met een zekere voorliefde plegen genoemd te worden - zien evenzeer als hun journalisten de dagelijkse informatielevering tegenover hun lezers als een opdracht en een plicht.

Om die reden is binnen de *NDP* met enige regelmaat gepleit voor een pre-stakingsregeling naar het Zweedse model. Zo'n afspraak met de werknemersorganisaties, die daarvoor in aanmerking komen, is tot nu toe niet verwezenlijkt. Of het ooit gebeurt, valt moeilijk te voorspellen.

Toch zou de totstandkoming niet onlogisch zijn. In een klimaat van stakingen moet door werknemers in de dagbladsector een keuze worden gemaakt tussen dienstbaarheid aan de informatievoorziening en het hanteren van het stakingsrecht. Daarmee komen zij op een terrein vol voetangels en klemmen. Wanneer effening daarvan door overleg tussen de sociale partners mogelijk blijkt, is er een belangrijk winstpunt geboekt: de burgers krijgen een extra garantie voor een ongestoorde informatievoorziening.

Van de normen, die bij een rechtmatige staking in acht genomen behoren te worden, zou er één speciaal voor dagbladen nader moeten worden uitgewerkt; en wel de eis, dat het uiterste middel van de staking evenredig is aan het doel daarvan. De publieke functie van de pers, die alle betrokken partijen sterk ter harte moet gaan, vereist op dit punt een verscherpte zorgvuldigheid.

Bij de in de *NDP* verenigde dagbladuitgevers tenderen de wensen in de richting van een leidraad. Uitgangspunt daarvan zou moeten zijn, dat het behalen van materiële doeleinden alleen dan een staking bij kranten kan rechtvaardigen, wanneer dat van rechtstreeks en wezenlijk belang is voor een behoorlijke uitoefening van hun ideële functie. We kunnen daarbij dan denken aan zaken als noodzakelijke rusttijden voor journalisten, voldoende veiligheid bij de beroepsuitoefening en allerlei andere voorwaarden voor een optimale informatievoorziening.

Nu zal de gewone rechter bij de beoordeling van een stakingsgeschied de zorgvuldigheidsnorm uiteraard in zijn beschouwingen betrekken. Maar met volledige erkenning van de onpartijdigheid en kwaliteit van de rechtspraak in Nederland moet toch worden vastgesteld, dat het optreden van de rechter in dit soort zaken met sterke emoties en onverzoenlijkheid is omringd. Er is dus veel voor te zeggen, om rechterlijke tussenkomst zoveel mogelijk overbodig te maken door een extra bezinning te introduceren in verband met de ideële functie van krantenondernemingen en hun werknemers. Voordat de rechter zich uitsprekt zou een bemiddelingsinstantie de verschillende belangen objectief moeten afwegen.

Dan dringt zich vanzelfsprekend de vraag op, hoe deze instantie er uit moet zien. De heer H. A. Christern, nu voorzitter van de hoofddirectie van *Perscom-*

binatie NV en voormalig *NDP*-voorzitter, gaf daarover zijn persoonlijke mening op 15 februari 1978 op een symposium van de *Nederlandse Vereniging van Journalisten* over informatieplicht en stakingsrecht. (Voor de eerlijkheid moet worden gezegd, dat de volgorde in de officiële naamgeving anders was: "*Stakingsrecht en informatieplicht*".)

Volgens hem zou een extra toetsingsdimensie binnen de bedrijfstak van de dagbladen gestalte kunnen verkrijgen door "verstandige mensen, die niet rechtstreeks te maken hebben met bij de CAO betrokken partijen, maar die wel de specifieke elementen van onze bedrijfstak kennen". Inzicht en wijsheid zijn vanzelfsprekend essentiële voorwaarden voor zo'n instantie. "Deze kan echter nooit méér doen dan objectief de belangen afwegen, afkoelingsvoorstellen doen, een lijn aanbevelen waarlangs partijen een oplossing zouden kunnen vinden", aldus Christern. Voor de duidelijkheid kan eraan worden toegevoegd, dat er géén arbitrage is bedoeld, géén bindende uitspraken. Dat is ongewenst, omdat dit op gespannen voet staat met het onderhandelingsprincipe voor werknemers en werkgevers.

Een ander voornaam uitgangspunt van zo'n pre-stakingsregeling in de bedrijfstak van de dagbladen is het werkingsterrein. Zij zou niet alleen voor journalisten moeten gelden, maar voor alle partijen, die in CAO-verband met het dagbladbedrijf te maken hebben.

Het bereiken van een *communis opinio* is een brede en tegelijk moeilijke opgave, die alleen dan niet onvervuld hoeft te blijven, wanneer in de dagbladbedrijven genoeg medewerkers zijn te vinden, die de ideële kant van hun arbeid voorop stellen. Er is reden om daar altijd optimistisch over te blijven, gegeven het Zweedse voorbeeld.

De Zweedse pers heeft een jarenlange ervaring met niet-stakingsovereenkomsten tussen uitgevers en werknemers. De eerste met het technisch personeel was er al in 1937. Andere regelingen werden getroffen met de journalisten en de vakbond die de bezorgers vertegenwoordigt. Hun considerens luidt: "Een van de grondslagen van een democratische maatschappij is de vrijheid van meningsuiting. Door de basis-overeenkomsten hebben zowel de werkgevers- als de werknemersorganisaties de wens te kennen gegeven aan een ontwikkeling te willen meewerken, die zodanig is, dat wordt voorkomen dat vrijheid van meningsuiting aan banden zou worden gelegd door schadelijke acties binnen de grafische industrie".

Inhoudelijk stellen de Zweedse regelingen voorop, dat tijdens hun looptijd acties verboden zijn, ook na afloop van de collectieve arbeidsovereenkomsten. Leiden CAO-onderhandelingen niet tot resultaat, dan wordt een onpartijdige voorzitter benoemd, die tracht partijen tot overeenstemming te brengen. Als zijn bemiddeling niet slaagt, wordt het geschil voorgelegd aan een arbitragecommissie van drie onpartijdige personen. De betrokken partijen wijzen ze gezamenlijk aan. Deze commissie heeft de bevoegdheid bindende uitspraken te doen.

De ervaringen met deze Zweedse regelingen zijn buitengewoon gunstig. Alleen zéér incidenteel moest de arbitrageprocedure worden toegepast. Dat twee van de anti-stakingsovereenkomsten juist dit jaar aflopen brengt daarin geen ver-

andering. Ze kunnen gewoon worden verlengd.

Dit noordelijke voorbeeld heeft ook voor de Nederlandse verhoudingen sympathieke trekken. Het Zweedse decor houdt werkgevers en werknemers bij elkaar als natuurlijke medestanders in hun taakvervulling op het terrein van de informatievoorziening. Dat is een model, dat minder risico's oplevert voor burgers en werkgevers en werknemers dan het Nederlandse patroon van nu.

DE VOORORLOGSE PERS ALS MACHTSINSTRUMENT

Het begrip 'macht' kan omschreven worden in termen van beheersing. Het is daarom niet zonder risico, te spreken van de pers als 'machtsinstrument'. Het communicatieproces is dermate ingewikkeld, dat het onderzoek naar de effecten ervan bijna evenveel problemen oproept als oplost. Men moet dus goede argumenten hebben, hier het woord 'macht' te bezigen.

In een tijd, waarin de westerse wereld in een diepe economische en politieke crisis ten onder dreigde te gaan, vormde de Nederlandse samenleving, relatief gezien, een oase van rust. De crisis sloeg in Nederland hard toe, harder zelfs dan in de meeste ons omringende landen; het fascisme stak ook hier gevaarlijk de kop op. Dat de samenleving hierdoor niet geschokt werd, was het gevolg van de typische sociaal-politieke structuur, de verzuiling. De massamedia waren belangrijke instrumenten bij het instandhouden van die structuur en werden er diepgaand door beïnvloed.

In dit artikel zullen we proberen de positie van de media, in het bijzonder de pers, en de invloed die daarvan uitging op de inhoud en het redactioneel beleid nader te beschrijven. Met name naar het laatste punt is nog weinig historisch onderzoek gedaan.

– VERZUILING –

We zullen in dit artikel niet uitgebreid ingaan op de theoretische en historische discussies over de verzuiling. Hans van den Heuvel heeft in een eerdere aflevering van dit tijdschrift een beeld gegeven van de verzuiling in relatie tot het ontstaan van het omroepbestel. ¹⁾ Een korte beschrijving, als situatieschets, is hier evenwel onmisbaar.

Het maatschappelijk leven speelt zich in groepen af - of, om in termen van Norbert Elias te spreken, in "figuraties van individuen". ²⁾ Elk individu maakt deel uit van meerdere figuraties, zoals het gezin, de woongemeenschap, school, partij, werkploeg of het dorp. De maatschappij wordt gevormd door de reeks, in elkaar grijpende figuraties. Ten grondslag aan de groepsvorming liggen verwantschap, genegenheid, arbeid, ideologie e.d. Sommige van deze figuraties zijn historisch gezien van groter gewicht dan andere. Vooral de politieke en sociaal-economische formaties grijpen diep in op het maatschappelijk proces als geheel. De veelheid van groepen impliceert een veelheid van groepsbelangen. Het dynamische element bestaat daarin, dat individuen deel uitmaken van verschillende figuraties, waardoor een vermenging van belangen optreedt.

De (maatschappelijke) groepsvorming in Nederland vertoonde vanaf de negentiende eeuw zeer specifieke kenmerken; het patroon wordt in de sociologische literatuur aangeduid als 'verzuiling'. ³⁾ Niet de ruimtelijke of sociaal-

economische verbondenheid, maar de *levensbeschouwing* vormde het ordenend beginsel bij de groepsvorming in de politiek, het onderwijs, de sport, de cultuur en de belangenbehartiging. Een politieke partij, een fanfare-orkest, een vakbond of een geitenfokvereniging recruteerde haar leden bij voorkeur uitsluitend onder *geestverwanten*, zowel op lokaal als op nationaal nivo. Politieke en maatschappelijke strijdpunten werden volledig beheerst door de verschillen in levensbeschouwing.

Drie grote zuilen, de katholieke, protestantse en sociaal-democratische, en enkele 'minizuilen', van orthodox-protestanten, communisten, revolutionair-socialisten en vrijzinnig-protestanten, omvatten tezamen, electoraal gezien, bijna tachtig procent van de bevolking. In de restgroep (ten onrechte wel de 'Algemene Zuil' genoemd) tekenden de liberalen zich nog het duidelijkst als groep af. De nationaal-socialisten zouden in de jaren dertig proberen in de neutrale, 'algemene' organisaties en instellingen te infiltreren.

Was de verzuiling in de negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw een dynamische factor in het maatschappelijk en politieke leven, als spil in het emancipatieproces van de onderscheiden groepen, - toen de zuilen hecht verankerd waren, werd dat anders. De verzuilingsgraad nam nog wel toe na de *Onderwijs Pacificatie* (het bestaan van levensbeschouwelijke scholen voorgoed veilig stelde), de invoering van het algemeen kiesrecht en de definitieve opgave van het revolutionaire doel door de sociaal-democratie in de jaren 1917-1919, maar de *indeling* lag vast. Terwijl in Frankrijk, Duitsland, Engeland, Italië en andere landen de klassenverhoudingen in steeds sterkere mate doorslaggevend werden in de politiek, oefende de afzondering op zoveel gebieden van het maatschappelijk leven op basis van nauwelijks veranderende grondslagen tot in de jaren zestig een stabiliserende doch tegelijk ook een verstarrende en conserverende invloed uit op de Nederlandse samenleving.

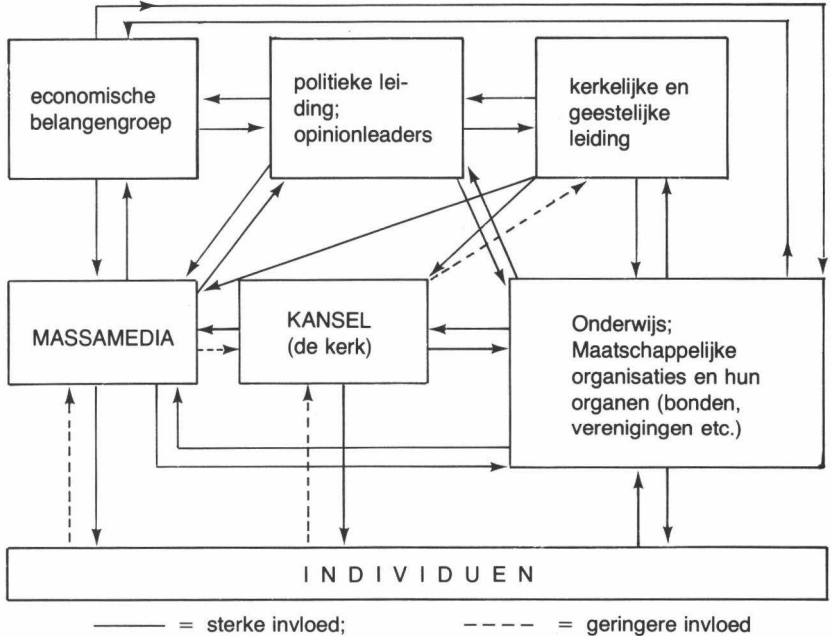
– VERZUILING EN MEDIA –

Het is niet verwonderlijk, dat deze typische maatschappelijke en politieke verhoudingen zowel de structuur als het karakter van de massacommunicatie bepaalden. De term 'verzuiling' werd later zelfs primair geassocieerd met het omroepbestel. Dat gebeurde niet ten onrechte. Bij zijn opkomst werd de radio, die zich zo gemakkelijk leent voor algemene communicatie, al snel een begeerd object van particularisme. Van den Heuvel is daar ook zeer duidelijk over:

"Het initiatief om de radio doelgericht als massamedium te gebruiken kwam dan ook niet uit de directe kring van radio-amateurisme, maar van personen die, bekend met de ontwikkelingen op het gebied van draadloze radiotelefonie, zich in de eerste plaats toeleghden op de praktijk van het "zenden", via het krantepapier, vanaf de kansel, via brochures: massacommunicatie met een specifieke bedoeling, waarbij het medium als drager van de "boodschap" een ondergeschikte rol vervulde. Toen zich een nieuwe technische mogelijkheid aandeede, werd er naar gestreefd die voor het beoogde doel aan te wenden".⁴⁾

De veronderstelling is gewettigd, dat het bestaan van een verzuilde samenleving aan de rol van de media binnen de zuilen een extra dimensie gaf. Zij waren

bindende elementen, dragers in een proces van gelijkschakeling omwille van de eenheid van de zuil. Die eenheid werd dan ook keer op keer benadrukt. De leiders van de zuilen sloten onder elkaar compromissen, om zo het voortbestaan van de staat te verzekeren; tegelijkertijd moest de achterban bijeen gehouden worden. Het streven van de politieke elites naar beheersing van de achterban en het mogelijk maken van samenwerking aan de top - dit volgens de *IJzeren Wet der Oligarchie* van Robert Michels - bepaalden de ontwikkeling van de democratie en de gang van zaken binnen de zuilen. ⁵⁾ De maatschappelijke organisaties (partijen, vakbonden, vrouwenorganisaties, verenigingen etc.), de kerk en de media waren de wegen waarlangs de elites zich tot de achterban richtten. De zuil moest (autoritair) geleid, geconsolideerd worden, wilde de machtspositie van de betreffende bevolkingsgroep en haar leiders niet verloren gaan. ⁶⁾ De verhouding tussen de elites en hun aanhang, en de bemiddelende functie van media, kerken en organisaties binnen de zuilen kunnen beschreven worden in het volgende model:

Hypothetisch model van gedragsbeïnvloeding binnen de zuilen

Vooralsnog wil ik het model 'hypothetisch' noemen. Men kan dit zien als een ideaaltipe: allerlei storingen zijn er niet in verwerkt, bij enkele zuilen ontbreekt de kerk als schakel, en bovendien verdienen verschillende aspecten van gedragsbeïnvloeding (zoals de invloed van de media op de politieke elite) nader onderzoek.

Met name door de Eerste Wereldoorlog was de vraag naar snelle berichtgeving gegroeid; door de technische vooruitgang en de financiële aantrekkelijkheid van de grafische sector kon aan die vraag voldaan worden. Het krantenbedrijf kwam tot een ongekende en - relatief gezien - ongeëvenaarde bloei. Ook in Nederland stegen de oplagecijfers van de pers. In 1923 bedroeg het aantal periodieken, inclusief advertentiebladen, 454 (zonder kopbladen). ⁷⁾ In 1936 telde het reclamebureau *De la Mar n.v.* 281 periodieken "van algemene betekenis". Naast de dagbladen verschenen 78 bladen éénmaal, 70 tweemaal, 24 driemaal en 6 viermaal per week. ⁸⁾ Onder deze bladen waren er, die een serieus en soms uitgesproken karakter droegen, zoals de *Winschoter Courant* en de katholieke *Twentsche Courant*. Bij de geïllustreerde tijdschriften traden vooral de verschillende (katholieke) bladen zoals *Panorama* en *Katholieke Illustratie*, met een gezamenlijke oplage van 400.000, en *De Prins* (algemeen, oplage 135.000) op de voorgrond. We zullen ons echter op de eerste plaats bezig houden met de dagbladpers.

Over het aantal kranten en de gezamenlijke oplage daarvan bestaat en bestond nogal wat onduidelijkheid, die mede het gevolg is van het verschijnsel kopbladen. Het *Handbuch der Weltpresse 1937* komt tot 79 dagbladen met een gezamenlijke oplage van om en nabij 1,5 miljoen, een standpunt dat overgenomen is door de pershistorici Baschwitz en Schneider. De beschikbare gegevens leveren gecombineerd het volgende staatje op: ⁹⁾

Tabel 1 Dagbladen in Nederland in de jaren dertig: oplagen

richting	1		2	3
	aantal	oplage bekend totaal oplage	oplage onbekend	(1 + 2) totaal aantal bladen
katholiek	14	260.000	21	35
prot. christelijk	5	80.000	7	12
liberaal	5	128.000	6	11
sociaal-democratisch	2	219.000	—	2
vrijzinnig	—	—	2	2
orthodox protestants	1	20.000	—	1
communistisch	1	15.000	—	1
nat.-socialistisch	1	30.000	—	1
onbekend	—	—	3	3
neutraal	19	955.000	9	28
TOTAAL	48	1707.000	48	96

De bladen, waarvan de oplage onbekend is (kolom 2) droegen veelal een regionaal of lokaal karakter. Dergelijke kranten hadden meestal een oplage van tussen de 10 en 20 duizend exemplaren. Regionale dagbladen als het *Nieuwsblad van het Noorden* (55.000), *Rotterdamsch Nieuwsblad* (100.000), *De*

Gelderlander (37.500) en de *Haagsche Courant* (75.000) vormden belangrijke uitzonderingen op deze regel. Het geheel overziend, en extrapolierend komen we op een gezamenlijke oplage van de Nederlandse dagbladpers van tussen de 2,2 en 2,7 miljoen!

Het aandeel van de landelijke kranten daarin: ⁹⁾

Tabel 2 De landelijke pers in 1937

<i>Algemeen Handelsblad</i> (liberaal)	50.000*	
<i>Nieuwe Rotterdamsche Courant</i> (liberaal)	35.000*	
<i>Het Volk/Voorwaarts</i> (soc.-democratisch)	119.000**	
<i>De Standaard</i> (christelijk)	24.000	
<i>De Nederlander</i> (christ. historisch)	10.000	
<i>De Maasbode</i> (rooms katholiek)	48.000*	
<i>De Tijd</i> (rooms katholiek)	6.000*	
<i>De Banier</i> (orthodox protestants)	20.000	
<i>De Tribune</i> (communistisch)	15.000	
<i>Het Nationale Dagblad</i> (nat. socialistisch)	30.000	
Richtingsbladen (10) Totaal		357.000
<i>De Telegraaf</i> (neutraal)	100.000*	
<i>De Courant Het Nieuws van den Dag</i> (n.)	250.000*	
Neutrale kranten (2) Totaal		350.000
TOTAAL LANDELIJKE PERS (12 kranten)		707.000

* = tweemaal per dag verschijnend (excl. zondag 1 x, maandag 1 x)

** = inclusief kopbladen, die niet allen tweemaal daags verschenen.

Wanneer men het aantal Nederlanders van 20 jaar en ouder (5,2 miljoen in 1936) tegenover de in de tabellen genoemde aantallen zet, blijkt dat één op de zeven Nederlanders geabonneerd was op een landelijke krant. Sommige gezinnen lazen samen een krant, zo blijkt uit verschillende bronnen. ¹⁰⁾

Aan deze cijfers kunnen we de volgende conclusies verbinden. Ten eerste blijkt, dat 70% van alle dagbladen zich hechte aan een politieke of levensbeschouwelijke richting. Deze richtingskranten namen 55 à 60% van de totale oplage van de dagbladpers voor hun rekening. Van de landelijke bladen afficheerden zich slechts twee als 'neutraal'. Dit duidt op een absoluut overwicht van de verzuilde pers. De oplagecijfers van de 'neutrale pers' lijken dit overwicht weliswaar te ondermijnen, maar er zit hier een addertje onder het gras. Wanneer men ziet, dat de helft van de in tabel 1 genoemde oplage op rekening komt van slechts drie kranten (*De Telegraaf*, *De Courant Het Nieuws van den Dag* en het *Rotterdamsch Nieuwsblad*), blijkt na wat verder rekenen, dat de gemiddelde oplage van de overige zestien rond de dertigduizend moet liggen.

Hierop aansluitend komen we op het tweede punt. De verhouding tussen de

oplage (2,2 tot 2,7 miljoen) en het aantal volwassen inwoners (5,2 miljoen), wijst erop, dat in veel woningen meer dan één dagblad kwam. Een voor de hand liggende verklaring is, dat een richtingkrant gecombineerd werd met een streek- of stadsblad dat vaak neutraal was. In het zuiden van het land konden de regionale en lokale kranten zich wel als richtingsblad presenteren, en daarin moet de oorzaak gezocht worden voor de machtige positie die de katholieke pers innam. Neutrale kranten verschenen meestal in de steden, vooral in het westen des lands. Op het platteland was de positie van de verzuilde kranten allesoverheersend. En zelfs in de steden was voor de neutrale krant vaak niet meer dan een bijrol weggelegd. Dit beeld stemt overeen met dat van de verzuiling in de politiek.

Vergeleken met het buitenland was het aantal verschillende kranten laag, terwijl de oplage van de regionale pers opvallend groot was. ¹¹⁾ Een ander kenmerk van het Nederlands dagbladbedrijf: het was een abonnementspers. Dit hing zonder meer samen met de hechte banden tussen zuilen en kranten. De opkomst van een echte sensatiepers werd hierdoor goeddeels onmogelijk gemaakt.

– HET KARAKTER VAN DE KATHOLIEKE KRANTEN –

In 1936 schreef de katholieke pershistoricus M. van Meerdervoort:

”De katholieke pers moest een borstwering zijn, waarachter de kinderen der Kerk hun vijanden schotvrij konden raken”. ¹²⁾

Door het episcopaat en de leiders van de *Rooms Katholieke Staats Partij* werd van den beginne alles in het werk gesteld, de kranten aan zich te binden en daarmee de gelederen gesloten te houden. Aan iedere krant of organisatie, die zich *katholiek* wilde noemen, was een geestelijk adviseur toegewezen; de statuten moesten kerkelijk goedgekeurd worden.

In hun studies geven Jan Bank en Jan Rogier voorbeelden, waaruit blijkt hoever kerk en partij hierin gingen. Zo werd *De Volkskrant*, het blad van de roomse vakbond - vooral gelezen in Brabant en het midden van het land - door de bisschop van Den Bosch te verstaan gegeven zich in het vervolg niet zo scherp uit te laten over de regering. Dat was in 1932, onder het rechtse coalitie-kabinet Ruys de Beerenbrouck. Twee jaar later verhinderde het episcopaat, bevreesd voor de radicaliteit van de krant en de concurrentie, die andere bladen zou kunnen worden aangedaan, dat *De Volkskrant* met regionale edities zou uitkomen. ¹³⁾

De geestelijk adviseur van de roomse *Journalisten Kring* (K.N.J.K.), pater B. Kruitwagen, hield de journalisten voor, dat zij zich niet met *politiek* dienden te bemoeien. ¹⁴⁾ In 1932 werden de katholieke journalisten door de bisschoppen in bedekte, maar duidelijke termen bevolen de (neutrale) *Nederlandse Journalisten Kring* te verlaten. De meesten van hen, die vaak lid waren van de N.J.K. en de katholieke Kring, verlieten daarop de eerstgenoemde organisatie. ¹⁵⁾ Hoever de trouw van de K.N.J.K. ging, bleek in 1939, toen de katholieke minister Goseling met een wetsontwerp kwam, dat de regering de bevoegdheid gaf verschijningsverboden op te leggen. De Kringvoorzitter verklaarde, dat men de persvrijheid niet als ”een heilig huisje” moest beschouwen! Zijn pleidooi was

vergeefs, want door de ontijdige val van het Vierde Kabinet Colijn kwam het ontwerp niet in behandeling. ¹⁶⁾

De banden tussen partij en pers waren verder verzekerd via de partijraad van de *Staatspartij*, waarin ook enkele journalisten als afgevaardigden zitting hadden. Het zou echter onjuist zijn, op grond van deze feiten de katholieke pers als een monoliet voor te stellen. Daarvoor bestonden er teveel tegenstellingen binnen de katholieke zuil zelf. De krant, die het dichtst bij het episcopaat en de partij stond, was *De Maasbode*. In de redactie zaten vele geestelijken, onder wie pater Hyacinth Hermans, die tevens propagandist was van de *Staatspartij* en producent van de omstreden film *Het Heldendicht der Roomsche Daad*. In 1929 startte de krant een succesvolle campagne, die haar definitief tot het belangrijkste katholieke orgaan maakte: "Zij is de journalistieke Kathedraal van St. Bavo, de journalistieke Kathedraal van St. Jan!". ¹⁷⁾ Het peil van de krant was echter niet zo hoog als van bijv. de *NRC of Het Volk*. Commentaren waren schaars, in het algemeen minder breed georiënteerd, behalve wat economisch en kerkelijk nieuws betrof. Toon en vormgeving werden bombastisch en jubelend, wanneer de *Roomsche Zaak* ter berde kwam. *De Maasbode* werd geacht de houding van de *Staatspartij* en het episcopaat te weerspiegelen.

Een onafhankelijker oordeel kon men verwachten van *De Tijd*, die als enige katholieke krant min of meer gevrijwaard was van al te strakke kerkelijke controle. De redactie stond op die onafhankelijkheid, al werd dat haar niet altijd in dank afgenomen door het episcopaat. ¹⁸⁾

Maar ook bij *De Tijd* stonden katholieke eenheid en ongeschonden trouw aan de Kerk voorop. De krant was hoogstens wat liberaler dan haar Rotterdamse tegenhanger, *De Maasbode*. *De Tijd* ging door voor een tamelijk elitair blad ('de pastoorskrant').

Alle katholieke kranten volgden de *R.K. Staatspartij*, allen kwamen op voor versterking van het gezag, het herstel van de moraal - ook in de sport -, en de onaantastbaarheid van de Kerk. De manier waarop deze pers haar gal spuwde over de kleine, dissidente katholieke partijen of over de 'Jongeren' van *De Gemeenschap*, spreekt wat dat betreft boekdelen. Wel waren er wat nuanceverschillen. Aan de linkerzijde stonden arbeiderskranten als *De Volkskrant*, *Het Centrum*, *Het Huisgezin*, *Ons Noorden* en *De Morgen*, die vooral ten aanzien van sociale vraagstukken er nogal eens een andere mening op na hielden. ¹⁹⁾

Ter rechterzijde stonden *Het Dagblad van Noord-Brabant* en, vooral, *De Residentiebode*, die vanaf 1933 steeds openlijker sympathiseerde met het nationaal-socialisme. ²⁰⁾ Maar zelfs in zulke zaken is het moeilijk een duidelijke scheidslijn te trekken. Een blad als de *Limburger Koerier*, dat de eenheid van de *Staatspartij* niet wilde aantasten en in sociale vraagstukken bepaald niet conservatief was, schreef in 1932 nog vol bewondering over het fascisme. ²¹⁾

De katholieke pers was met handen en voeten gebonden aan kerk en partij, en zij leek er wel bij te varen, gezien het grote aantal kranten. Aan de achterban werd het lezen van een katholieke krant als 'dwingende eis' gesteld, in ruil voor de trouw die de kranten aan de dag legden.

Van de protestants-christelijke pers, waarvan elke vorm van geschiedschrijving ontbreekt, is veel moeilijker een beeld te krijgen. De politieke banden waren zeer sterk en directer dan bij de katholieke kranten.

In een *Vertrouwelijke Brief van De Standaard* aan zijn abonnees, spreekt de directie van "de roeping als Christelijk familieblad". "In teveel Christelijke gezinnen worden z.g. neutrale, maar inderdaad on-Christelijke, dus anti-Christelijke, dagbladen gelezen. Wanneer deze bladen in onze gezinnen blijven, worden van onze gelden (i.e. abonnee- en reclamegelden - fvv) wapens gesmeed, die zich tegen ons richten".²²⁾ *De Standaard*, opgericht door Abr. Kuyper, was als hoofdorgaan van de *A.R.P.* zonder meer het leidende blad in protestants-christelijke kring. De beperkte oplage (24.000 in 1937) stond in geen verhouding tot de invloed van de krant. *De Standaard* werd gelezen door de leiders van de zuil. Veel belangrijker was echter, dat het blad, gedurende een tijd waarin de *A.R.P.* de belangrijkste regeringspartij was, fungeerde als spreekbuis van de elkaar opvolgende kabinetten Colijn. Dezelfde Colijn, die tot zijn aantreden als minister-president in 1933 politiek hoofdredacteur van *De Standaard* was. Zijn taak werd overgenomen door een viermanschap onder leiding van professor Anema, met de kamerleden Schouten, Smeenk en Zijlstra als leden.²³⁾ Andere, regionale *A.R.*-kranten namen *De Standaard* als richtsnoer. De enige christelijk-historische krant, *De Nederlander*, was door De Savornin Lohman eveneens als partijkrant opgericht - met alle gevolgen vandie. Wel stond het blad open voor de verschillende stromingen binnen de *C.H.U.* Rond 1935 hadden de wat progressievere jongeren veel invloed op het redactiebeleid.²⁴⁾

De derde groep, de orthodoxe protestanten, vond zich in *De Banier*, waarvan de politiek leider van de *S.G.P.*, dominee Kersten, hoofdredacteur was.

Voor de andere zuilen waren de media wellicht van nog groter belang. De confessionele zuilen hadden een driedelig, de niet-confessionele een tweedelig tussennivo, omdat 'de kansel' ontbrak.

Opvallend is de persconcentratie bij de sociaal-democratie. De politiek hoofdredacteur van *Het Volk*, J. F. Ankersmit, sprak niet alleen voor zichzelf, toen hij stelde dat de sociaal-democratische pers zich moest richten op

"de politieke actie, op campagnes ter onthulling van misstanden of ter hervorming van wat hervorming behoeft, op bespreking van aanhangige wetsontwerpen, ter vorming of ter voorbereiding van een socialistische opinie daarover en van een socialistische partijkeuze daaromtrent - niet alleen heb ik het oog op toetsing van feiten van de dag, teneinde daaruit de socialistische gedachtereeld te ontwikkelen, op aanvuring van de beweging ter bereiking van een doel, dat de leiding zich gesteld heeft (sic-fvv), op het stap voor stap maken van een staatkunde, zoals wij die ten bate van ons volk wenselijk en nodig achten, op afweer van de aanvallen onzer tegenstanders, op het rein houden van de beweging van valse insluipselen, op de uitbanning van mis-

verstanden, die ook in onze rijen voorkomen, ( ) - (maar het is de) eigen vorming tot rijklevende mensen die meer dan wat ook ter harte gaat".²⁵⁾

Hier zien we dus hetzelfde beeld als bij andere stromingen. De eenheid van de sociaal-democratie vond haar hoogtepunt in de oprichting van de *N.V. De Arbeiderspers* in 1929, waarin vakbeweging en partij elk voor de helft deelnamen. *Het Volk*, dat zich met veel moeite had weten te handhaven, onderging een verjongingskuur met de komst van IJ. G. van der Veen, die de Rotterdamse krant *Voorwaarts* tot een bloeiend bedrijf had gemaakt en nu algemeen directeur van de *Arbeiderspers* werd. *Het Volk* en *Voorwaarts* hadden in 1927 samen nog maar 65.000 abonnees; tien jaar later waren dat er 219.000!²⁶⁾ Een belangrijk jaar was 1931, toen 'de burcht' van het concern aan het Hekelveld gereed kwam. De krant werd dikker, sensationeler ook. Maar de sleutel van het succes lag in de formule, om een gecombineerd landelijke en regionale krant uit te brengen. Naast een Amsterdamse editie (twee maal daags) bracht de *Arbeiderspers* vier *Volk*-edities voor Hilversum, Zaandam, Haarlem en Utrecht, het *Volksblad* voor Friesland, voor Gelderland, voor Twente, voor Groningen en Drente, *Vooruit* voor Leiden en voor Den Haag, het *Goudsch Volksblad* en de oude, Rotterdamse *Voorwaarts*. Voor de rest van Nederland was er het *Algemeen Volksblad*. De *Volksbladen* werkten met wisselkolommen en -pagina's voor het regionale nieuws. Zo bevatte het *Volksblad* voor Groningen en Drente nog drie sub-edities. De hoofdartikelen, het buitenlandse en nationale nieuws e.d. waren dezelfde als die in *Het Volk*. Deze grootse opzet bezorgde de krant in twee maanden tijd 70.000 nieuwe abonnees.

In feite waren er twee centrale redacties: van *Het Volk* en van *Voorwaarts*.²⁷⁾ Aan het hoofd daarvan stonden J. F. Ankersmit respectievelijk IJ. G. van der Veen; vanaf 1936 verenigde Wiardi Beckman beide functies in zich. De politieke hoofdredacteurs werden aangesteld door het *S.D.A.P.*-congres, waaraan zij jaarlijks verantwoording dienden af te leggen. Bovendien zaten Ankersmit en Wiardi Beckman in het Partijbestuur. De aanstelling van redacteurs geschiedde door de Raad van Commissarissen (waarin *S.D.A.P.* en *N.V.V.* elk met zes man vertegenwoordigd waren), op voordracht van de directeur (Van der Veen), in overleg met de hoofdredacteur.

Zo was ook bij de sociaal-democratische pers de invloed van bovenaf groot. Of op de congressen nu wezenlijke invloed kon worden uitgeoefend, valt te betwijfelen.²⁸⁾

– DE LIBERALE PERS –

De liberale pers was eigenlijk de draagster van de traditie in de Nederlandse dagbladwereld. Gerenommeerd, veelzijdig (vooral wat buitenlands en economisch nieuws betrof), en lijk - eigenschappen, die in de lezerskring van deze kranten hogelijk gewaardeerd werden. De liberale pers vond haar lezers met name onder de meer ontwikkelden en beter gesitueerden. Hoewel de kranten veelzijdig waren, hadden ze, zoals we nog zullen zien, ook nogal wat blinde vlekken.

De uitgebreide informatie was mogelijk door een wijdverbreid netwerk van

correspondenten en de ruime financiële armslag, die daarvoor nodig was. Met name de *NRC*, evenals het kleinere Haagse *Vaderland*, had op dit gebied een wereldwijde reputatie hoog te houden. Beide kranten behoorden tot het *Nijgh*-concern, evenals het meer populaire *Dagblad van Rotterdam* en enkele andere regionale kranten. Regelmatig is gesuggereerd, dat de *NRC* "de krant der havenbaronnen" was. Zulke invloed is natuurlijk nooit aan te tonen of te bewijzen. Maar dat het blad zich mede liet leiden door de belangen van de Rotterdamse haven, is heel voor de hand liggend, en kwam tot uiting in de beoordeling van de economische politiek van de regering.²⁹⁾ De *NRC* verbond zich expliciet met de liberale stroming, en wel met het rechtse deel daarvan: de *Vrijheidsbond*. In 1933 werden de lezers in een hoofdartikel opgeroepen hun stem op de lijst van die partij uit te brengen.³⁰⁾ Hoofdredacteur tot 1936 was G. van der Hoeven, daarna P. C. Swart.

Haar Amsterdamse tegenhanger, het *Algemeen Handelsblad*, stond onder leiding van Von Balluseck. Het had niet de faam van de *NRC*, maar vormde daarentegen vaker onderwerp van discussie. Het *Handelsblad* was meer op de binnenlandse politiek gericht, was agressiever van toon, vooral tegenover de sociaal-democratie. De krant was rechts-liberaal, maar heeft tevens opengestaan voor het nationaal-socialisme - al wil Visser in zijn abominabel slechte geschiedenis van die krant ons anders doen geloven, met een keurig rijtje anti-NSB citaten en met weglating, voor het gemak, van bijv. het Berlijnse correspondentchap van Max Blokzijl, een nazi-sympathisant, die in 1940 de pers in Nederland tot de nieuwe orde zou gaan roepen.³¹⁾

Zoals in de omroep, misten de wat progressievere liberalen ook in de dagbladpers een eigen spreekbuis. Men werd het althans niet gemakkelijk gemaakt door de *A.V.R.O.*, de *NRC* en het *Handelsblad*. De serieuze weekbladders, de *Haagsche Post* (oplage 60.000) en *De Groene Amsterdammer* (oplage 10.000), lijkt daarentegen door de linkse en gematigde liberalen, voor een deel behorend tot de Vrijzinnig Democraten, te zijn beheerst.³²⁾ De *Haagsche Post* stond onder leiding van de wat merkwaardige courantier Van Oss; *De Groene* stond van 1929 tot 1936 onder redactie van professor A. Josephus Jitta - daarna werkte men er zonder hoofdredacteur. *De Groene* radicaliseerde in de jaren dertig en ruimde zelfs plaats in voor artikelen van sociaal-democraten (Kuyper, Drees) en voor linkse intellectuelen als Jan Romein.³³⁾ Het is misschien niet teveel gezegd, dat met de toenemende dreiging van crisis en fascisme, in de *H.P.*, maar vooral in *De Groene*, de eerste wankele stappen werden gezet in de richting van samenwerking tussen progressieve liberalen en socialisten, zoals die in 1946 bij de 'Doorbraak' werd gerealiseerd.

– DE KLEINE RICHTINGSKRANTEN EN DE NEUTRALE PERS –

Ook de communisten bedienden zich van een eigen krant: *De Tribune*, vanaf april 1937 *Volksdagblad* geheten. Wijnkoop, de in ere herstelde veteraan van het Hollandse communisme, was hoofdredacteur van deze krant, waarin partij- en actienieuws grote aandacht kregen. Tot 1936 werkte men met 'arbeiderscorrespondenten'. De krant volgde niet alleen de lijn van de *C.P.H.*, maar ook die van het *EKKI* (*Executief Comité van de Kommunistische Internationale*). De

Tribune werd overigens geconfronteerd met een felle bestrijding van overheidswege, hetgeen bij het Jordaanoproer in 1934 zelfs leidde tot een beslag op de persen. ³⁴⁾

Alle zuilen, groot of klein, beschikten over een of meerdere kranten. Alleen kleine en instabiele stromingen van reactionaire, radicaal-confessionele of revolutionair-socialistische aard bezaten geen eigen orgaan. Het bezit van een eigen orgaan was blijkbaar een belangrijke steunpilaar. De oprichting van *Het Nationale Dagblad*, in 1936, door de *N.S.B.* moet dan ook gezien worden in het licht van de poging om het nationaal-socialisme als levensbeschouwelijke stroming een volwaardige plaats in de samenleving te geven. Daarvóór was men aangewezen op een weekblad en op de welwillendheid van enkele (neutrale of andere) kranten. Hoofdredacteur was Rost van Tonningen.

De zogenaamde neutrale pers is veel moeilijker te beschrijven. Voor het grootste deel bestond zij uit lokale of regionale bladen, die zich vaak van commentaar op nationale en internationale politieke ontwikkelingen onthielden. ³⁵⁾ Maar dat zegt uiteraard nog niet veel over hun berichtgeving. Hiervan is nog geen studie gemaakt, zodat we ons moeten beperken tot enkele opmerkingen.

Een gigant als *De Courant Het Nieuws van den Dag* was een dunne en zeer beperkte krant, met weinig inhoudelijke artikelen. Redactie en correspondenten waren dezelfde als die van *De Telegraaf*; beiden behoorden tot het *Holdert*-concern. *De Telegraaf* was eigenlijk de enige, wat serieuzere sensatiekrant (hoe gek dit ook klinkt) in Nederland. De lijn van de krant was onmiskenbaar conservatief, maar lijkt vooral ingegeven door commerciële motieven. ³⁶⁾ Nico Polak heeft naar aanleiding van de financiële en personele banden tussen *De Telegraaf* en de *Shell*, en de grote invloed welke daarvan zou zijn uitgegaan op de binnen- en buitenlandse berichtgeving (met name wat betreft Duitsland), geconcludeerd dat *De Telegraaf* "de spreekbuis van Deterding" (de topman van *Shell*) was. ³⁷⁾ Het leggen van dergelijke verbanden kan zeer verhelderend werken, maar laat wel vele vragen onbeantwoord. Hoe kan men verklaren, dat Deterding pleitte voor devaluatie, terwijl dat het meest omstreden en verfoeilijke idee was, wat zowel Colijn als *De Telegraaf* zich konden voorstellen? Dit waren toch geen onbelangrijke kwesties. ³⁸⁾

De grondtoon van de overige kranten was over het algemeen nationaal, nationaal-liberaal of democratisch. Een enkele krant dreef openlijk in de richting van het nationaal-socialisme, zoals het *Nieuwsblad van het Noorden*. Daartegenover stond dan weer een krant als het *Utrechtsch Nieuwsblad*, dat een progressieve, democratische koers voer. ³⁹⁾

– DE INHOUD VAN DE KRANTEN –

Uit het bovenstaande kunnen we concluderen, dat de katholieke, protestants-christelijke en sociaal-democratische pers gedomineerd (in letterlijke zin) werden door de eigen beweging, en wel door de leiders ervan. Hetzelfde geldt voor de communistische, orthodox-protestantse en de zich oprichtende nationaal-socialistische minizuilen. De liberale pers lijkt, wat de institutionele kaders aangaat, wat minder afhankelijk te zijn geweest.

De vraag is nu, welke invloed van de verzuiling en de boven beschreven

institutionele kaders uitging op de *inhoud* van de kranten.

Omdat het vooralsnog niet mogelijk bleek, alle kranten op alle onderwerpen te bestuderen, beperken we ons hier tot vier invloedrijke, landelijke richtingsbladen. Over de periode tussen 1931 en 1937 werden in totaal zo'n 3000 dag- edities onder de loep genomen, dat wil zeggen: de openingsartikelen, commen- taren, beschouwingen, propaganda- en polemische artikelen en fotopagina's. Uit de overweldigende hoeveelheid materiaal welke dit onderzoek opleverde proberen we een antwoord te destilleren op de volgende vragen:

1. Hoe reageerden de kranten op de economische crisis en op de voorstellen ter bestrijding daarvan?
2. Hoe stonden de kranten tegenover de eigen zuil en hoe tegenover andere stromingen?
3. Hoe oordeelden de bladen over het opkomend fascisme in Europa?

De vier kranten die het uitgangspunt vormen van deze studie zijn de *NRC*, *De Maasbode*, *De Standaard* en *Het Volk*. Andere bladen worden soms zijdelings ter sprake gebracht.

Alvorens echter op onze bevindingen in te gaan, eerst nog een opmerking in het algemeen. Een van de meest opvallende kenmerken van de kranten uit die jaren is namelijk de toon, die aangeslagen werd. Er werd veel plaats ingeruimd voor persoverzichten, terwijl er vaker dan tegenwoordig 'discussies' ontbrand- den tussen de verschillende bladen, die soms wekenlang werden voortge- zet.⁴⁰⁾ Maar van enig *redelijk* overleg was geen sprake. Het was eerder een kwestie van aanvallen en verdedigen. In soms ongehoord felle bewoordingen werden personen, partijen en kranten gehekeld. Snel werden stempels opge- drukt. Woorden verloren daardoor een groot deel van hun realiteitsgehalte. Termen als: *onverantwoordelijk*, *misleidend*, *leugenachtig*, *brallend*, *fascis- tisch*, *Bolsjewistisch*, *reactionair*, *staatssocialistisch*, *slap*, *dwaas*, *duivels*, *beschamend*, *walgelijk*, *dictatoriaal*, *onchristelijk* - zij werden epitheta in de beschrijving van zaken en personen waarmee men het niet eens was. Maar daarmee werden dergelijke uitspraken niet gereduceerd tot *effectloze* bewerin- gen: het veelvuldig gebruik van dergelijke krachttermen had een duidelijke functie, met *vérstrekkende* gevolgen.

– DE KRANTEN EN DE CRISIS –

Uit de onderzochte krantenartikelen spreekt niet alleen onmacht, onwil, om werkelijk een discussie aan te gaan - sterker nog, het lijkt erop dat men niet in staat was de situatie en de ideeën daarover van anderen, redelijk, zo men wil objectief, te beoordelen. De kranten - de een soms meer dan de ander - waren over het algemeen ideologisch zodanig bevooroordeeld, dat dit wel tot kortslui- tingen móést leiden. Dit geldt met name ook voor de sociale en economische problemen. Op grond van deze studie kan ik slechts tot de conclusie komen, dat de verzuiling en de ideologische bevooroordeeldheid, die daarvan uitging, een adequate beoordeling en bestrijding van de crisis in de weg hebben gestaan. Enkele voorbeelden zijn in dit verband illustratief.

Op de eerste plaats kwam de preoccupatie van de kranten tot uiting in het *weglaten* van berichten. Wat aan te vangen met de zo geroemde veelzijdigheid van de *NRC*, die voortdurend aandrong op verlaging van de lonen en steunuitkeringen, maar geheel en al blind was voor de heersende sociale noden. Af en toe werden wel berichten of foto's opgenomen van het *Crisiscomité* - maar dat was dan ook hét symbool van de burgerlijke filantropie in die jaren. Of een foto, van werklozen op het Scheveningse strand, zand zevend op zoek naar muntstukken die badgasten daar wellicht waren verloren. Verder kwam de *NRC* niet: over de onderzochte periode is niet één artikel gevonden over de sociale aspecten van de werkloosheid. Hetzelfde is, zij het in mindere mate, van toepassing op *De Maasbode* en *De Standaard*. Laatstgenoemde krant schreef wel over die noden in verband met het "vele goede werk", dat verricht werd door regering en particulieren. De houding van de burgerlijke pers om een groot deel van de sociale noden te negeren, bleef ongewijzigd bij het Jordaanooproer in 1934. Alleen *Het Volk* betrok de uitzichtloze positie van de werklozen en de steunverlaging in zijn (overigens afkeurende) commentaren. ⁴¹⁾

Merkwaardig is ook, hoe weinig aandacht er was voor de oorzaken van de crisis. De *NRC*, *De Maasbode* en *Het Volk* lieten het eigenlijk bij vage aanduidingen, in de lijn van hun ideologie maar allerminst operationeel. Iets anders lag dit bij *De Standaard*, waarin wél aandacht aan de oorzaken van de crisis werd besteed, vooral ten tijde van Colijn's hoofdredacteurschap. Maar het perspectief dat de lezer daarbij voorgehouden werd, was weinig hoopgevend. Dit werd nog versterkt door een overheersend moralisme. In de meeste commentaren werd de nadruk gelegd op de verspilling en het menselijk falen, waardoor het natuurlijke (liberale) economische proces was verstoord. Economische problemen werden bij voorkeur gepresenteerd als *ethische* vraagstukken. Een andere sociaal-economische politiek zou "zondig, onchristelijk" zijn. De crisis is een "roede Gods". ⁴²⁾ Aan de constatering, dat het niet om de crisis gaat, maar om de vraag, hoe een volk zich daaronder gedraagt, wordt een vermaning gevoegd aan het adres van christelijke arbeiders in Rotterdam, die bezwaren opperden tegen salarisverlagingen. ⁴³⁾

In de praktijk bleken de ethische argumenten een politieke functie te vervullen: de christelijke moraal versluisde de ware aard van de crisis en duidde in de richting van berusting, volgzzaamheid en gezagsgetrouwheid. Het gebrek aan analytisch inzicht bij de dagbladers wordt misschien nog het best geïllustreerd aan de hand van de artikelen over de koopkrachttheorie. Deze theorie hield in, dat bezuinigingen door de overheid en het verlagen van lonen en salarissen de crisis alleen maar verergerde. Deze gedachtegang vormde ook het uitgangspunt van het werk van de Engelse econoom Keynes en van de politiek van vele regeringen vanaf 1932. In Nederland geschiedde de verwerping van deze denkbeelden door de burgerlijke, i.e. niet-socialistische, pers met argumenten waaruit een totaal onbegrip sprak. Onbegrip en onwil, die mede veroorzaakt werd door het feit, dat de theorie in linkse kringen wel werd geaccepteerd. Maar uit *Het Volk* blijkt wel, dat politieke en niet economische argumenten de basis vormden van hun propaganda voor de koopkrachttheorie. ⁴⁴⁾ Ook *Het Volk* biedt over de periode 1932-1935 een beeld van verwarring, inconsequenties en tegenspraak; maar wel is er een *aanzet* tot een beter begrip

van het economisch proces, gevoed door *politieke* eisen, en meer en meer onderbouwd met het werk van enkele van de meest eminente, jonge economen die Nederland op dat moment bezat. Dit ontbrak geheel en al bij de burgerlijke pers. Hun economie was de gesloten economie van de dorpskruidenier, "de vrijheid van Oud-Holland", zoals *De Standaard* het noemde. ⁴⁵⁾

De NRC en *De Standaard* bagatelliseerden de tekenen van herstel in andere landen, beweerden dat het in Nederland beter ging dan in de meeste andere West-Europese landen. De liberale krant liet slechts klaagzangen horen over de verdorvenheid van buitenlandse politieke leiders. De medewerkers van Roosevelt waren bijvoorbeeld "nieuwlichters, fantasten". ⁴⁶⁾ *De Standaard* bleek een speciale neus te hebben ontwikkeld voor uitspraken van personen en bladen, die in de conservatieve politiek, zoals die in Nederland werd gevoerd, de enig mogelijke uitweg uit de ellende zagen. Nederland en Colijn werden ten voorbeeld gesteld aan de rest van de wereld. ⁴⁷⁾

Door de opleving in andere landen voor te stellen als een *schijnwelvaart*, door ieder succes daar te bagatelliseren, door tendentieuze berichtgeving over de situatie elders, de overdreven verheffing van Nederland, en, niet in het minst, door iedere groepering met een andere mening af te schilderen als demagogisch, of staatssocialistisch - in ieder geval revolutionair -, ging *De Standaard* volledig voorbij aan de realiteit. Ook de *NRC* bleef in gebreke. De economische artikelen in deze krant bevatten vaak niet meer dan een zucht, vervuld van weemoed over het teloorgaan van de betere tijden van vóór 1914, over de dwaasheden van de politici en de onredelijkheid van de arbeiders . . . In de eerste jaren was de *NRC* overigens zeer consequent in haar liberaal idealisme, dat als maatstaf diende bij de beoordeling van het regeringsbeleid. In toememende mate werd het beleid van de regering echter kritiekloos ondersteund. Opmerkelijk is, dat de krant éénmaal in het geweer kwam voor het verkrijgen van regeringssteun: voor de scheepvaart in Rotterdam. De *NRC* beging voor een groot deel dezelfde fouten als *De Standaard*, in de beoordeling van de situatie in andere landen, en in de houding tegenover de tegenstanders van de aanpassingspolitiek. ⁴⁸⁾

De eerste jaren was de volgzzaamheid en eensgezindheid in katholieke kring nog vrij groot. Langzaam maar zeker begonnen enkele groepen echter kritiek uit te oefenen op het regeringsbeleid inzake de lonen en het ingrijpen in het economisch proces. Vooral vanaf 1934 nam de onrust en onvrede toe. De houding van de katholieke kranten werd steeds dubbelzinniger. De katholieke arbeidersbeweging veroordeelde openlijk de aanpassingspolitiek en moest worden ingetoomd door de partijleiding. In de zomer van 1935 werd de problematiek op de spits gedreven. Aanleiding vormde de monetaire politiek (het behoud van de 'harde' gulden), die door katholieke industriëlen en hun vertegenwoordiger in de regering, minister Steenberghe, onhoudbaar werd geacht. De eisen die de katholieke *Staatspartij* op tafel legde na het aftreden van Steenberghe en de val van het Kabinet-Colijn twee maanden later, waren tamelijk onzinnig. Zij vroegen om devaluatie of consequente deflatie: economisch gezien was dat een onjuiste vraag, politiek beschouwd was het de

uitdrukking van de tegenstellingen in het katholieke kamp zelf. En hoewel een meerderheid in Nederland voor een ombuiging van het sociaal-economisch beleid was, kwam dat electoraal niet tot uiting. De leider van de *Staatspartij*, Aalberse, schrok terug voor de gevolgen en gaf zijn formatie-opdracht over aan Colijn. De officiële katholieke pers, waaronder *De Maasbode*, wrong en draaide zich in allerlei bochten om de vertoning te rechtvaardigen. Alleen de bladen van de katholieke arbeiders schreven waar het op stond: *De Volkskrant*, *De Morgen*, *Ons Noorden* en *Het Huisgezin* pleitten voor samenwerking met de sociaal-democraten, desnoods níet in een nationaal kabinet. Dat laatste was namelijk de voorwaarde, die de rechtervleugel stelde aan samenwerking met de *S.D.A.P.* Colijn was tegen samenwerking, en zo'n nationaal kabinet was dus bij voorbaat uitgesloten. Ook in 1935 veranderde er niets. De scherpe bewoordingen, waarmee *De Maasbode* uitdrukking gaf aan de katholieke onvrede, bleven volledig in de lucht hangen. De eenheid van de zuil verhinderde dat de kranten consequenties trokken uit hun eigen kritiek: een adequaat inzicht in de economische problemen werd niet geboden. In sommige kringen was evenwel het realiteitsbesef ten aanzien van sociaal-economische en monetaire vraagstukken groter dan bij andere burgerlijke stromingen. ⁴⁹⁾

– HET PLAN VAN DE ARBEID IN DE PERS –

In de latere crisisjaren veranderde het boven geschetste beeld enigszins. De onenigheid is toegenomen, maar lijkt minder scherp. De moralistische teneur is zwakker, de theoretische argumentatie genuanceerder, vooral in *Het Volk*. Dat is niet zo merkwaardig: de sociaal-democratie kwam als eerste in Nederland met een systematisch voorstel voor een alternatieve politiek, het *Plan van de Arbeid*.

Een geweldige reclamecampagne, waartoe *Het Volk* geheel ter beschikking stond, werd noodzakelijk geacht om het Plan onder de aandacht van de bevolking te brengen. Maar daardoor was het vrijwel onmogelijk een discussie erover aan te gaan. De bereidheid was bij de krant wel aanwezig, maar de artikelen waren bijna net zo zelfingenomen en propagandistisch als vroegere sociaal-economische beschouwingen. De (vaak onredelijke) aanvallen in pers en politiek op de socialisten versterkten deze tendens nog.

Hoewel de Plan-gedachte op vele punten gedeeld werd door andere groepen, leek men nog zeer ver af van een compromis ter verwezenlijking ervan. In feite werd het Plan door de burgerlijke pers steeds feller bestreden. De artikelen uit 1936 handelden alleen nog maar over ideologische, propagandistische en financiële aspecten van het Plan. Op de economische vooronderstellingen werd nauwelijks ingegaan. De analyse van de Plan-economen (ir. Vos, Tinbergen e.a.) werd bestreden met vage, politieke argumenten, precies als in vorige jaren. De *C.H.*-jongeren in *De Nederlander* en enkele regionale katholieke kranten vormden een uitzondering.

De Standaard ging voorop in de onwezenlijke bestrijding van het Plan.

Ter illustratie twee citaten: de kop van een artikel: "Vader Cats zeide, veel vlaggen, weinig bidders"; Colijn's visie: "Dat plan ziet hij als staatssocialistisch en dies als verwerpelijk". ⁵⁰⁾ Evenals de *NRC* wees *De Standaard* naar Rus-

land en naar het nationaal-socialisme wanneer het Plan ter sprake kwam. *De Maasbode* was genuanceerder, maar kwam niet tot een duidelijk oordeel. *De Tribune* wel. In 1936 werd het Plan omhelsd, terwijl het een jaar eerder te vuur en te zwaard werd bestreden. Deze plotselinge ommekeer kwam echter niet voort uit een gewijzigd inzicht in de sociale en economische problemen, maar uit strategische overwegingen, die pasten in het streven naar een volksfront in plaats van de leer van het sociaal-fascisme.

Aan het begin van deze paragraaf over de crisis werd gesteld, dat de verzuiling een betere crisisbestrijding in de weg heeft gestaan. Vooral na 1934, toen het inzicht en de kennis van mogelijke oplossingen - op theoretische gronden en op basis van experimenten in andere landen - wel degelijk aanwezig waren, werkte de verzuiling verlamdend. De kranten droegen nauwelijks bij tot een oplossing of een doorbraak. Eerder versterkten zij de vaak eigenwijze en kortzichtige opvattingen die in eigen kring opgang deden. De gang van zaken rond het Plan illustreert dat duidelijk: grootscheepse propaganda in *Het Volk*, korzelige en gebrekkige informatie en scherp afkeurende commentaren in het grootste deel van de niet-socialistische pers. Waar de lezers dan wel hun informatie vandaan moesten halen, blijft een raadsel. De *Radio Controle-commissie* hielp het informatie-monopolie namelijk in stand houden, door Plan-uitzendingen van de VARA te verbieden.⁵¹ Dit paste in het streven van de rechtse regeringen om politiek uit de ether te weren.

– "WIJ EN ZIJ" –

De tweede vraag die we ons gesteld hebben, luidde: hoe stonden de kranten tegenover de eigen zuil, de fractievorming daarbinnen, de 'dissidenten', de aanverwante kleine of nieuwe partijen en stromingen, hoe stonden ze tegenover de andere zuilen?

De gerichtheid op de eigen zuil kwam op de eerste plaats tot uiting in de nieuwsvoorziening. De plaats, die werd ingeruimd voor activiteiten, vergaderingen, festiviteiten, kerkelijk nieuws, politiek nieuws, redevoeringen, en voor alles wat in verband stond met de stroming waartoe desbetreffende krant behoorde, was aanzienlijk. Ook in krantenkoppen kwam die gerichtheid duidelijk tot uiting. In dit verband moet ook gewezen worden op het grote aantal openingsartikelen, waarin een waarde-oordeel of overtuiging lag besloten. Bedoeld worden koppen als "Stok en rijzweep heersen" (i.v.m. Duitsland).⁵² Bij de *NRC* kwam dit veel minder voor; deze krant werkte trouwens bijna niet met koppen. In *De Maasbode* en *De Standaard* stonden bovendien vele religieuze overdenkingen, bij de laatste krant soms de helft van de voorpagina beslaand.

Het duidelijkst kwam de gerichtheid van de kranten natuurlijk tot uiting in de commentaren. Daarin redeneerde men vanuit de eigen levensovertuiging, die geen moment ter discussie stond. In vele commentaren en opinie-artikelen werden de lezers gevraagd iets te *doen*. Gevraagd om zich bij acties aan te sluiten, op een partij te stemmen, hun plichten als katholiek, socialist, liberaal of christen na te komen. Het waren dus niet slechts beschouwingen, maar vormen van 'persuasive communication', gericht op activering van het publiek. Ook de

NRC deed hieraan mee, zij het op een bescheidener wijze, behalve wanneer het om verkiezingen of economische vraagstukken ging; voor het overige onthield het blad zich - als voorstander van het nationale beginsel in de politiek en in de media - vaak van commentaar op de binnenlandse politiek.

Het is interessant te onderzoeken hoe de kranten zich opstelden tegenover dissidenten binnen de eigen zuil, en de kleine partijen die daaruit als afsplitsingen voortkwamen. Dit was een probleem, dat zich bij alle stromingen, behalve de liberale, waar al van twee partijen sprake was, voordeed. De wijze waarop *Het Volk* de *Fakkeld*groep, de latere *Onafhankelijk Socialistische Partij* (O.S.P., 1932), *De Standaard* de *Christen-Democratische Unie* (C.D.U. van 1926); *De Maasbode* de progressieve partijtjes van Arts (*R.K.V.P.* uit 1922) en Veraart (*K.D.B.*, 1929), die in 1933 fuseerden in de *Katholieke Democratische Partij*, de wijze waarop deze kranten deze dissidenten bejegenden kan het best worden geïllustreerd aan de hand van enkele citaten. *De Standaard*, reagerend op een artikel van Ds. Buskes van de C.D.U.:

"De idealen of illusies der Sociaal-Democraten en andere 'democraten' vloeien voort uit hun belijden omtrent de mens. Zonder de stoute revolutionaire stelling, dat de mens goed is, zijn zij niet te dulden. En het zijn juist die illusies, die de Christen-democraten met de Socialisten willen delen, zelfs naar hun mening als vrucht van Christelijk beginsel".⁵³⁾

De Maasbode sprak, naar aanleiding van de verkiezingen van 1933, van de bemoediging die uitgaat van

"het beschamend debacle, ondanks een haast zenuwachtige actie, van prof. Veraart, die, met een voor 'n hoogleraar haast miraculeuze naïeviteit, meende dat een afgesprongen of liever afgeslagen splinter een fundament kon worden voor een nieuwe eenheid".

En over de *R.K. Volkspartij*:

"een allegaartje, zonder werkelijke eenheid, van stuurloze democraten en Arts-aanhangers".⁵⁴⁾

Het Volk biedt een nog beter inzicht, omdat we de afsplitsing van de O.S.P. van dag tot dag konden volgen. *Het Volk* was de lijn van het Partijbestuur trouw: de leiders kregen volop de gelegenheid hun standpunt uiteen te zetten, de oppositie niet. Oudegeest, Wibaut, Kuyper, Albarda, zij bepleitten het sluiten van de gelederen met een beroep op de geschiedenis en de socialistische gezindheid, waarbij de schuldvraag steevast aan gene zijde kwam te liggen. En toen op het Paascongres was gebleken, dat een scheuring onvermijdelijk was, werd zwaarder geschut ingezet, in het begin dagelijks. De oud-partijgenoten heetten nu "scheurmakers", leden van een "secte", die enkele dagen later "communistisch" werd genoemd.⁵⁵⁾ Hun vroegere werkzaamheden werden geminimaliseerd. De gelederen werden gesloten:

"De S.D.A.P. kán niet anders zijn dan de uiting van de ganse socialistische massawil, van de hartstochtelijke revolutionaire begeerte uit die massa inbegrepen. Het Haarlemse geschil was een geschil over partijgeslotenheid, anders niet. De S.D.A.P. blijft wie zij immer was, al is een groep sectarisch gezinden uitgetreden".⁵⁶⁾

Behalve in zulke bewoordingen werd in genoemde kranten zeer weinig aan-

dacht besteed aan de radicale groeperingen. Van eerlijke voorlichting was dan ook geen sprake. De toon van de artikelen - commentaren, persoverzichten, kronieken, parlementaire overzichten - was steeds denigrerend en insinuerend.

Komen we bij de houding tegenover de andere, gevestigde zuilen. Die houding werpt niet alleen licht op de verhouding tussen de zuilen, maar ook op het streven de eigen zuil af te schermen, wanneer dat nodig was. Het oordeel over de andere zuilen was vaak zwaar beladen en ongenueanceerd. Liberalen en confessionelen vielen elkaar niet zo vaak aan. Wanneer dat wel gebeurde, was dat omdat er verkiezingen in zicht waren, of wanneer er belangrijke politieke problemen rezen.

Zo pakte de *NRC* enkele dagen voor de verkiezingen van 1933 flink uit tegen de Antirevolutionairen en hun voorman Colijn. Ten tijde van de kabinetscrisis van 1935, ging de *NRC* fel tekeer tegen de katholieke *Staatspartij*. In het eerste geval dreigde het liberalisme stemmen te verliezen aan de 'sterke man'; in het tweede geval dreigden de liberale partijen uit de regering te worden gestoten ten gunste van de socialisten.⁵⁷⁾

De Standaard bemoeide zich nauwelijks met de gang van zaken binnen de *Staatspartij*. Het liberalisme moest het ontgelden wanneer het onderwijs ter sprake werd gebracht, en werd nogal eens in één adem genoemd met andere revolutionaire stromingen, die niet God en evangelie als uitgangspunt van het staatkundig en maatschappelijk leven nemen, maar de mens. Daarbij ging *De Standaard* heel ver. In een commentaar onder de kop "In dezelfde lijn", wordt gesteld dat fascisme in beginsel een variant is op liberalisme, socialisme en communisme:

"Er is geen tegenstelling in beginsel tussen de revolutionaire gedachte van thans en die van het laatst der achttiende eeuw. Er is wel een vallen van het ene uiterste in het andere, maar altijd op het terrein der revolutie zelf".⁵⁸⁾

Het kwaad ligt in de erkenning van de rede, de individuele souvereiniteit, in de "democratie als bron van alle geluk en van erkenning der waarde van de menselijke persoonlijkheid en dus ook van de ware geestelijke vrijheid".⁵⁹⁾

Typisch is het optreden van het antirevolutionaire orgaan tegenover de kleine confessionele zuil ter rechterzijde. Dominee Kersten en "zijn blinde volgelingen" werden met Wijnkoop en de communisten vergeleken, met hun "demagogisch drijven". De *S.G.P.* is

"zuiver revolutionair. Het weerzinwekkende ligt in het feit dat zij tot ons volk komt in het gewaad der onderwerping van de Heilige Schrift".⁶⁰⁾

De Maasbode richtte haar pijlen vol venijn enkele malen op de *A.R.P.*, in het bijzonder op de persoon van Colijn. De zeer felle verwijten bleven echter, zoals we hierboven reeds zagen, in de lucht hangen: zij dienden slechts de katholieke eenheid. De houding van de katholieke krant tegenover de liberalen vertoont veel gelijkenis met die van *De Standaard*. Het liberalisme heeft in het verleden weliswaar goed werk verricht, maar zijn rol is uitgespeeld:

"De liberale gedachte is de moeder geworden van veel, wat thans het economisch en staatkundig leven schokt; van haar is met name een gezags-ondermijnende invloed uitgegaan, uit haar onbeperkt vrijheidsbeginsel is de onvermijdelijke vrucht der bandeloosheid geboren en slechts met verzaking

van dat beginsel kan aan religie, moraliteit en gezag afdoende steun worden geboden, om de geschokte grondslagen der maatschappij opnieuw afdoende te schragen".⁶¹⁾

Het Volk stelt zich tegenover het liberalisme gematigd op. Het blad betreurt dat zoveel liberalen na de Eerste Wereldoorlog naar de 'reactie' zijn overgelopen, vooral die van de *Vrijheidsbond*. De ideeën die daar leefden over gezagsversterking zouden crypto-fascistisch zijn, aldus *Het Volk*. Tegenover de Vrijzinnig-democraten, waarvan veel jongeren zich rond 1935 sterk maakten voor het behoud van de democratie, was de krant vriendelijk.⁶²⁾

Aan de protestantse stroming besteedde het sociaal-democratisch orgaan opvallend weinig aandacht, behalve bij concrete politieke meningsverschillen. De katholieken daarentegen vormden vaak onderwerp van bespreking. Dat paste in de strategie, die moest leiden tot een rooms-rode samenwerking. Enerzijds werd de verantwoordelijkheid van de leiders aan de kaak gesteld, anderzijds werden bepaalde ontwikkelingen in katholieke kring toegejuicht en aangemoedigd. In het eerste geval ging het om de steun aan het kabinet Colijn, of de weinig principiële houding tegenover het fascisme en het geknoei binnen de *Staatspartij*. In het tweede geval om het optreden van enkele kranten, vakbondsleiders en geestelijken als Dr. Poels, die opkwamen voor een betere sociale politiek of zich onverzettelijk toonden tegenover het fascisme. Daarbij kreeg eerstgenoemde groep uitspraken voor de voeten geworpen van derden, van geestelijken, of uit de encycliciek *Quadragesimo Anno*.⁶³⁾ Bewust werd geprobeerd de tegenstellingen aan het licht te brengen. De *Staatspartij*, aldus *Het Volk* is een onmogelijke constructie: "met diepzinnig geschrijf, het leveren van nietszeggende staatsstukken, wil zij de klassentegenstellingen overbruggen".⁶⁴⁾

– HET ISOLEMENT VAN DE SOCIALISTEN –

Opmerkelijk was de plaats, die de sociaal-democratie innam in de Nederlandse politiek, en dan vooral in de ogen van de burgerlijke pers. Geen enkele stroming behalve de communisten - werd zo fel en zo veelvuldig bekritiseerd. *De Maasbode* beperkte zich hierin nog het meest. Weliswaar werd de *S.D.A.P.* verweten onbetrouwbaar te zijn en "in draf te lopen onder de zweep van Moskou",⁶⁵⁾ de krant was over het algemeen bereid ook de positieve kanten te zien. Dit uitte zich onder meer in het feit, dat *De Maasbode* de onderdrukking van de sociaal-democratie in Duitsland aan de kaak stelde - overigens met de vermelding, niet te geloven dat het marxisme alleen vanuit het negatieve kan worden bestreden: "het zit in het zieke mensenhart".⁶⁶⁾ Het katholieke orgaan stelde zich tegenover de sociaal-democratie gereserveerd op, maar niet bij voorbaat afwijzend, vooral in de latere crisisjaren.

De *NRC* was al heel wat ongenueanceerder. Naar aanleiding van een wetsontwerp van Albarda ("een prul") tegen de para-militaire *Bijzondere Vrijwillige Landstorm* schreef de *NRC*:

"De massa ophitsen, aanwakkeren tot verzet, relletjes uitlokken, het jonge geslacht prikkelen tot opstand tegen de overheid, revolutionaire straatbetogingen en protestbewegingen organiseren - dat alles is voor hen geoor-

loofd". 67)

Regelmatig maakte de krant insinuerende opmerkingen, enkele malen werd zelfs voor censuur gepleit. Tijdens de opkomst van het nationaal-socialisme in Duitsland nam de *NRC* principiële stelling tegen die beweging. Toch zien we herhaaldelijk, dat de Nederlandse sociaal-democratie daarmee werd vergeleken. Dit vond zijn hoogtepunt in de artikelen over het *Plan van de Arbeid*. Dat Plan, aldus de *NRC*, zou op een dictatuur uitdraaien. De propaganda ervoor is nog erger dan die van Hitler en de zijnen. Tegelijkertijd zou het Plan de voorbereidende fase van het bolsjewisme inluiden, het zou leiden tot een "terreur van de in de leer van de klassenstrijd opgevoede massa"; de *S.D.A.P.* fantaseert erop los als Mussert, die daarbij vergeleken nog maar een kind is. Zulke opvattingen gingen gepaard met bedekte insinuaties, als het plaatsen van twee foto's onder de kop "1 mei-vieringen" . . . . een uit Duitsland, een uit Italië. 68)

De Standaard - het orgaan van de belangrijkste regeringspartij - ging hierin nog verder. Met alle beschikbare (schijn)argumenten werd de sociaal-democratie bestreden. Zij was "elitair", omdat ze streed voor de "crisiswinst" (= salarisbehoud) van de ambtenaren; ze streefde naar een burgeroorlog; de Duitse nationaal-socialisten leken veel op sociaal-democraten in hun manier van vergaderen; het reformisme der socialisten was slechts schijn, zij waren wolven in schaapskleren. 69) Zo zijn er honderden voorbeelden te geven.

Het antwoord op onze tweede vraag kan men aldus formuleren. Bij de kranten stond de eenheid van de zuilen voorop; dissidenten, afgesplitste aanverwante groeperingen, zij werden met alle mogelijke middelen bestreden. Daarbij werd geen voorlichting gegeven, maar alleen tegenpropaganda, waarin de tegenstanders voor het ergste werden uitgemaakt wat men zich kon voorstellen ('bolsjewistisch' bijvoorbeeld). Daarnaast probeerden de kranten duidelijk de plaats van de eigen zuil aan te geven en af te perken. Naar binnen toe kwam dat neer op een versterking van de eigenwaarde en uitgebreide voorlichting. Naar buiten toe kwam dat tot uiting in de beschrijving van de wereld in termen van 'wij-zij'. Alleen tegenover stromingen die geen bedreiging vormden, of waarmee men gedwongen was tot samenwerken, namen de bladen een lankmoediger houding aan. De pers diende de consolidatie van de zuil, maar ook de pacificatie tussen de zuilen.

– DE PERS EN HET NAZISME –

De reacties van de pers op de opkomst van het nazisme liggen in de lijn van de hierboven beschreven mechanismen. Het beeld dat van het nationaal-socialisme en fascisme werd gepresenteerd was dan ook verward en verwarrend.

De Standaard maakte zich geen speciale zorgen over het nationaal-socialisme. Het werd weliswaar afgewezen, maar alleen op grond van zijn "onchristelijk" en "staats-absolutistisch" karakter. De krant maakte zich over Duitsland druk in verband met de kerkvervolgingen, terwijl de al veel eerder begonnen uitroeiing van linkse groepen aan hun eigen gedrag werd geweten. In oktober 1933

schreef de krant, de "huidige dictatuur" te verkiezen boven de chaos die de val van Hitler tot gevolg zou hebben. Chaos zou in het voordeel zijn van de communisten. ⁷⁰⁾ Of de sociaal-democraten, want het is allemaal hetzelfde:

"Zo blijkt, dat bolsjewisme en nationaal-socialisme in beginsel op elkander gelijken als twee druppelen water. Het Duitse volk meende van het bolsjewistisch gevaar te zijn gered. Het wordt door dezelfde beginselen thans beheerst. ( ) Kwamen de revolutiebeginselen steeds tot een volk in hun ware gedaante, zij zouden geen goed onthaal vinden. ( ) Zo trachtte de Christendemocraat door de belofte van staatspensioenen de anti-revolutionaire kleine man te trekken naar zijn huis dat paalt aan dat der sociaal-democratie. ( ) (Duidelijk blijken) de gevaren, waarmede sociaal-democratie en nationaal-socialisme ons volk bedreigen. Beide hebben een 'mythe', waardoor zij ons volk trachten te winnen. De 'mythe' van het nationaal-socialisme is de kracht van de totale staat. De 'mythe' van de sociaal-democratie is het plan van de arbeid. ( ) En de Minister-President noemde het middel, waarmede die plan-mens zijn doel bereikt. Door de macht van de Staat. De Staat, die alles dwingt en alles bereikt wat hij wil. De mens met de staatsalmacht. Dat is de mythe van de sociaal-democratie. Maar welk verschil is er dan eigenlijk nog met het nationaal-socialisme?

We hebben hier te doen met twee zonen uit hetzelfde huis. Hun wederzijdse haat is, dat er maar één absoluut heerser kan zijn. En dat een van de twee dus moet vallen". ⁷¹⁾

Voor de mannenbroeders waren communisme en sociaal-democratie, maar ook christelijke orthodoxie of christen-democratie minstens zo gevaarlijk als het nazisme. Aan de gevaren van *SGP* en *CDU* werd, zeker vóór 1936, meer aandacht besteed dan aan die van de *NSB*. Dat veranderde pas toen de (succesvolle) *NSB* zich steeds duidelijker als 'nationale' partij opwierp en zich daarbij beriep op de Tachtigjarige Oorlog en op Groen van Prinsterer en Abr. Kuyper. Vanaf dat moment werd de *NSB* als een gevaar gezien, omdat zij - evenals *SGP* en *CDU* - de christelijke eenheid dreigde te ondermijnen. ⁷²⁾ Hetzelfde zien we in katholieke kring gebeuren. *De Maasbode* vond de grote verkiezingsoverwinning van de *NSB* in 1935 (8% van de stemmen) "niet verontrustend". In Limburg had de partij weliswaar 12% van de stemmen gekregen, in Brabant was de roomse *Staatspartij* overeind gebleven en had de *NSB* nog geen 3% behaald. De krant sprak in haar commentaar van "crisisverkiezingen", waarvan de *NSB* dankzij de "in haar intensiteit bewonderens- en navolgingswaardige activiteiten" handig gebruik had weten te maken. Verder geen woord. ⁷³⁾ In die jaren was de bestrijding van de progressieve katholieken belangrijker. Maar allengs vroeg het gestook van de fascistinnen binnen de katholieke gelederen, met de daarop volgende protesten van de arbeidersvleugel om een veroordeling en het sluiten der rijen. Na het mandement tegen communisme, socialisme en liberalisme (alsmede tegen het lezen van 'neutrale' kranten) van 1933, volgde in 1936 een veroordeling van het nazisme door de *Staatspartij* en het Episcopaat. Dat het fascisme in katholieke kring diep was doorgedrongen, kwam ook tot uiting in enkele kranten, zoals het *Dagblad van Noord-Brabant* en de *Residentiebode*. Van de eenentwintig kranten die een uitnodi-

ging van de Duitse *Nazi*-partij in 1933 aannamen, waren er achttien van katholieke signatuur. Blijkbaar zag men er geen kwaad in. ⁷⁴⁾ De houding van de katholieke pers ten opzichte van de ontwikkelingen in Duitsland werd door opportunisten gekenmerkt. Toen Hitler de ontbinding gelastte van de katholieke Centrumpartij, was *De Maasbode* hevig verontwaardigd. Het commentaar, dat hier sprake was van een "terroristische onderdrukking van zelfs in de beginnende afwijkende meningen", paste goed in de lijn van een eerder artikel, waarin de nazi's als volgt werden beschreven:

"De nazi's zijn als zo'n automaat, waar men maar op een knopje hoeft te drukken om er alles uit te krijgen wat men wil. Verwatenheid, naïeviteit, onverdragelijke arrogantie, bloeddorst, kinderlijkheid, ernst en voorkomendheid, ze hebben het allemaal op fust liggen . . . ( ) . . . het volgepakte stadion met zijn als wilden brullende en groetende mensen . . . 'Een prettig feest' . . . karakteristiek voor de hang naar het brutale en het sadisme, dat hen kenmerkt en ook voor de mensen, welke zij op de regeringskussens helpen". ⁷⁵⁾

De twee commentaren zijn van 1933, respectievelijk 1932. Maar zij blijken één kant van een Januskop te vormen. Enkele weken na de ontbinding van de Centrumpartij ("terroristische onderdrukking") sluit Hitler een verdrag met de Paus, en *De Maasbode* schrijft:

"Wijsheid, voorzichtigheid en eerbied zijn de grootste gedachten, welke dit Concordaat, onder zo geheel uitzonderlijke omstandigheden gesloten, kenmerken. Wederom is gebleken, dat de Katholieke Kerk als het om het godsdienstig heil der zielen gaat, een bijna onbepert aanpassingsvermogen bezit, dat alle politieke - en daarom tijdelijke - voordelen prijs geeft om uitsluitend haar éne, grote doel, op geestelijk gebied na te streven". ⁷⁶⁾

Houdt Hitler zich aan het Concordaat, dan zal hij 20 miljoen katholieken achter zich vinden, zo heet het in een ander commentaar. Hitler (met zijn "hang naar het brutale en het sadisme"?) zal nu sterk staan tegen de "fel bolsjewistische neigingen" van de "opdringerige massa's". ⁷⁷⁾

Dergelijke verdraaiingen, deze naar zich toe redenerende voorstelling van zaken, al doen ze de onderzoeker wanhopen, lijken systematisch te zijn in de Nederlandse journalistiek van die dagen, ook bij de liberale en socialistische pers. De *NRC* was zeer uitvoerig over de situatie in Duitsland, zogoed als dat later het geval was in de kwesties van de Oostenrijkse en Spaanse burgeroorlogen. Het blad leverde enkele goede analyses van het nazisme en wees op de schending van de mensenrechten, het bestiale karakter van het bewind, de vernietiging van democratie en vrijheid, en vooral de protectionistische economische politiek. Hierin deed de *NRC* niet onder voor linkse kranten, al miste zij het strijdbare element dat bijvoorbeeld bij *Het Volk* zo sterk op de voorgrond trad. In scherp contrast hiermee stonden artikelen van hele andere strekking. Zo schreef de *NRC* in 1936 dat de Nederlandse sociaal-democraten met hun Plan-campagne "de Hitler-partijdagen te Neurenberg met hun fanfares opzij streven" en dat "hierbij vergeleken de heer Mussert nog maar een kind is". Ook de liberale krant maakte van het Duitse schrikbeeld gebruik om politieke tegenstanders uit te schakelen, en wel door sovjet-communisme, sociaal-democratie

en fascisme op één hoop te vegen. En dat terwijl aan de *NSB* weinig aandacht werd besteed - des te merkwaardiger, omdat de *NRC* zich verbond met de *Vrijheidsbond*, die aan de *NSB* nogal wat van haar aanhang verloor. ⁷⁸⁾ Van de andere liberale krant, het *Handelsblad*, kan gezegd worden, dat het niet geheel onwelwillend stond tegenover de nieuwe stroming. In ieder geval zag die krant van de sociaal-democratie een groter gevaar uitgaan dan van het nationaal-socialisme.

Merkwaardig genoeg kan men die laatste gedachtengang ook terugvinden in de communistische *Tribune*. Tot eind 1935 volgde deze krant het standpunt van de *Communistische Internationale*, zoals dat was geformuleerd in de jaren twintig: het fascisme was de noodzakelijke slotfase van het kapitalisme, en de sociaal-democratie was, 'objectief gezien', een gematigde vleugel van het fascisme. De naam luidde dan ook: sociaal-fascisme. Toen dit standpunt werd opgegeven, bleek de *S.D.A.P.* niet van zins om, in het kader van de volksfrontstrategie, op de communistische avances in te gaan. ⁷⁹⁾

Het Volk wijdde van het begin af zeer veel aandacht aan het fascisme en nationaal-socialisme - zowel het georganiseerde als het ongeorganiseerde -, en dat was natuurlijk mede het gevolg van de nederlagen, die de internationale beweging werden toegebracht. Artikelen over concentratiekampen, met foto's, paginagrote koppen over Oostenrijk, Duitsland en Spanje, interviews met vluchtelingen, het waren dagelijks terugkerende items. Tegen de *NSB* en fascistische infiltraties in katholieke kring werd heftig stelling genomen. Mussert en de zijnen moesten het al vroeg ontgelden: "terroristisch", "walgelijk", waren de kwalificaties aan het adres van deze "doodgewone filiaalhouder van Hitler". ⁸⁰⁾ Maar hoewel *Het Volk* al vroeg en duidelijk stelling koos, zien we ook hier opmerkelijke verdraaiingen en verwarringen. Incidenteel werden staatslieden als Colijn van fascisme beschuldigd (eenmaal onder de kop: 'Hendricolini'). ⁸¹⁾ Systematisch echter werd het fascisme in verband gebracht met de meest en bij voorbaat door ieder veroordeelde stroming: het communisme.

Communisme en fascisme werden nog niet met elkaar geïdentificeerd, zoals in *De Standaard*. Maar door in een kop melding te maken van 'communistiche stemmen op Hitler', zonder dat daarvan enig bewijs geleverd werd, door opmerkingen dat beide stromingen 'hun aanhang onder dezelfde bevolkingsgroepen recruterden', legde *Het Volk* een rechtsteeks verband tussen de twee. Enkele andere overeenkomsten: "hun liefde voor de dictatuur", "aanbidding van geweld", "haat jegens de democratie", "het misleiden van werklozen", etc.. ⁸²⁾ In 1934 werd door *N.V.V.* en *S.D.A.P.* een grote actie tegen fascisme en communisme ingezet onder de leuze 'Vrijheid, Arbeid, Brood'. Enkele dagen na het begin van deze, door *Het Volk* breed uitgemeten actie, verweet de krant Hitler dat hij zich bediende van een legende - de legende van het bolsjewistische gevaar. ⁸³⁾

Het mag duidelijk zijn geworden, dat de *NSB* niet is mislukt omdat ze als 'on-nederlands' werd gezien. Een groot deel van de burgerlijke pers toonde zich tegenover Mussert en de zijnen gematigder dan tegenover de socialisten of de radicale confessionelen - laat staan de communisten. Het verzet tegen de *NSB*, vooral na 1935, lijkt in burgerlijke kring uit dezelfde wortel te ontspringen als de

weezin tegen andere partijen, die de eenheid van de zuilen dreigden aan te tasten.

Conclusie

De media waren, naast de kerken en maatschappelijke organisaties, van uitermate groot belang voor de positie en het voortbestaan van de zuilen en de leidende elites. Deze elites gaven direct of indirect leiding aan de meeste kranten. De inhoud daarvan was 'naar binnen toe' gericht op versterking van de eigenwaarde en op uitgebreide voorlichting over partij, kerk, vakbond en verenigingen. De bladen ademden een zeker parochialisme en stonden verre van kritisch tegenover de eigen zuil. Dissidente groeperingen werden met alle mogelijke middelen bestreden.

Het beeld van de 'anderen' was bijna zonder uitzondering karikuraal. Andere politieke opvattingen werden op buitengewoon onzakelijke wijze tegemoet getreden. In vele gevallen - de kranten tegenover aanverwante mini-partijen, de socialisten tegenover de communisten en omgekeerd, de confessionelen tegenover socialisme, communisme en liberalisme - is aanwijsbaar, dat deze karikaturale, soms grof insinuerende voorstelling van zaken gericht was op versterking van het zelfbewustzijn en het behoud van de eenheid van de zuil.

In het begin van dit artikel stelde ik het probleem van de macht aan de orde. De pers als functie van de macht sluit een mate van effectiviteit in. De structuur en de inhoud van de dagbladpers weerspiegelen de optimistische verwachtingen van de zuilen hieromtrent. *Binnen de zuilen* speelden de kranten fundamenteel dezelfde rol als de media in totalitaire bewegingen. De grote nadruk, die werd gelegd op het lezen van 'eigen' bladen, had tot doel de informatiestroom te monopoliseren en te uniformeren.

Van de verzuiling - de ideologische segmentering, het bestaan van hecht verankerde stromingen, geleid door elites, die elkaar geen ruimte lieten - ging een stabiliserende werking uit. Nederland was een oase van rust in het roerige West-Europa. De pers vormde geen bedreiging, maar was een versterkende factor in dit proces. Volgens moderne onderzoeken oefenen de media een beslissende invloed uit als het gaat om crisissituaties, religieuze en politieke intolerantie, of het beeld dat een volk van zichzelf en andere volkeren heeft. ⁸⁴⁾ Dit waren - vooral wanneer men 'volk' door 'zuil' vervangt - nu juist de punten waarop de kranten zich richtten.

Onderzoekers wijzen op een 'resistentie van de ontvanger' en de rol van 'opinion-leaders', die evenals traditie, leef- en denkpatroon en sociale omgeving een barrière kunnen vormen tussen de zender en de ontvangers. De effecten van massacommunicatie blijken veelal te bestaan uit een versterking van reeds aanwezige tendenzen. ⁸⁵⁾

Wanneer we de verzuilde pers in het licht van het bovenstaande zien, wordt het uitermate waarschijnlijk dat de kranten als instrument effectief zijn geweest. Immers, de krant, die de standpunten ventileerde van de leiders van de zuil, waarmee de burger met hart en ziel verbonden was, versterkte de eigenwaarde

en de reeds aanwezige tendenzen. De weerstand tegenover de eigen richtingskrant was klein, die tegenover andere bladen werd van alle zijden (kerk, partij) alleen maar aanwakkerd. Vandaar dat ik durf te gewagen van een machtspositie.

NOTEN:

1. Hans van den Heuvel, De Omroep in een verzuiilde maatschappij. In: *Massacommunicatie*, V, 6 (1977). p. 201-225.
2. Norbert Elias, *Wat is Sociologie?* Utrecht, 1971 p. 13 e.v.
3. De theorie van de verzuiiling heeft, sinds haar ontstaan in de jaren vijftig, de nodige wijzigingen ondergaan. De theorie deed aanvankelijk vooral opgang in sociaal-democratische kring en stond in direct verband met de politieke aspiraties van de P.v.d.A. (n.l. het streven naar het doorbreken van de traditionele, levensbeschouwelijke partijstructuur). J. P. Kruijt definieerde de zuilen aanvankelijk als "op levensbeschouwelijke grondslag gebaseerde, wettelijk gelijkgerechtigde blokken van maatschappelijke organisaties en samenlevingsvormen binnen een grotere, levensbeschouwelijk gemengde, maar raciaal en ethnisch overwegend homogene, democratische maatschappij (natie)". Kruijt, *Sociologische beschouwingen over zuilen en verzuiiling*, in *Socialisme en Democratie* 1957. p. 15. Zowel Kruijt als Fr. de Jong (in dezelfde bundel) waren de mening toegedaan, dat de sociaal-democratie geen zuil vormde, maar onderdeel was van de 'algemene zuil'. Later herzag Kruijt zijn mening. Op grond van de definitie van de zuil als "een veelvoud, een geïntegreerd complex van maatschappelijke organisaties of instellingen op levensbeschouwelijke grondslag", kende hij de vóóroorlogse sociaal-democratie de status van 'zuil' toe, al sprak hij daarvan als "pseudo- of quasi-zuil" (*Verzuiiling in beweging?* In: J. J. Gielen e.a., *Pacificatie en de zuilen*. Meppel, 1965. p. 11 e.v.).
Gielen breidde de definitie nog verder uit: "wij zouden zuilvorming willen omschrijven als de organisatie van politieke, maatschappelijke, culturele en 'sociale' activiteiten op basis van groepscentrisme" (*Zuilvorming-Verzuiiling-Ontzuiiling*, In: Gielen e.a., *Pacificatie*, p. 116). Van Doorn legde sterk de nadruk op de zuilen als sociale controle-systemen; andere schrijvers wezen op het vrijwillige element in de zuilvorming (Van Doorn en Kruijt in de *Sociologische Gids*; Gielen, *Zuilvorming*, p. 118-122).
Een synthese werd geleverd in de studie van A. Lijphart, *Verzuiiling, Pacificatie en Kentering in de Nederlandse politiek*. (Amsterdam, 1976 ²). Daarin worden, vooral voortbouwend op Kruijt en Van Doorn, zowel de zuilen op zichzelf als de politieke consequenties van de verzuiiling aan een sociologisch onderzoek onderworpen.
4. Van den Heuvel, o.c. pag. 212. Vgl. ook H. van den Heuvel, *Nationaal of Verzuiild. De strijd om het Nederlandse Omroepbestel in de periode 1923-1947* (Baarn, 1978) p. 38 e.v.; of J. de Boer, *De Plaats van de Omroep in het Openbare Leven in Nederland tot 1940* (Leiden, 1946).
5. Lijphart, *Verzuiiling*, p. 124 e.v.; p. 147 e.v.
6. *Aldaar.*; Kruijt, *Sociologische beschouwingen*, p. 19; Gielen, *Zuilvorming*, p. 121-122; Jan Bank, *Beheersing en beheersbaarheid van het katholiek volksdeel* (Paper Maatschappijgeschiedenisconferentie 1977); en ook I. Schöffers, *De Nederlandse confessionele partijen 1918-1938*. In: *De Confessionelen* (Utrecht, 1968) p. 47-48.
7. *Couranten Catalogus 1923* (Rotterdam)
8. *Inkomensatlas en Persgids* (Amsterdam, 1936)
9. Gegevens verzameld uit: *Inkomensatlas; Handbuch der Weltpresse*, (Leipzig, 1937) p. 285 e.v.; K. Baschwitz, *De krant door alle tijden* (Amsterdam, 1936) p. 225 e.v.; A. Buis, *De Tijd* (Amsterdam, 1970) p. 57; M. Schneider, *De Nederlandse Krant* (Amsterdam 1968 ³) p. 177; en tenslotte A. C. J. de Vrankrijker, *Het Wervende Woord* (Amsterdam, 1950) p. 249 e.v.
10. Dit bleek bijvoorbeeld bij een mede door mij uitgevoerd onderzoek naar het leven in een vooroorlogse, Groninger arbeiderswijk. Zie ook: *Brief van de Directie van De Standaard aan de abonné's en hun medelezers* (januari 1926) (Persmuseum)
11. Baschwitz, *De krant*, p. 227-228.
12. Gecit. bij L. Rogier, *De Nederlandsche Pers van gisteren en heden* (Nijmegen-Utrecht, 1954) p. 10.
13. J. Bank, *Beheersing en Beheersbaarheid*, p. 3.
14. Jan Rogier, 60 Jaar K.N.J.K. In: *Ben je 60. Uitgave ter gelegenheid van het zestigjarig bestaan van de Katholieke Nederlandse Journalisten Kring* (s.l. 1960), p. 23.

15. N. Cramer, *75 Jaar in het nieuws. Kroniek van de Nederlandse Journalistenkring, 1884-1959*. (Amsterdam, 1959) p. 59-60.
16. Cramer, *Kroniek*, p. 66-67; en J. Rogier, 60 Jaar K.N.J.K., p. 26.
17. *De Maasbode*, 24 november 1929.
18. J. Rogier, o.c. p. 16.
19. Gecit. in *Het Volk*, 23 april 1935 en 6 juni 1935; *De Standaard*, 11 juni 1935; en *Het Volk* 5 maart en 16 sept. 1936.
20. J. Rogier, o.c. p. 19; Zie ook *De Standaard* 1 oktober 1936.
21. Vgl. *Het Volk* 12 augustus 1932.
22. Alle citaten zijn overgezet in de moderne spelling (omdat een uniforme spelling in die jaren ontbrak). Cursivering is van de *Standaarddirectie. Brief van de Directie* p. 1-2.
23. *Brief van Colijn bij zijn voorlopig afscheid als politiek hoofdredacteur*. Onge-dateerd, wrsch. eind mei 1933. (Persmuseum).
24. Zie *NRC* 26 juli 1935; *Standaard*, 29 juli 1935; *Het Volk*, 2 mei en 8 oktober 1935, 16 sept. 1936.
25. J. F. Ankersmit, *Taak en Plaats der Sociaal-Democratische Pers* (Amsterdam, 1936) p. 16-17.
26. Zie hiervoor o.a. De Vrankrijker, *Het Wervende Woord*, p. 180-202.
27. *De Organisatie van het bedrijf der N.V. Drukkerij en Uitgeverijmaatschappij 'De Arbeiderspers'* (Amsterdam, 1930).
28. Verslag S.D.A.P.-congres in *Het Volk*, 23 april 1935. Hoewel er veel kritiek werd geleverd op de inhoud van de krant, leken de hoofdredacteurs niet van zins hun beleid om te buigen.
29. M. Rooy, Journalist van Uitzonderlijk Formaat. Bij de tachtigste verjaardag van dr. M. van Blankenstein. In: *Het Parool* 11 juni 1960; en M. Rooy, Is de Nederlandse Pers Verzuuld? in: J. J. Gielen e.a., *Pacificatie*, p. 84; vgl. *NRC* 1 juni 1932.
30. *NRC* 24 april 1933; vgl. 21 april 1935.
31. W. Visser, *De Papieren Spiegel. 125 Jaar Algemeen Handelsblad 1828-1953* (Amsterdam, 1953), p. 401 e.v.
32. P. van Deutekom en J. Jansen van Galen, *De Geschiedenis van de H.P.*, In: *Haagse Post* LXIV, 51/52 (24 dec. 1977) p. 34.
33. *Honderd Jaar Groene*, afl. De Groene Amsterdammer 24 dec. 1976, p. 25-27; vgl. A. Mellink, Het Comité van Waakzaamheid na veertig jaar, In: *Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland* (Nijmegen, 1977) p. 257-259.
34. A. A. de Jonge, *Het Communisme in Nederland. De geschiedenis van een politieke partij* (Den Haag, 1972) p. 48 e.v.; zie verder *De Maasbode*, *NRC*, *Standaard* en *Het Volk* van 7, 8, 9, 10 juli 1934.
35. Rooy, Is de Nederlanse Pers Verzuuld?, p. 85-86.
36. Nico Polak, *De Geheime Historie van de Telegraaf*; In: *Haagse Post* LXIV 29 (23 juli 1977); zie b.v. ook *De Maasbode* 3 en 6 juni 1935, *Het Volk* 31 oct. 1935.
37. Polak, o.c. p. 22.
38. Zie b.v. *Het Volk* 27 juni 1933.
39. *Het Volk* 21 nov. 1933 en 17 febr. 1934; Mellink, Comité van Waakzaamheid, p. 259.
40. Voorbeelden daarvan: het gehakketak rond het aftreden van Steenberghe in juni 1935, een discussie tussen *Het Volk* en de *NRC* over het Plan in oct.-nov. 1935.
41. *Het Volk* 6 en 10 juli 1934; vgl. *NRC* 7 juli 1934, *De Maasbode* 7, 8 en 9 juli 1934 en *De Standaard* 7 en 9 juli 1934.
42. *De Standaard* 23 juni 1932, 31 dec. 1935; vgl. 2 jan. 1932, 2 mei 1932, 2 jan. 1934, 9 febr. 1932, 9 mei 1932.
43. *De Standaard* 19 febr. 1932.
44. Dit blijkt bijvoorbeeld duidelijk uit *Het Volk* 24 mei 1932.
45. *De Standaard* 15 mei 1932.
46. *NRC* 5 juli 1933; vgl. 25 febr., 5 nov. en 31 dec. 1932.
47. *De Standaard* schroomde niet in dit verband een Nazi-delegatie te citeren, die Nederland prees. *De Standaard* 1 dec. 1936; vgl. verder 8 juli en 28 nov. en 12 dec. 1935, 4 jan. en 3 maart 1936.
48. Zie (47) en *De Standaard* 21 maart 1934, 16 april 1935, 25 febr. 1936.
49. De verdeeldheid in katholieke kring, in 1935: *De Maasbode* 3 juni en 1 augustus 1935; *De Standaard* 26 en 27 juli 1935; *NRC* 26 juli 1935 en *Het Volk* 26 juli 1935 en 5 maart 1936.
50. *De Standaard* 8 febr. 1936 resp. 13 dec. 1935.
51. *Het Volk* 13 dec. 1935.
52. *Het Volk* 21 maart 1933.

53. *De Standaard* 11 maart 1935.
54. *De Maasbode* 27 april 1933.
55. *Het Volk* 8, 9, 15, 18, 22, 29 maart, 4 en 14 april 1932.
56. *Het Volk* 31 maart 1932.
57. *NRC* 20 maart, 18 en 26 april, 17 mei 1933. Vgl. 26 juli 1935.
58. *De Standaard* 11 nov. 1933; vgl. 26 febr. en 9 oct. 1936.
59. *Idem* 5 dec. 1936.
60. *Idem* 7 en 12 april 1932; vgl. 17 jan. 1936.
61. *De Maasbode* 25 april 1933, vgl. 18 april 1935.
62. *Het Volk* 21 dec. 1931, 7 april 1932, 19 aug. en 8 nov. 1933, 8 febr. en 11 sept. 1935, 8 en 24 juli en 14 aug. 1936.
63. *Het Volk* 24 en 29 juni, 22 juli, 1 oct. 1932, 18 aug. 1933, 8 en 18 febr., 25 mei, 10 juni 1936; vgl. noot (49).
64. *Het Volk* 19 aug. 1932; vgl. 19 nov. 1932, 22 en 31 aug. 1933.
65. *De Maasbode* 13 febr. 1933.
66. *Idem* 28 febr. en 1 maart 1933 (Rijksdagbrand).
67. *NRC* 4 februari 1932.
68. *NRC* 7 maart 1933, 3 april 1934; 27 oct. 1935; foto's: 2 mei 1935.
69. B.v. *De Standaard* 22 jan., 3 febr., 27 en 29 april 1932.
70. *Idem* 12 oct. 1933.
71. *Idem* 13 febr. 1936.
72. *Idem* 19 nov. en 2 dec. 1935, 27 febr. 1936.
73. *De Maasbode* 18 april 1935.
74. Bericht in *Het Volk* 11 juli 1933.
75. *De Maasbode* 5 juli 1933 resp. 31 juli 1932.
76. *Idem* 24 juli 1933.
77. *Idem* 10 juli 1933.
78. Zie b.v. *NRC* 8 jan. en 3 april 1934, 27 oct. 1935.
79. *Het Volk* 17 sept. 1935.
80. *Idem* 4 en 5 jan. 1934.
81. *Idem* 8 april, 4 en 13 maart 1933.
82. B.v. *Het Volk* 11 april 1932, 21 juni 1933, 22 sept. 1933, 20 en 25 jan. 1935.
83. *Het Volk* 2 en 8 jan. 1934.
84. J. Klapper, *The Effects of Mass Communication*. In: W. Schramm en D. Roberts, *The Process and Effects of Mass Communication* (Urbana, 1971) p. 474 e.v.; A. Silbermann en U. M. Krüger, *Sociologie van de massacommunicatie* (Utrecht, 1975) p. 77 e.v.; en ook M. Small, *Historians look at Public Opinion*. In: Small ed., *Public Opinion and Historians* (Detroit, 1970) p. 23.
85. Silbermann, *Sociologie*, p. 95-96.

De auteur dankt degenen, die in de eerste fase van dit onderzoek betrokken waren bij het verzamelen van de gegevens.

BEVORDERING VAN HET PERSHISTORISCH ONDERZOEK IN NEDERLAND

– INLEIDING –

Op 25 juni 1861 schreef het *Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen* een prijsvraag uit voor " . . . eene literatuur en critiek der dagbladen en andere periodieke geschriften van staatkundige aard in Nederland tot 1830". In 1864, 1866 en 1868 werd de vraag herhaald, doch er kwam geen respons. Op de vergadering van 27 juni 1870 beperkte de sectie voor rechtsgeleerdheid en staatswetenschappen van het Genootschap de te beschrijven periode tot "de tijd verlopen sedert het einde der vorige eeuw tot het jaar 1813", maar ook voor die korte - zij het woelige - periode meldden zich geen kandidaten aan, zodat het voorstel niet werd herhaald op de algemene vergadering van 30 juni 1874. ¹⁾

Ruim honderd jaar later wordt onder auspiciën van de *Sociaal-Wetenschappelijke Raad van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen* de *Commissie Bevordering Pershistorisch Onderzoek* in het leven geroepen omdat "het pershistorisch onderzoek in Nederland in vergelijking met dat in sommige andere landen een grote achterstand vertoont en het gewenst zou zijn te trachten hierin verandering te brengen". ²⁾

De argeloze lezer die de onlangs verschenen vierde druk van *De Nederlandse krant* ³⁾ ter hand neemt en de daarin opgenomen bibliografie opslaat, zal zich ongetwijfeld afvragen hoe groot die achterstand dan wel is. Immers, samengepakt op 40 bladzijden vermeldt deze bibliografie een kleine duizend titels, die nagenoeg allemaal van na 1861 dateren. Zo'n vaart kan het dus niet lopen!

Dit artikel beoogt enig inzicht te geven in de stand en de vooruitzichten van het pershistorisch onderzoek in Nederland. Na een korte terugblik op hetgeen in de achter ons liggende eeuw op dit punt tot stand is gekomen, zal in het bijzonder worden ingegaan op de motieven die hebben geleid tot de instelling van de *Commissie Bevordering Pershistorisch Onderzoek* en de activiteiten die deze commissie zich voorstelt te gaan ondernemen. Voor de goede orde zij opgemerkt dat dit artikel op persoonlijke titel is geschreven.

– 1861-1979: EEN BLIK TERUG –

Dat er sedert het uitschrijven van de pershistorische prijsvraag in 1861 niets gebeurd zou zijn op het terrein van de geschiedschrijving van de Nederlandse pers kan moeilijk beweerd worden. De start kan zelfs veelbelovend worden genoemd, al kreeg het Utrechtse genootschap geen respons op zijn herhaalde vraag. Indirect kwam die respons er wel degelijk in de vorm van de publikaties

van mr. W. P. Sautijn Kluit. Tussen 1865 en 1894 liet deze wat schuwe kamergeleerde niet minder dan 80 monografieën over Nederlandse couranten en andere periodieken het licht zien. ⁴⁾ Bij elkaar beslaan die publikaties meer dan 2000 pagina's druk, verspreid over bijdragen in *De Navorscher*, de *Nederlandse Spectator*, *Nijhoffs Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* en de *Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*. Daarnaast heeft deze onvermoeibare vorser ons enkele duizenden vellen met handgeschreven aantekeningen nagelaten. ⁵⁾ De betekenis van al die geschriften en aantekeningen wordt helaas voor een aanzienlijk deel tenietgedaan door het feit dat Sautijn Kluit een overmatige belangstelling had voor microscopische details betreffende de vorm en het uiterlijk van de door hem beschreven periodieken en in veel mindere mate voor de inhoud, de rol en de invloed ervan. Het mag voor een verzamelaar dan interessant zijn te weten met ingang van welke datum de spelling van de naam van de *Haarlemsche Courant* veranderde in Haarlemse of de leeuwen in de kop van de *Amsterdamsche Courant* gepluimde in plaats van gekrulde staarten kregen, van meer belang is het te weten of dergelijke externe wijzigingen ook gepaard gingen aan inhoudelijke veranderingen. Als hij op het eind van zijn leven alsnog kans ziet - in de geest van de Utrechtse prijsvraag - *De geschiedenis der Nederlandsche dagbladders tot 1813* ⁶⁾ te schrijven, blijkt dat werk niet veel meer te zijn dan een optelsom van een deel van zijn eerdere publikaties en geenszins de vergelijkende historisch analyse die uit de titel afgeleid zou mogen worden.

Niettemin is het door Sautijn Kluit bijeengebrachte materiaal, gepubliceerd danwel in handschrift nagelaten, belangrijk genoeg om hem als de "vader van de Nederlandse persgeschiedenis" te blijven aanduiden. Als het er ooit nog eens van zal komen bibliografische repertoria van de Nederlandse pers op te stellen, zullen Sautijn Kluits bijdragen daarvoor onontbeerlijk zijn.

In 1885 verschijnt aan de hand van de bibliothecaris van het *Rotterdamsch Leeskabinet*, R. van der Meulen, *De Courant, geschiedkundig en vergelijkend overzicht der nieuwsbladen van alle landen, naar in- en uitheemsche bronnen bewerkt*. ⁷⁾ In het midden latend of Van der Meulen als zijn 'inheemsche' bronnen ten onrechte de tot dan toe verschenen publikaties van Sautijn Kluit heeft gebruikt, feit is dat *De Courant* het eerste, en in het feite gedurende meer dan een halve eeuw, het enige pershistorische standaardwerk van Nederlandse oorsprong is geweest, waarin niet alleen aandacht werd besteed aan de Nederlandse pers maar in ruime mate ook aan die van Europa en de andere werlddelen.

Tot de tweede helft van de jaren dertig van deze eeuw zal het stil blijven op dit front. Wel dient vermeld te worden dat in 1903 de basis werd gelegd voor wat later het *Nederlands Persmuseum* zou worden. In de loop der jaren is daar een omvangrijke collectie pershistorisch materiaal bijeengebracht, waaronder 15.000 dossiers van Couranten en andere periodieken. In die periode verschijnen wel regelmatig "autobiografieën" in de vorm van gedenkboeken en jubileumnummers van kranten en worden in 1931, nagenoeg tegelijkertijd, twee

docenten in het 'dagbladwezen' benoemd⁸⁾ en verschijnt van de hand van journalisten een aantal boeken over journalistiek, waarin ook enige aandacht aan de persgeschiedenis wordt besteed.⁹⁾

Pas in 1936 en vooral in 1938 krijgt het pershistorisch onderzoek weer een aantal belangrijke injecties. In het eerstgenoemde jaar verschijnt *Het bolwerk van den blinden pionier*,¹⁰⁾ een historisch overzicht van de katholieke pers in Nederland, en in 1938 *De krant door alle tijden* van Baschwitz alsmede het proefschrift van Stolp over de oudste (geschreven) Nederlandse couranten.¹¹⁾ De twee hoogtepunten vormen dat jaar de vondst van 1300 Nederlandse couranten van vóór 1665 in Zweden¹²⁾ en een collectie oude Nederlandse couranten uit de jaren 1620-1622 in het archief van Hasselt, Overijssel.¹³⁾

De volgende sprong is wat kleiner: 1938 tot 1948/1950.¹⁴⁾

In 1948 worden te Amsterdam de *Nederlandse Persbibliotheek* en het *Instituut voor Perswetenschap* en te Nijmegen het *Instituut voor Katholieke Journalistiek* opgericht, terwijl dr. M. Schneider vanwege het *Leids Universiteits Fonds* als privaattochtopdocent in de perswetenschap wordt toegelaten aan de Rijksuniversiteit te Leiden.¹⁵⁾ Hoewel in alle drie de gevallen zeker aandacht wordt besteed aan de persgeschiedenis, heeft die inspanning niet geresulteerd in zo iets als een pershistorische school of traditie. De belangrijkste oorzaak daarvan moet waarschijnlijk gezocht worden in het feit dat de nadruk heeft gelegen op de ontwikkeling van een (universitaire) opleiding in de journalistiek, terwijl de meer historisch gerichte component van deze opleidingen geacht werd te ressorteren onder de historische faculteiten.

Wel verdient het vermelding dat de enige onderwijsopdracht op het terrein van de persgeschiedenis in Nederland is gekoppeld aan het *Instituut voor Perswetenschap* te Amsterdam en dat de docent, dr. M. Schneider, zich mag verheugen in de belangstelling van een groot en groeiend aantal studenten. Sedert kort is het mogelijk daar niet alleen in de Massacommunicatie af te studeren, maar ook met persgeschiedenis als hoofdvak in een vrije studierichting in de faculteit der letteren. Verder kan worden vermeld dat in 1949 de tweede druk verschijnt van Schneiders *De Nederlandse krant* en Baschwitz' *De krant door alle tijden*, terwijl in 1950 De Vrankrijkers studie over de linkse pers in Nederland het licht ziet.¹⁶⁾

Dan blijft het wederom nagenoeg stil tot het eind van de jaren zestig. Een uitzondering moet worden gemaakt voor Scheffers proefschrift over het *Rotterdamsch Nieuwsblad*¹⁷⁾ uit 1960.

De jaren 1967-1969 geven dan weer een kleine piek te zien met de derde druk van Schneiders boek (1968), publikaties van Robijns¹⁸⁾ en Giele¹⁹⁾ over radikalen en hun pers in het midden van de vorige eeuw en het proefschrift van Hemels over het dagbladzegel.²⁰⁾

Het decennium daarna geeft een verhoudingsgewijs gunstig beeld te zien. Het zou te ver voeren in het kader van dit artikel een opsomming te geven van al de verschenen publikaties. Men raadplege de in noot 3 genoemde bibliografie.

Na dit beknopte historisch-bibliografische overzicht dient wederom de vraag gesteld te worden op grond waarvan de *Commissie Bevordering Pershistorisch Onderzoek* haar bestaansgrond meent te kunnen rechtvaardigen. Als die 'grote

achterstand in vergelijking tot sommige andere landen' niet is gelegen in het aantal of de kwaliteit van de Nederlandse pershistorische publikaties, waarin dan wel? Deze relatieve achterstand tekent zich het scherpst af in het feit dat in de ons omringende landen al decennia lang sprake is van een duidelijk herkenbare pershistorische traditie die is geconcentreerd rondom één of meer gespecialiseerde instituten en gestalte heeft gekregen in onder meer reeksen monografieën, bibliografische repertoria en 'algemene geschiedenissen' van de nationale pers.²¹⁾ In Nederland is men tot op de dag van vandaag in feite niet verder gekomen dan een op zichzelf niet onverdienstelijk aantal, kwalitatief vaak goede, doch incidentele publikaties, die elk uitgaan van eigen methodiek, opvatting en bronnen.

Het ontbreken van een dergelijke pershistorische traditie komt eveneens tot uiting in de geringe belangstelling voor en gebruik van de pers als historische bron. Reeds anderhalve eeuw geleden wees Groen van Prinsterer op het belang daarvan, zij het met de kanttekening dat zij in die kwaliteit 'niet dan met de uiterste behoedzaamheid moet worden gebruikt'.²²⁾ In latere publikaties is deze aansporing/constatering meerdere malen herhaald,²³⁾ maar het daarmee beoogde resultaat is slechts mondjesmaat bereikt.²⁴⁾ Over het benutten van de pers als historische bron in Nederland en daarbuiten leze men *Massa-communicatie als factor in de geschiedenis* van Hemels.²⁵⁾

– DE COMMISSIE BEVORDERING PERSHISTORISCH ONDERZOEK: INSTELLING EN PROGRAMMA –

Met deze twee bevindingen - relatieve achterstand van het pershistorisch onderzoek zelf en het geringe gebruik van de pers als historische bron - in gedachten is begin 1978 de basis gelegd voor de in september van dat jaar in het leven geroepen *Commissie Bevordering Pershistorisch Onderzoek*, welke ressorteert onder de *Sociaal-Wetenschappelijke Raad van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen*. Prof. dr. I. Schöffers werd bereid gevonden het voorzitterschap op zich te nemen. Als lid traden toe de (pers)historici dr. J. M. H. J. Hemels, dr. H. J. Scheffer en dr. M. Schneider, terwijl de auteur van dit artikel als secretaris optreedt.

Uit de naam moge blijken dat de commissie tot taak heeft het pershistorisch onderzoek in Nederland te bevorderen. Ten einde aan die taak nader inhoud te kunnen geven is eind september 1978 een bijeenkomst belegd van een 25-tal historici en andere geïnteresseerden met het doel inzicht te krijgen in de huidige stand van zaken op het terrein van het pershistorisch onderzoek in Nederland en de met betrekking daartoe levende wensen, behoeften en opvattingen. Uit deze eerste gedachtenwisseling kwam naar voren dat men het in het algemeen eens was met de door de commissie gesignaleerde tweeledige achterstand en dat het aanbeveling verdiende te streven naar verbetering daarin.

Een peiling van bestaande behoeften, wensen en opvattingen leverde een aantal suggesties en conclusies op die aan de commissie ter overweging en nadere bestudering werden meegegeven. Ze zijn globaal in twee groepen in te delen:

Voor de korte(re) termijn

- het samenstellen van een handleiding voor pershistorisch onderzoek ten behoeve van onderzoekers en studenten. Daarmee is inmiddels een begin gemaakt.
- inventarisatie van lopend pershistorisch onderzoek. Onder de aanwezigen (en onder een aantal niet-aanwezige geïnteresseerden) is een enquête gehouden, waaruit bleek dat op dit moment weinig echt pershistorisch onderzoek wordt verricht. Wel bleek dat in toenemende mate bij historisch onderzoek in ruimere zin gebruik gemaakt wordt van de pers als bron.
- bevorderen dat het buiten de openbare bewaarplaatsen nog aanwezige pershistorische materiaal optimaal bewaard blijft voor toekomstig onderzoek. De commissie heeft zich daartoe gericht tot de organisaties van uitgevers, journalisten en documentalisten met het dringende verzoek er op toe te zien dat materiaal dat van belang is of kan zijn voor pershistorisch onderzoek (archieven, leggers e.d.) bewaard blijft. In geval van afstoting van dergelijk materiaal heeft de commissie aangeboden te bemiddelen bij het onderbrengen daarvan in openbare bewaarplaatsen.
- het samenstellen van een overzicht van het over vele bestanden verspreide totale bezit aan leggers van kranten (en andere periodieken). Daartoe heeft de commissie met de *Koninklijke Bibliotheek* en de *Vereniging van Archivarissen in Nederland* een werkgroep in het leven geroepen. Een dergelijk vindplaatsenregister zou dienen aan te sluiten op de systematiek van de *Centrale Catalogus van Periodieken*, waarin reeds een deel van dit bestand is opgenomen. Thans wordt gezocht naar mogelijkheden tot financiering van dit project.

Voor de lange(re) termijn

- bezien welke organisatiestructuur de meest geschikte is voor de bevordering van het pershistorisch onderzoek;
- streven naar continuëring van de (enige) bestaande onderwijsopdracht op dit terrein (dr. Schneider, Universiteit van Amsterdam) alsmede naar instelling van vergelijkbare onderwijsopdrachten elders;
- het interesseren van hoogleraren, wetenschappelijk medewerkers, onderzoekers en studenten voor pershistorisch onderzoek;
- verder zou gedacht kunnen worden aan
  - het bevorderen van contacten met buitenlandse instellingen en vakgenoten;
  - bemiddelen bij het verwerven en doen uitvoeren van onderzoekopdrachten;
  - het tot stand brengen van een (interuniversitair) pershistorisch informatie- en documentatiecentrum, dat zou kunnen fungeren als stimulator en spil van het pershistorisch onderzoek in Nederland.

Degenen onder U die bekend zijn met het reilen en zeilen van het wetenschappelijk onderzoek in Nederland, zullen beseffen dat het realiseren van de hierboven geschetste plannen en denkbeelden de nodige tijd zal vergen. De opbouw van zoiets als een pershistorische 'school' zal ongetwijfeld een kwestie van

jaren zoniet decennia zijn. Allereerst zullen 'grondleggers' gevonden dienen te worden die op hun beurt leerlingen zullen moeten 'kweken'. De thans heersende algemene neiging tot bezuiniging zal zeker niet bijdragen aan een moeiteloze start en verdere uitbouw van deze plannen. De commissie is zich terdege bewust van deze barrières. Niettemin stelt zij zich voor onverdroten voort te gaan op de ingeslagen weg. Wellicht zullen de genoemde kortetermijnprojecten binnen enkele jaren gerealiseerd zijn; deze hulpmiddelen kunnen dan fungeren als motor voor verdere uitbouw van het pershistorisch onderzoek in Nederland.

– TOT SLOT –

Tot nu toe heeft de commissie een nog kleine groep van geïnteresseerden kunnen bereiken. Het is zeker de bedoeling die groep uit te breiden en dit artikel kan daartoe een bijdrage leveren. De commissie stelt zich voor regelmatig verslag te doen van de vorderingen van de verschillende projecten. In de niet al te verre toekomst zou een symposium of kort congres aan pershistorisch onderzoek kunnen worden gewijd, waarvoor een grotere groep belangstellenden uitgenodigd zal worden.

Omgekeerd is de commissie ten zeerste geïnteresseerd in de ervaringen, wensen en opvattingen die op dit punt leven. Zij zal het op prijs stellen indien men daarover contact met haar zou willen opnemen. U kunt zich daartoe wenden tot de auteur van dit artikel, drs. R. A. H. Vos, op het adres Appelgaarde 111, 2272 TC Voorburg, tel. 070-270144 (privé) of 070-264201 tst 2756 (kantoor) of tot het secretariaat van de *Sociaal-Wetenschappelijke Raad* (drs. G. Muller), Postbus 19121, 1000 GC Amsterdam, tel. 020-222902.

NOTEN

1. W. P. Sautijn Kluit, *Geschiedenis der Nederlandsche dagbladpers tot 1813*, in: *Bijdragen tot de geschiedenis van den Nederlandschen Boekhandel*, 7e deel, 1e aflevering, Amsterdam 1896, blz. 90-91.
2. *Sociaal-Wetenschappelijke Raad, jaarverslag 1978*: Overdruk uit het Jaarboek 1978 van de *Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen*, blz. 3.
3. Maarten Schneider in samenwerking met Joan Hemels, *De Nederlandse krant 1618-1978. Van 'nieuwstydinghe' tot dagblad*, Baarn 1979, vierde geheel herziene en uitgebreide druk. De bibliografie beslaat de blz. 523-563.
4. Zie voor een overzicht van Sautijn Kluits publikaties de blz. 552-556 van de in noot 3 vermelde bibliografie, alsmede *Lijst der geschriften van mr. W. P. Sautijn Kluit*, welke is toegevoegd aan het door diens zwager, dr. W. N. du Rieu, gepubliceerde *Levensbericht van mr. Willem Pieter Sautijn Kluit 29 oktober 1838-19 september 1894* in: *Bijlage tot de Handelingen 1895-1896*, van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, Leiden 1896, blz. 1-50. Bijna alle publikaties van Sautijn Kluit zijn ook in de vorm van overdrukken uitgegeven.
5. Deze aantekeningen, in een minuskuul handschrift, bevinden zich in de bibliotheek van de *Vereniging tot Bevordering van de Belangen des Boekhandels* te Amsterdam, waaraan ze in 1895 zijn geschonken door Du Rieu, samen met 'de stapel van 6 meter hoog, van verschillende bladen'. Deze bladen zijn later terecht gekomen in de collectie van het *Nederlands Persmuseum* te Amsterdam.
6. Zie noot 1. Dit werk werd, samen met *Het Algemeen Handelsblad van 1828 tot 1865* in 1895 postuum uitgegeven door Du Rieu.

7. R. van der Meulen, *De Courant. Geschiedkundig en vergelijkend overzicht der nieuwsbladen van alle landen, naar in- en uitheemse bronnen bewerkt*, Leiden, z.j. (waarschijnlijk 1885). De twee delen van dit werk zijn zowel afzonderlijk als in één band uitgegeven.
8. A. J. Lievegoed, redacteur van de *NRC* te 's-Gravenhage, werd op uitnodiging van het *Leids Universiteitsfonds* aan de Rijksuniversiteit te Leiden toegelaten voor het geven van voordrachten over het dagbladwezen en W. N. van der Hout, secretaris van de *Nederlandsche Journalistenkring*, werd benoemd tot privaats- docent in de publiciteit, pers en journalistiek aan de Rijksuniversiteit te Utrecht. Over de achtergronden leze men J. Hemels, *De journalistieke eierdans, over vakopleiding en massacommunicatie*, Assen 1972, hfdst. 4.
9. Van deze publikaties dienen genoemd
  - L. J. Plemp van Duiveland, *Journalistiek in Nederland*, 's-Gravenhage 1924
  - D. A. Zoethout, *De Courant*, Amsterdam z.j. (wrsch. 1928)
  - W. N. van der Hout, *Over de krant*, Zutphen 1928
  - D. Hans, *Journalistiek*, Leiden z.j. (1932).
 Men leze verder het in de vorige noot vermelde hoofdstuk bij Hemels.
10. M. van Meedervoort (ps. van J. H. Matla), *Het bolwerk van den blinden pionier*, Hilversum 1936. Deze blinde pionier was J. G. le Sage ten Broek die algemeen als de grondlegger van de katholieke pers in Nederland geldt.
11. Kurt Baschwitz, *De krant door alle tijden*, Amsterdam 1938.
Annie Stolp, *De eerste couranten in Nederland. Bijdrage tot de geschiedenis der geschreven nieuwstijdingen* (proefschrift), Haarlem 1938.
12. Deze verzameling werd ontdekt in de Koninklijke Bibliotheek te Stockholm door de Zweedse bibliothecaris en historicus Folke Dahl. Men leze hierover:
  - Folke Dahl, *Amsterdam, earliest newspaper centre of Western Europe*, 's-Gravenhage 1939. Overdruk uit: *Het Boek*, 25/1939
  - idem, *Dutch corantos 1618-1650*, 's-Gravenhage 1946.
13. Zie daarvoor A. Haga, Oude couranten in het archief van Hasselt (Ov.) 1620-1622, in: *Het Boek* 25/1938-1939, blz. 308 e.v.
14. Vermelding verdient wel dat in de tussenliggende jaren de eerste druk verscheen van M. Schneider, *De Nederlandsche courant*, Amsterdam 1943. De auteur kreeg geen toestemming zijn historisch overzicht uit te breiden tot de eerste jaren van de Duitse bezetting. Dat gebeurde wel in het eveneens in 1943 verschenen *De pers in Nederland*, onder redactie van H. A. Goedhart en de auspiciën van het *Departement van Volksvoorlichting en Kunsten*. De strekking van dit laatste boek laat zich gemakkelijk raden.
15. Zie blz. 141 van het in noot 8 aangehaalde werk van Hemels.
16. A. C. J. de Vrankrijker, *Het wervende woord. Geschiedenis der socialistische dag- en weekbladpers in Nederland*, Amsterdam 1950.
17. H. J. Scheffer, *In vorm gegoten. Het Rotterdamsch Nieuwsblad in de negentiende eeuw* (proefschrift), Leiden 1960.
18. M. J. F. Robijns, *Radicalen in Nederland 1840-1851* (proefschrift), Leiden 1967.
19. J. J. Giele, *De pen in de aanslag. Revolutionairen rond 1848*, Bussum 1968.
20. J. M. H. J. Hemels, *De Nederlandse pers voor en na de afschaffing van het dagbladzegel in 1869* (proefschrift), Assen 1969. Ook verschenen onder de titel *Op de bres voor de pers. De strijd voor de klassieke persvrijheid*, Assen 1969.
21. Om enkele voorbeelden te noemen:
Het *Institut für Zeitungsforschung der Stadt Dortmund* en de *Deutsche Presseforschung* te Bremen; het *Institut de Sciences de la Presse* (later: Institut français de presse) te Parijs en - zeker niet in de laatste plaats - het *Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis* te Leuven.
22. G. Groen van Prinsterer, *Proeve over de Zamenstelling eener Algemeene Nederlandsche Geschiedenis*, 's-Gravenhage 1830, blz. 9, geciteerd bij E. Diemer, *Vrijheid van drukpers*, Rotterdam-Utrecht 1937, blz. 22.
23. Diemer citeert N. J. Versluys, *Journalistiek en Wetenschap*, Amsterdam 1936, blz. 116; P. J. Blok, *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk*, deel 4 blz. 580, Leiden 1926³ en J. H. Kernkamp, *Uit de geschiedenis der Nederlandsche journalistiek*, in: *Haagsch Maandblad*, november 1934.
24. Zo verzuchtte de Engelse historicus G. C. Gibbs in 1971: "... Dutch scholars - certainly Dutch historians - have been strangely neglectful of the history of their newspapers". G. C. Gibbs *The role of the Dutch Republic as the intellectual entrepôt of Europe in the seventeenth and eighteenth*

centuries, in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 86/1971, blz. 323-349, geciteerd bij H. J. Scheffer, *Henry Tindal. Een ongewoon heer met ongewone besognes*, Bussum 1976, blz. 20.

25. J. Hemels, *Massacommunicatie als factor in de geschiedenis. Een verkennend-bibliografische studie*, Nieuwe bijdragen tot de publicistiek, deel 2, Assen 1971.

EEN BEKEKEN (?) JEUGDJOURNAAL

Op 18 januari j.l. werd officieel bekendgemaakt dat er binnenkort een jeugdjournaal in de vooravond op de televisie gaat komen.

Uit de hierop volgende en overwegend eensluidende commentaren in de schrijvende pers kozen wij het volgende fragment:

"Na zeven jaar bakkeleien tussen voor- en tegenstanders heeft het NOS-bestuur besloten dat er een jeugdjournaal moet komen voor kinderen van tien tot en met twaalf jaar. Alleen de *TROS* en de *EO* stemden van alle omroepen die in het NOS-bestuur zijn vertegenwoordigd tegen . . . De NOS die de uitzendingen gaat verzorgen gaat het jeugdjournaal vijf maal per week op werkdagen uitzenden. De tijdsduur is per keer zes minuten", aldus het dagblad *Trouw*. ¹⁾

In hetzelfde commentaar valt voorts te lezen dat de *TROS* erbij bleef " . . . dat er te weinig vergelijkingsmateriaal bestaat en dat er eerst maar eens moet uitgezocht worden hoe het jeugdjournaal programmatisch en edukatief gezien in elkaar gezet moet worden. Niets wijst erop dat er aan een dergelijk programma dagelijks behoefte bestaat", aldus Landré.

Hieronder zullen wij enkele kanttekeningen plaatsen bij de argumenten van vooral de tegenstanders van het televisie-jeugdjournaal. Vervolgens suggereer wij een aantal voorwaarden waarmee naar onze mening serieus rekening gehouden zal moeten worden bij de opzet van een jeugdjournaal.

- ENKELE KANTTEKENINGEN -

Onze wijsheid reikt niet ver genoeg om de hierboven geciteerde opmerkingen van de *TROS*-vertegenwoordiger (de vraag of niets er op wijst dat er aan een dergelijk programma dagelijks behoefte bestaat) afdoende te kunnen beantwoorden. Zolang een "dergelijk" programma (nog) niet dagelijks bestaat, kan men hooguit hypothetiseren, bijvoorbeeld aan de hand van beschikbaar onderzoeksmateriaal. Wanneer wij vanuit deze invalshoek met de tegenstanders van het jeugdjournaal meedenken, mag niet op voorhand worden uitgesloten dat er enige geldigheid schuilt achter de bovengenoemde opmerking. Althans, wanneer we ons baseren op het onderzoek van Spekking-Matti (1975). ²⁾ De tegenstanders van het jeugdjournaal kunnen aan de kritiek op deze studie - die hoe paradoxaal het ook moge klinken door de vóórstanders van het jeugdjournaal wordt gehanteerd - en aan het resultaat van een ander onderzoek hun hypothetisch gelijk ontlenu. Volgens Wiegman & Sniijders (1977) is de konklusie van Spekking-Matti (een zeer hoog percentage van de kinderen wil een eigen nieuwsjournaal hebben) uitsluitend gebaseerd op antwoorden op een ja/nee-vraag. ³⁾ Een dergelijke benadering zou te eenzijdig en te kunstmatig zijn, omdat het kind in het dagelijks leven vrijwel altijd en op ieder moment een aantal gedragsalternatieven heeft: Het kan bijvoorbeeld televisie kijken en mits anderen hem of haar dat niet beletten een eigen programma kiezen, gaan lezen, buiten spelen, etc. Op grond van deze overweging boden Wiegman &

Snijders in hun studie meerdere alternatieven aan. Uit het resultaat van deze keuzes bleek dat de bij kinderen vermeende populariteit van een kinderjournaal een schijnresultaat was. Op grond van dit gegeven lijkt enige reserve geboden ten aanzien van het op voorhand inschatten van een mogelijk succes van het jeugdjournaal. Overigens suggereren Wiegman & Snijders geenszins dat hun onderzoek een veroordeling van een eventueel jeugdjournaal inhoudt. Zij vinden juist dat diepgaander onderzoek nodig is en met name onderzoek waarin proefversies van een dergelijk journaal aan kinderen worden getoond, opdat een beoordeling kan plaatsvinden aan de hand van realistisch materiaal, ofwel een echt televisieprogramma.

Wij willen daar onmiddellijk aan toevoegen dat zo'n diepgaand onderzoek eveneens een studie van reeds bestaande "kinderjournaalachtige" programma's uit andere landen kan inhouden. Wat dat betreft is het op z'n minst raadselachtig te noemen dat, zoals wordt beweerd, "er te weinig vergelijkingsmateriaal zou bestaan en dat er eerst maar eens moet uitgezocht worden hoe het jeugdjournaal programmatisch en edukatief gezien in elkaar gezet moet worden". Reeds in oktober 1976 is namelijk van de NOS uit aan de voorzitter en de leden van de Werkgroep Jeugd een overzicht gestuurd van 17 (!) buitenlandse televisie-nieuwsprogramma's voor kinderen tot twaalf jaar. ⁴⁾ We mogen aannemen dat het functioneren van verschillende van deze programma's onderwerp van studie is geweest. Hiervan uitgaande zou bovenstaande opmerking kunnen betekenen dat kennelijk niet iedereen in het NOS-bestuur zich van de resultaten van die onderzoeken op de hoogte heeft gesteld. Daarbij komt dat zeer recent, enkele maanden voordat uiteindelijk over het jeugdjournaal zou worden beslist, het tijdschrift *Fernsehen und Bildung* een uitgebreid themanummer wijdde aan "Nieuwsberichten en Kinderen". ⁵⁾ Overigens is het argument op zichzelf genomen onjuist. Het suggereert namelijk dat er geen onderzoek bestaat van waaruit programmatische en edukatieve lessen kunnen worden getrokken.

Wij zijn echter van mening dat aan de resultaten van tal van studies wel degelijk regels en ideeën kunnen worden ontleend voor de aanpak, voor de vorm en inhoud van een jeugdjournaal. Hieronder zullen wij deze opvatting nader konkretiseren door te trachten een antwoord te geven op de volgende vraag:

"Waarmee moet men rekening houden wanneer men dagelijks in een uitzending van 6 minuten kinderen van om en nabij de 11 jaar wegwijs willen maken in de dingen die in de wereld om hen heen gebeuren?" ⁶⁾

– VORMGEVINGSASPEKTEN –

Ons uitgangspunt is dat, wil er van een werkelijk "wegwijs maken" sprake zijn, de informatie via de televisie zodanig moet worden aangeboden, dat de kijker-tjes de relevante aspecten van de beelden en teksten kunnen waarnemen en verwerken. We zullen nu enige onderzoeksresultaten onder de loupe nemen, die hiermee in verband staan.

Vooraf in Zweden is de afgelopen jaren veel onderzoek verricht naar de relatie kinderen en tv door de onderzoeksgroep "Kinderen" van de Zweedse omroep.

Een overzicht van de resultaten daarvan verscheen in *Massacommunicatie* nr. 5 van 1977. 7)

Eén van de resultaten is dat kinderen het moeilijk vinden om volledig onbekende feiten op te nemen, terwijl ze vertrouwde en amusante details veel gemakkelijker oppikken. Voor een toekomstig jeugdjournaal is de konklusie van belang, dat "nieuw materiaal geleidelijk aan geïntroduceerd moet worden in een vertrouwde kontekst". Voorts benadrukken de onderzoekers dat ook inleidende samenvattingen kunnen bijdragen aan het begrip van de kinderen. Deze bevindingen kunnen worden onderbouwd met inzichten uit de cognitieve psychologie. Het blijkt dat mensen zich bij de waarneming laten leiden door bepaalde verwachtingen, waardoor aan sommige kenmerken van informatie meer aandacht wordt geschonken dan aan de overige. Dit verschijnsel wordt aangeduid met de termen "perceptual readiness" 8) of perceptuele set.

De capaciteit van het menselijk organisme om informatie op te nemen en te verwerken is beperkt en het is nu juist de rol van de gerichte aandacht om de inkomende signalen over deze beperkte capaciteit te verdelen. 9) Het geven van inleidende samenvattingen en het geleidelijk introduceren van nieuw materiaal zorgt er voor, dat de kijkers weten op welke aspecten van de informatie hun aandacht gericht moet worden. Daarnaast is het van belang, dat deze aandacht dan op een juiste manier wordt vastgehouden. Uit diverse onderzoeken blijkt, dat kinderen over het algemeen een aversie hebben tegen "praatprogramma's". 10) 11) Dit zou verklaard kunnen worden uit het feit dat het beeldmateriaal daarbij vrij statisch en weinig stimulerend is, terwijl de waarneming juist verondersteld wordt een zeer creatief en konstruktief proces te zijn. 12) Kortom, kinderen vinden het gewoon vervelend om naar "praatprogramma's" te kijken. Uit eigen onderzoek 13) blijkt tevens dat kinderen bij een informatief televisieprogramma de voorkeur geven aan een sterk filmische aanpak boven een interview-aanpak. Vanuit deze overwegingen zou een filmische aanpak van het jeugdjournaal dus een voorkeur verdienen. Echter, een opeenvolging van beelden boordevol potentiële informatie kan op verwerkingsproblemen bij de kijker stuiten. Hierbij blijkt het creëren van een goede perceptuele set dus weer van belang, maar tevens kan dit probleem worden ondervangen door beelden en teksten zo goed mogelijk op elkaar af te stemmen. Een bevinding van bovengenoemd Zweeds onderzoek op het gebied van de beeldinterpretatie is, dat het geluid van de tv voor de kinderen als "leesgids" bij de beelden gaat dienen. Dat dit niet alleen voor kinderen geldt is o.a. door Cooper (1974) aangetoond. 14) Hij vond dat bij simultane aanbieding van beeld en tekst er spontane oombewegingen worden gemaakt naar die delen van het beeld, die in relatie staan met de inhoud van de tekst. Een werkelijk probleem op dit gebied ontstaat dan ook pas, als beeld en tekst geen relatie vertonen, zoals door Wember (1976) op een indringende manier is aangetoond. 15) Uit zijn onderzoek blijkt dat bij televisiekijkers het opnemen en verwerken van de aangeboden informatie ernstig wordt belemmerd als beelden en teksten niet bij elkaar "passen". De kijkers onthouden veel meer van die informatie, waarbij beeld en tekst wel een duidelijke relatie met elkaar hebben. Wember merkt hierbij het volgende op: "Wenn das Bild mit seinem Augenkitzel die gesamte Aufmerksamkeit fesselt, dann ist ein gleichzeitiges Zuhören, ein bewusstes, verstehendes Zuhören

unmöglich. Einfach, weil die Kapazität nicht reicht". Hij vergelijkt de relatie beeld/tekst met een schaarbeweging, de "Text-Bild-Schere". Geen rekening houden met deze subtiele relatie betekent vaak een verslechtering van de informatieoverdracht. Naar aanleiding van het Duitse jeugdjournaal "Durchblick" konkluderen Jensen & Rogge (1979) " . . . dass auch bei 'Durchblick' die Text-Bild-Schere manches Missverständnis fordert". ¹⁶⁾

Findahl & Höjjer (1976) onderzochten het effect van verschillende soorten beeldmateriaal m.b.t. het opnemen en verwerken van nieuwsfeiten bij kijkers naar het Zweedse televisiejournaal. ¹⁷⁾

Enkele belangrijke konklusies uit hun onderzoek zijn: (a) wat kijkers onthouden van een onderwerp staat in directe relatie tot de inhoud van de visuele komponent; (b) landkaarten en beelden van plaatsen en mensen die bij een gebeurtenis betrokken zijn leiden er dikwijls toe dat alleen deze zaken onthouden worden, m.a.w. men selekteert, men neemt enkel fragmenten op; (c) beelden waarmee oorzaken en gevolgen van een gebeurtenis getoond worden reduceren deze fragmentatie, zodat kijkers het gehele onderwerp beter onthouden. Dit laatste is opmerkelijk: Een onderwerp wordt beter onthouden als oorzaken en gevolgen van een gebeurtenis worden belicht, m.a.w. als een gebeurtenis in een zinnigere kontekst wordt geplaatst. Het lijkt er op dat deze aspecten een belangrijke rol spelen bij de verwerking van informatie, ofwel - zoals Reynolds & Flagg (1977) het uitdrukken - "One tends to look for or select that which 'makes sense' in the general context of the situation". Indien we er van uitgaan dat men met het jeugdjournaal kinderen wegwijs wil maken in de dingen die in de wereld gebeuren, dan wordt uit deze overwegingen duidelijk dat bij het brengen van nieuws een duidelijke structuur, waarbij op de achtergronden van gebeurtenissen wordt ingegaan, van groot belang is. Tevens moge hieruit blijken, dat niet kan worden volstaan met het presenteren van een aantal "losse" feiten. Dit was ook de ervaring die Storkebaum (1979) had met het Duitse jeugdjournaal *Durchblick*. ¹⁸⁾ Aanvankelijk werden hierbij in een 15 minuten uitzending 8 onderwerpen behandeld, maar al spoedig bleek dat met hooguit 5 thema's "die oberste Grenze des Vermittelbaren" was bereikt.

In een eigen onderzoek boden wij o.a. kinderen in de leeftijd van 8 - 14 jaar een aantal nieuwsonderwerpen aan in een televisieprogramma van 25 minuten. ¹⁹⁾ Eén van de onderwerpen betrof de bouw van een "Dam in de Oosterschelde". Opmerkelijk was dat de in dit - naar onze mening vrij moeilijke - onderwerp behandelde zaken relatief gezien het beste werden onthouden. Het onderwerp ging over de problematiek rond het aanleggen van een gedeeltelijk open dam in de Oosterschelde. Het bevatte veel achtergrondinformatie, met beelden van de watersnoodramp van 1953, de uitvoering van de Deltawerken, de oester- en mosselcultuur en simulaties van mogelijke damkonstruktes in het laboratorium van de TH Delft. Waar nodig werden ingewikkelde abstracte zaken met animaties in beeld gebracht. Wij konkludeerden uit onze resultaten dat de goede wederzijdse ondersteuning van beeld en tekst bij dit onderwerp blijkbaar een

gunstige uitwerking op de kijkers had.

Een goede presentatie van het nieuws blijkt dus van groot belang, zeker als het om gekompliceerde (bijv. politieke) gebeurtenissen gaat. Jensen & Rogge (1979) merkten naar aanleiding van *Durchblick* op " . . . dass bereits zehnjährige Schüler für komplizierte politische Ereignisse interessiert werden können, wenn die Information für sie verständlich angeboten wird". ²⁰⁾

Samenvattend kunnen we het volgende konkluderen:

Een *geleidelijke* introductie van het nieuwsmateriaal in een vertrouwde kontekst kan van groot belang zijn. Wellicht is het aan te bevelen om bijvoorbeeld gedurende een week dagelijks in één der onderwerpen een thema uit te diepen dat in de belangstelling staat. Voorts blijkt dat een goede inleiding van iedere uitzending en van ieder onderwerp kan bijdragen aan het begrip van de kinderen. Vervolgens blijkt dat een sterk filmische aanpak bij de kinderen de voorkeur geniet, waarbij het van belang is dat beelden en teksten zo optimaal mogelijk op elkaar afgestemd zijn. Het geven van achtergrondinformatie van gebeurtenissen zorgt voor een zinvollere kontekst, zodat een bepaalde gebeurtenis in z'n geheel beter begrepen wordt. Hieruit moge tevens blijken dat louter een opsomming van korte nieuwsfeiten geen juiste aanpak kan zijn, zodat in zes minuten het brengen van drie onderwerpen per uitzending wel eens het maximaal haalbare zou kunnen zijn.

– INHOUDSASPEKTEN –

Eén van de vraagstellingen in ons hierboven aangehaalde onderzoek luidde: "Welke betekenis hebben de beelden voor de kijkertjes bij de waardering van een informatief televisieprogramma?" De waardering door de kinderen van het door ons vertoende programma werd gemeten met behulp van een zogenaamde semantische differentiaal, bestaande uit negentien bipolaire adjectieven. ²¹⁾ Deze semantische differentiaal bestond enerzijds uit woordparen uit de drie voornaamste factoren, zoals door Osgood e.a. (1957) werd gevonden en anderzijds uit woordparen waarvan wij meenden dat ze relevant zijn bij de beoordeling van een informatief televisieprogramma. Om inzicht te krijgen in de factoren die bij kinderen een rol van betekenis spelen m.b.t. het beoordelen van een dergelijk programma werd op deze semantische differentiaal een faktor-analyse uitgevoerd. ²²⁾ Bij een nadere interpretatie van het resultaat van deze analyse kwamen wij tot de konklusie, dat bij de waardering van zo'n programma de aansluiting bij de ervaringswereld van het kind een grote rol speelt. De belangrijkste "voorwaarde" is echter, dat het programma leuk moet zijn om naar te kijken. Het moet de kinderen weten te boeien. Daarnaast spelen de begrijpelijkheid van de informatie en de herkenbaarheid (lees: "het kunnen duiden") van de informatie in verband met de snelheid van aanbidding een rol van betekenis. Beide laatst genoemde aspecten zeggen onmiskenbaar iets over de aanpak van een onderwerp, over de vorm waarin dit op het scherm wordt gepresenteerd. Of bepaalde beelden boeiend zijn, leuk om naar te kijken, en aansluiten bij de eigen ervaringswereld van het kind, zijn vragen die meer betrekking hebben op het soort onderwerp dat het kind te zien krijgt. Ze verwij-

zen in feite naar de keuze van bepaalde onderwerpen door de programmamaker en roepen op hun beurt de onvermijdelijke vraag op wat nu wel of wat niet in de interessesfeer van het kind ligt. Wat dit betreft was het in ons onderzoek zo, dat de interesse voor de nieuwsonderwerpen nauw samenhang met de waardering ervan. Zo bleek dat van de hoogst gewaardeerde onderwerpen, zoals de "Oosterschelde Dam", "De Zwerfkattenplaag" en "De Bouw van Waterputten in Tanzania", de meeste kinderen vaker wat op de televisie wilden zien. Daarentegen had het merendeel van de kinderen nauwelijks verdere belangstelling voor onderwerpen die het laagst werden gewaardeerd, zoals "De Werkeloosheid in Emmen", "Het Kongres van Jonge Onderzoekers". Hoewel we niet mogen uitsluiten dat de visualisering van de onderwerpen, de aanpak, van invloed kan zijn geweest op de mate van waardering en de belangstelling ervoor, ontkomen we niet aan de indruk dat de samenhang tussen met name hoge waardering en verdere belangstelling voor dezelfde onderwerpen te maken heeft gehad met een reeds als zodanig aanwezige interesse voor die onderwerpen. Het ging namelijk om onderwerpen waarachter dezelfde thematiek schuil ging, te weten de relatie Mens, Natuur en Milieu. En het is vooral dit thema waarvoor jongere kinderen een warme belangstelling aan de dag leggen. Althans, men kan dit afleiden uit de resultaten van verschillende studies.²³⁾

Opmerkelijk is overigens de keerzijde van de medaille, dat wil zeggen de geringe waardering en magere belangstelling voor het verslag over "Het Kongres van Jonge Onderzoekers". We merken tevens op dat een soortgelijk resultaat zich voordeed m.b.t. de waardering voor een onderwerp over de popgroep *Pussycat*, terwijl m.b.t. de verdere belangstelling voor dat onderwerp de meningen van de kinderen sterk uiteen liepen. Het resultaat is daarom zo opvallend, omdat het in beide gevallen onderwerpen betrof die als het ware op het kinderlijf leken te zijn geschreven. Wat valt hierover te zeggen?

Met betrekking tot het resultaat van "Het Kongres van Jonge Onderzoekers" zou een verklaring kunnen zijn, dat het onderwerp in het algemeen niet aansloot bij de ervaringswereld van de kijkertjes. De activiteiten van de kinderen die in het onderwerp optraden weken namelijk duidelijk af van wat voor kinderen van om en nabij de tien jaar algemene hobbies zijn. Anders gezegd, de zaken waarmee de jonge onderzoekers zich bezig hielden onttrokken zich, gegeven hun specialistisch karakter, aan wat we gemakshalve gangbare en dus herkenbare doe-dingen zouden kunnen noemen. Met betrekking tot het resultaat van de waardering en de belangstelling voor het onderwerp over *Pussycat* is vermoedelijk van belang, dat kinderen juist op het gebied van popmuziek uitgesproken meningen en voorkeuren hebben. Het is onderdeel van hun beleavingswereld, ze gaan er dagelijks mee om. Wellicht zijn kinderen zeer kritische waarnemers als het zaken betreft die met hun eigen "cultuur" te maken hebben. Hoe het ook zij, bovenstaande voorbeelden suggereren in ieder geval dat een onderwerp niet hoog gewaardeerd hoeft te worden en op voorhand in de belangstelling zal staan (eventueel uitnodigt tot kijken) louter om het feit dat er kinderen in optreden. Als het gaat om de keuze van onderwerpen op basis van een inschatting van wat kinderen interesseert, lijkt het ons in bepaalde gevallen dan ook gewenst om een deskundig advies van kinderen in te winnen.

Ook in ander onderzoek is aandacht besteed aan de vraag waarop moet worden gelet om te kunnen bepalen waarvoor kinderen belangstelling hebben. Jensen & Rogge (1979) bijvoorbeeld noemen enkele motieven die in belangrijke mate de interesse voor televisienieuws kunnen voeden en die verwijzen naar bepaalde behoeften.²⁴⁾ Zo worden kinderen graag gekonfronteerd met gedragsregels, met aanwijzingen over hoe te handelen in tal van alledaagse situaties (wat te doen, wat hoort, wat mag wel en wat niet?). Aansluitend hierop bestaat er een sterke behoefte bij kinderen om allerlei kennis te vergaren en voor alles een verklaring te zoeken en te vragen. Verder noemen Jensen & Rogge de behoefte aan spannende en amuserende zaken en tenslotte suggereren zij dat kinderen vanuit een sterk ontwikkeld sociaal verantwoordelijkheidsgevoel behoefte hebben aan situaties en voorbeelden die aan dat gevoel appeleren.

Samenvattend kunnen we het volgende konkluderen:

Bij de keuze van onderwerpen voor een jeugdjournaal mag men ervan uitgaan dat er op voorhand belangstelling bij kinderen bestaat voor zaken die de relatie Mens, Natuur en Milieu betreffen.

Belangrijk is dat de onderwerpen, welke dan ook, aansluiten bij de eigen ervaringswereld en het kennisnivo van het kind, opdat daardoor een duidelijke herkenning wordt bewerkstelligd. Dit wil overigens niet zeggen, dat onderwerpen die de eigen leefwereld van het kind raken en waarin eventueel kinderen optreden, zonder meer veel belangstelling ontmoeten. Kinderen zijn kritische waarnemers en wellicht meer deskundig (!) dan volwassenen, als het gaat om onderwerpen die met hun eigen "cultuur" te maken hebben.

Indien men zich bij de keuze van onderwerpen laat leiden door datgene wat in belangrijke mate de belangstelling van kinderen bepaalt, dan moet men rekening houden met o.a. de behoefte aan spanning, aan gedragsregels, aan kennis en aan uitleg.

– SLOT –

We hebben getracht een antwoord te geven op de vraag waarmee men rekening moet houden wanneer men dagelijks in een televisieuitzending van zes minuten kinderen van om en nabij de elf jaar wegwijs wil maken in de dingen die in de wereld om hen heen gebeuren.

Hierbij hebben we onze aandacht overwegend gericht op zogenaamde vormgevings- en inhoudsaspecten. Men kan in beide gevallen onze konklusies beschouwen als aanwijzingen voor de keuze en aanpak van onderwerpen in een televisie-jeugdjournaal.

Tenslotte willen we een poging ondernemen om deze "richtlijnen" toe te passen op twee praktische voorbeelden uit het nieuwsaanbod ten tijde van het schrijven van dit artikel, te weten "De Bodemverontreiniging in Lekkerkerk" en "Het Overlijden van Tito".

Het eerste onderwerp betreft een affaire waarvoor duidelijke belangstelling bij kinderen verondersteld mag worden. Het handelt immers over de relatie Mens,

Natuur en Milieu. Daarbij komt dat de situatie waarin zich een en ander afspeelt bijzonder herkenbaar is voor kinderen (de wijk, de gezinnetjes). Bovendien raakt de gebeurtenis dingen uit hun eigen leefwereld (niet meer op straat spelen bijvoorbeeld). Verder konfronteert het onderwerp de kijkertjes met iets (het lozen van giftig afval) wat niet mag, wat niet volgens de regels is en tenslotte appeleert het aan wat we eerder een sterk ontwikkeld sociaal verantwoordelijkheidsgevoel hebben genoemd (oh, wat zielig, wat vreselijk, voor die mensen in Lekkerkerk).

Met betrekking tot het overlijden van president Tito van Joegoslavië als onderwerp in een jeugdjournaal merken we het volgende op.

Indien men kinderen wegwijs wil maken in de dingen die in de wereld om hen heen gebeuren, zal het presenteren van het feit van het overlijden van Tito op zichzelf genomen daar niet of nauwelijks aan bijdragen. Zo'n losstaand feit zal voor kinderen weinig betekenen. Indien men toch zou besluiten dit onderwerp in een jeugdjournaal op te nemen worden er aan de presentatie hoge eisen gesteld. Er kan dan worden getracht het belang van deze gebeurtenis duidelijk te maken door in te gaan - gesteund door een goede visualisering - op zaken als de rol van Tito in de historie van Joegoslavië, de ligging, de structuur en de politieke positie van Joegoslavië en de mogelijke gevolgen hiervoor na de dood van Tito. Kortom, het plaatsen van deze gebeurtenis in een betekenisvoller perspectief. Dit zou kunnen gebeuren door het onderwerp als thema gedurende een bepaalde tijd in iedere uitzending uit te diepen, m.a.w. het nieuwsmateriaal geleidelijk te introduceren. Het betekent tevens dat men het nieuwsaanbod dan zeer nauwgezet volgt en anticipeert op ontwikkelingen daarin. Het moge duidelijk zijn dat men daardoor bij de kinderen interesses zou kunnen "kweken" ofwel, de kinderen zou kunnen binden en boeien.

Zonder aandacht van hun kant zal anders van "wegwijs maken" bij voorbaat niets terecht kunnen komen: Een bekeken jeugdjournaal!

NOTEN:

1. Galen, J. van, Kinderen krijgen toch hun eigen tv-journaal, in: *Trouw* 19/1/1980.
2. Spekking-Matti, A. M. G., *Nieuws in de kinderschoenen, onderzoek kinderjournaal*, 's-Gravenhage, 1975.
3. Wiegman, O. & Sniijders, Th., Een Kinderjournaal?, in: *Massacommunicatie* 3, 1977.
4. Results of an inquiry conducted into Television News Programmes for Children, *EBU Working Document*, O.A./537, 1976.
5. Nachrichten und Kinder, *Fernsehen und Bildung* nr. 1/2, 1979.
6. Deze vraagstelling is ontleend aan een tweetal nota's: E. van Westerloo, *Nota m.b.t. een NOS-Jeugdjournaal*, 1978 en *Tweede nota jeugdjournaal, met aantekeningen van de Raad van Beheer van de NOS*, 1979.
7. Kinderen en tv in Zweden, in: *Massacommunicatie* nr. 5, 1977.
8. Bruner, J. S., On perceptual readiness, in: *Psychological Review* nr. 64, 1957, p. 123-152.
9. Reynolds, A. G. & Flagg, P. W., *Cognitive Psychology*, Cambridge (Mass.), 1977.
10. *Jeugd en Massamedia*, NOS-rapport R75-131, 1975.
11. *Kinderen en TV*, NOS-rapport R76-159, 1976.
12. Neisser, U., *Cognitive Psychology*, New York, 1967.
13. Sniijders, Th., Haagen, G. & Heuvelman, A., *Een informatief kinderprogramma bekeken door kinderen en hun ouders*, Utrecht, 1978.
14. Cooper, R. M., The control of eye fixation by the meaning of spoken language. A new methodology for the realtime investigation of speech perception, memory and language processing, in: *Cognitive Psychology* nr. 6, 1974, p. 84-107.

15. Wember, B., *Wie informiert das Fernsehen?*, München, 1976.
16. Jensen, K. & Rogge, J. U., Das Experiment 'Durchblick' Analysiert unter dem Aspekt der politischen Bildung von Schülern, in: *Fernsehen und Bildung* nr. 1/2, 1979.
17. Findahl, O. & Høijer, B., *Fragments of Reality*, Stockholm, 1976.
18. Storkebaum, S., Das Experiment 'Durchblick'. Fernsehnachrichten für Kinder, in: *Fernsehen und Bildung*, nr. 1/2, 1979.
19. zie noot 13.
20. zie noot 16.
21. Osgood, C. E., Suci, G. J. & Tannenbaum, P. H., *The Measurement of Meaning*, Urbana, 1957.
22. De factoren werden via de principal-components-oplossing geëxtraheerd, uitgaande van de correlatiematrix van de 19 woordparen. Factoren met een eigenwaarde groter dan 1 werden vervolgens geroteerd naar de eenvoudigste orthogonale structuur volgens het *Varimax*-principe.
23. Behalve uit eigen onderzoek blijkt deze voorkeur ook uit het onderzoek van Spekking-Matti (zie noot 2). Zij liet kinderen een opstel maken over wat er in een kinderjournaal zou moeten komen (zie p. 56-61). Een thema als milieuvervuiling wordt in deze opstellen herhaaidelijk genoemd. Tevens verwijzen we naar NOS-onderzoek (zie noten 10 en 11) en naar het onderzoek van Wiegman & Snijders (zie noot 3) waarbij kinderen een duidelijke voorkeur voor "natuur" programma's kenbaar maakten.
24. zie noot 16.

**"AUDIOVISUELE MEDIA, OMROEP EN
TELEKOMMUNIKATIE IN NEDERLAND" -
Inventarisatie van ontwikkelingen. 1979,
180 pagina's.**

**Redactie: Instituut voor Grafische Techniek TNO,
Amsterdam,
Stichting Moderne Media, Amsterdam**

INHOUD

I. AUDIOVISUELE MEDIA

- I.1 Videorecording
- I.2 Beeldplaat
- I.3 De professionele film in Nederland
- I.4 Diaseries en Band/diaprogramma's
- I.5 Mikrofilm

II. OMROEP

- II.1 Kabeltelevisie
- II.2 Satellietomroep
- II.3 Edukatieve omroep

III. TELEKOMMUNIKATIE

- III.1 Tweewegverkeer via kabel
- III.2 Beeldtelefonie
- III.3 Teletext en viewdata informatiesystemen
- III.4 Databanken
- III.5 Facsimilesystemen

IV. MEDIAWISSELWERKING

V. KONKLUSIES EN AANBEVELINGEN

Bij de afzonderlijke onderwerpen worden onder meer behandeld: technische systemen en ontwikkelingen, auteursrechtelijke regelingen, programma's hard- en softwaremarkt, internationale regelingen, instellingen, mediatypologieën.

Deze veelomvattende en unieke inventarisatie is onmisbaar voor elke geïnteresseerde in de nieuwe media-ontwikkelingen.

Een beperkt aantal exemplaren is nog beschikbaar.

Prijs: f 75,—.

Telefonisch of schriftelijk te bestellen bij:

**Stichting Moderne Media, Keizersgracht 391, 1016 EJ
AMSTERDAM, 020-267736.**

CONGRES: MEDIA EN MAATSCHAPPELIJKE VERANTWOORDELIJKHEID

Op 4 en 5 november 1980 wordt in het kader van het eeuwfeest van de Vrije Universiteit te Amsterdam door de vakgroep communicatiewetenschap een congres georganiseerd met als thema *Media en Maatschappelijke Verantwoordelijkheid*.

Het accent zal met name komen te liggen op meningsvorming in een parlementaire democratie.

Tijdens de eerste congresdag worden inleidingen gehouden door prof. dr. James Halloran (Centre for Mass Communication Research, University of Leicester) over *Mass media and social responsibility* en door prof. dr. A. van der Meiden (bijzonder hoogleraar in de leer van de Public Relations, Rijksuniversiteit Utrecht) over *Publiek en media*. In de middaguren kunnen de deelnemers participeren in een 13-tal werkgroepen over uiteenlopende aspecten van het centrale congressthema.

De tweede dag zijn er wederom twee inleidingen: dr. S. Faber (lid van de Tweede Kamer) spreekt over *Media en overheid(-szorg)* en mr. E. C. M. Jurgens (voorzitter van de raad van bestuur van de NOS) spreekt over *Nieuwe media en overheid*. Het congres zal worden afgerond met een paneldiscussie, waarin naar beleidsrelevante konklusies zal worden gestreefd.

De kosten bedragen *f* 40,— per persoon (studenten *f* 10,— p.p.)
In dit bedrag zijn begrepen de kosten van de congresmap, koffie alsmede twee lunches.

Nadere inlichtingen bij de Vakgroep Kommunikatiewetenschap, dr. G. W. Noomen of drs. R. H. Vonk, Koningslaan 31-33, 1075 AB Amsterdam. Telefoon: 020-718543/723339.

GEGEVENS OMTRENT DE AUTEURS

Drs. P. van Asseldonk is coördinator van de sociaal-economische redactie van het NOS-journaal.

P. den Boer is organisatie-adviseur en oud-bestuurder *Druk & Papier* (uit dien hoefde tevens lid van de *Persraad*).

Mr. B. A. Schmitz is directeur sociale en economische zaken van de *KRO*.

Mr. G. Schuijt is tot 1 oktober 1980 algemeen secretaris van de *Nederlandse Vereniging van Journalisten (NVJ)*.

Drs. M. L. Snijders is hoofdredakteur van het *Utrechts Nieuwsblad* en lid van het dagelijks bestuur van het *International Press Institute*.

Drs. K. J. van der Zande is algemeen secretaris van de *Vereniging De Nederlandse Dagbladpers (NDP)*.

Drs. F. van Vree studeerde sociaal-economische geschiedenis aan de R.U. Groningen.

Drs. R. A. H. Vos is secretaris van de *Commissie Bevordering Pershistorisch Onderzoek*, welke ressorteert onder de *Sociaal-Wetenschappelijke Raad van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW)*.

Drs. Th. Snijders en drs. A. Heuvelman zijn als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de vakgroep psychologie van de TH Twente.